

12. daļa

EKONOMIKAS ZINĀTNE PAR VARMĀCĪGU INTERVENCI TIRGŪ

1. Ievads

Līdz šim šajā grāmatā mēs uzskatījām, ka nepastāv nekāds personas vai īpašuma aizskārums un arī brīvā tirgus analīzi veicām uzskatot, ka nav nekādas vardarbības un visi darījumi notiek miermīlīgi. Tāds tad arī ir brīvā tirgus raksturojums. Šāds brīvais tirgus kā modelis ir visa mūsu pētījuma galvenais objekts.

Lai šo analīzi padarītu atbilstīgāku reālajām attiecībām sabiedrībā, nepieciešams ieviest tai atbilstošāku tirgus modeli, resp. tādu modeli, kurā būtu atspoguļota vardarbības būtība, vardarbības konsekvences un tām atbilstošās cilvēku savstarpējās sociālās attiecības, vardarbīgu brīvā tirgus atcelšanu ietverot („sociālisms”). Līdz šim literatūrā vairāk ir analizēts aizskartais, nebrīvais, traucētais tirgus, nevis brīvais tirgus¹. Diemžēl, šajā grāmatā nav iespējams aizskarto tirgu iztirzāt tik pat vispusīgi kā to izdarījām ar brīvo tirgu. Tādēļ šīs grāmatas nobeiguma daļā formulēsim vispārinājumus par nebrīvo tirgu, kādi izklāstīti plašākā ekonomikas literatūrā.

Viens no apsvērumiem par to, kādēļ ekonomikas zinātne ir pievērsta brīvā tirgus problēmu analīzei, ir saistīta ar visai izplatītu uzskatu, ka brīvais tirgus pēc savas būtības ir šķietami „anarhisks” veidojums, „neplānotu” darbību kopums, „ražošanas anarhija”. Taču jānorāda, ka „ražošanas anarhiju” kā brīvā tirgus tipisku iezīmi saskata tikai ekonomikā vāji izglītoti cilvēki. Īstenībā brīvais tirgus ir labi sakārtots modelis. Brīvais tirgus ir strukturēts tā, lai tiktu apmierinātas visu indivīdu vēlmes, un lai tas spētu pielāgoties regulāri mainīgajiem apstākļiem. Brīvā tirdzniecības procesā tās dalībnieki veic tādas darbības kā cenu veidošana, ienākumu gūšana, ekonomiskie aprēķini, peļņošana un zaudēšana, ražošana.

Katrs cilvēks, darbotamies saskaņā ar savām interesēm, veicina arī visus citus cilvēkus darboties atbilstīgi savām interesēm. Šī tēze nav *pieņēmums*, bet gan ekonomikas analīzē pamatots secinājums. Daudzi ekonomisti tomēr tiek kritizēti par to, ka viņu nostāšanās brīvā tirgus pusē ir neobjektīva, tendencioza. Bet šāds spriedums ir pārsteidzīgs un neizriet no ekonomikas analīzes. Jebkura atsevišķa cilvēka personiskais labums ir pilnīgi nošķirts no ekonomikas analīzes procedūras ticamības. Un tas nozīmē, ka konkrētas personas varbūtējie labumi nav ekonomikas zinātnes priekšmets. Galvenais ir ekonomikas analīzes metodes validitāte.

2. *Intervenču tipoloģija*

Intervence ir agresīva fiziska spēka izraisītais sabiedrības traucējums. Mūsu problēmas aspektā intervence nozīmē cilvēku brīvas ekonomiskās darbības aizstāšanu ar vardarbību. Jābilst, ka praksioloģiskā izpratnē nav atšķirību starp to, kas pār šo intervences spēku valda – indivīds vai indivīdu grupa. Intervences būtība un sekas ir vienas un tās pašas.

Visvairāk intervenču veic valsts, konkrētāk – valsts vara, jo tikai tās darbības ir legālas.

Intervenču veidi ir dažādi, mēs tos visus iedalām trīs pamatkategorijās: *autiskā intervence* – vardarbību veic intervents -- indivīds vai indivīdu grupa; *binārā intervence* – hegemonistiskās attiecības tiek izveidotas starp diviem cilvēkiem, proti, starp interventu (intervences subjekts) un intervences objektu; *triangulārā*

intervence – intervents veic vardarbību pret diviem apmaiņas dalībniekiem (apmaiņa vienmēr notiek starp diviem indivīdiem/ pusēm). Šajā gadījumā intervents vardarbīgi ietekmē abus apmaiņas dalībniekus jeb puses).

Autiskā *intervence* ir tāds interventa vardarbīgs akts pret citu indivīdu vai citiem indivīdiem (objektu), kad intervents par to pretī nesaņem nekādu labumu. Elementārākais piemērs ir slepkavība. Bet šim vardarbības veidam pieskaitāmi arī obligāti ievērojami aizliegumi, tādi kā, piemēram, aizliegums sveicināt/godināt kādu, aizliegums runāt vai izpildīt kādus reliģiozus rituālus, paražas vai ceremonijas. Arī valsts izdoti dekrēti pieskaitāmi šai aizliegumu grupai, jo to izdevējs ir valsts vara un tie attiecas uz katru indivīdu šajā valstī. Bināra ir tāda *intervence*, kad intervents piespiež fizisku vai juridisku personu veikt kādu preču apmaiņu ar interventu vai dāvināt tam kaut ko. Šim *intervences* veidam pieskaitāma arī verdzība – kungu un vergu savstarpējās attiecības.

Trīspusīgajai *intervencei* ir trīs elementi – *intervences* subjekts (tas, kas īsteno *intervenci*) un *divas* citas personas (*intervences* objekti). *Intervences* subjekta darbības jeb aizskāruma līdzekļi ir divi, proti, cenu kontrole un licenzēšana. Ar cenu kontroli saprot tādu valsts varas aktu, ar kuru tā aizliedz kādam darījuma pārim veikt savstarpēju preču apmaiņu par cenu, kas zemāka par valsts noteikto līmeni. Licence konkrētiem cilvēkiem aizliedz veikt kādu savstarpēju specifisku preču apmaiņu. Politekonomikas aizstāvji atzīst vienīgi šo trešo *intervences* veidu. Un tas ir saprotami, ka ekonomisti nepievērš nekādu uzmanību autiskajai *intervencei*, jo viņi nav kompetenti spriest par tādiem apmaiņas gadījumiem, kuri tiek veikti bez naudas starpniecības. Bet tas nedrīkstētu tikt attiecināts uz bināro *intervenci*.

3. *Intervences tiešā ietekme uz ražošanas uzņēmumiem*

Intervence ietekmē ražošanas uzņēmumus divējādi – tieši un netieši. Izpētīsim abus gadījumus.

Brīvā sabiedrībā, protams, *intervence* kā tāda vispār nepastāv. Tur katrs indivīds darbojas tā, kā uzskata par visizdevīgāko iespēju gūt sev vislielākos labumus. Jebkura apmaiņa brīvajā tirgū notiks vienīgi tad, ja katra dalībpusē gūs sev labumu, atbilstīgi saviem ieskatiem. Bet vispār šī tēze attiecas uz jebkuru indivīda darbību brīvā sabiedrībā un tādēļ var apgalvot, ka brīvais tirgus maksimizē visas sabiedrības sociālo labklājību³.

Ar jēdzienu *intervence* saprot varmācīgu iejaušanos citu subjektu iekšlietās. Šajā gadījumā ir runa par ārēja spēka, varas iejaušanos indivīda vai indivīdu ekonomiskajā darbībā. Un tas nozīmē, ka indivīdam vai indivīdiem piespiež darīt kaut ko tādu, ko viņš/viņi nekad nedarītu brīvprātīgi. Persona, kuru intervents piespiež kaut ko teikt vai neteikt, veikt kādu apmaiņu vai neveikt to, darbojas interventa draudu ietekmē. Cilvēks kā vardarbības objekts vienmēr zaudē kaut ko no sev derīgā, zaudē visu vai daļu no sava labuma. Autiskajā vai binārajā *intervencē* subjekti zaudē kaut ko no sev derīgā. Triangulārās *intervences* gadījumā zaudē vismaz viens divpusējās apmaiņas dalībnieks, dažreiz – abi.

Bet jautājums: Kurš iegūst no *intervences*? – Protams, ka intervents! Pretējā gadījumā viņš neveiktu *intervenci*. Tātad intervents iegūst visos gadījumos: binārajā – tieši pašā apmaināmo labumu procesā⁴, turklāt interventa ieguvumi un *intervences* objekta zaudējumi ir materiālas dabas labumi; autiskās un triangulārās *intervences* gadījuma intervents gūst psihisko labumu no citu apmaiņas dalībnieku darījumu piespiedu regulācijas.

Pirms ekonomikas teorijas rašanās cilvēki uzskatīja, ka preču apmaiņa ir tāds divpusējs darījumu veids, kurā viena dalībpusē vienmēr iegūst uz otras puses zaudējumu rēķina. Šāds viedoklis ir merkantilistisko uzskatu pamatā. Ludvigs fon Mise to nosauca par „*Montagaine* maldiem”. Attīstītā ekonomikas teorijā to uzskata par maldiem tādēļ, ka tirdznieciskā darījumā katra darījuma puse gūst sev savu labumu⁵. Un tādēļ pēc savas būtības tirdzniecība ir harmoniska un *ekspluatācija tirdzniecībā nav iespējama*. Taču tēze par to, ka tirdznieciskiem darījumiem piemīt iekšējs interešu konflikts, ir tomēr patiess vienīgi tai gadījumā, ja valsts vai kāds cits subjekts vardarbīgi pārvalda tirgu un tādējādi iegūst sev labumu uz citu tirgus dalībnieku zaudējumu rēķina. Taksācijas institūcijas (nodokļu sistēma) vienu cilvēku grupu padara par ieguvējiem, otru – par zaudētājiem⁶. Tā kā visu valsts darbību pamatā ir fundamentāla binārā intervence ar nodokļu sistēmas palīdzību, valsts nekad nav spējīga uzlabot visu savu indivīdu sociālo labklājību⁷.

Visai izplatīts iebildums pret tēzi, ka brīvais tirgus (kā pilnīgs intervences pretstats) paaugstina katra konkrētās sabiedrības indivīda labklājību, tiek pamatots ar faktu, ka antreprenieri pēkšņi nomaina savu ražojamo preču sortimentu, jo iepriekšējie ražojumi morāli novecojuši (piemēram, bērnu ratiņu vietā pēkšņi sāk ražot automobiļus, jo atklājies paaugstināts automobiļu pieprasījums).

Bet kādēļ gan antreprenieriem neizmanto šo brīvā tirgus radīto izdevību? Taču jāievēro, ka aplūkojam tikai to derīgumu, par kuru var spriest, vērtējot ražotāju rīcību⁸. Ņemot vērā patērētāju pieprasījumu (pēc auto), antreprenieris nomaina savu ražojumu sortimentu, un viņš to veic, lai brīvā tirgus apstākļos maksimizētu savu izdevīgumu. Katrs indivīds dzīvo un strādā konkrētā vēsturiskā periodā un apstākļos un ievēro savu līdzcilvēku vērtību skalas. Brīvprātīga preču apmaiņa konkrētā vēsturiskā periodā vairo labumus katram indivīdam un tādējādi maksimizē visas konkrētās sabiedrības labklājību. Bērnu ratiņu ražotājs nav spējīgs restaurēt iepriekšējā perioda apstākļus, netraucējot ar spēku citu indivīdu darījumus. Bet tad sociālā labklājība nav vairojama.

Vieni autori tiecas noliegt brīvās apmaiņas indivīdu rīcības brīvprātīgumu un dalībpusē abpusējo izdevīgumu, citi uzsver sabiedrības apzināti atzītas iezīmes valsts aktivitātēs. Vispārīgi vērtējot, abi viedokļi tiek balstīti uzskatā, ka eksistē kaut kāda tāda „sabiedrības” esamība, kura harmonē ar valsts aktivitātēm. Un no tā it kā izrietot, ka valsts ar savām aktivitātēm ir spējīga kāpināt sabiedrības labklājību, vismaz tik pat lielā mērā kā brīvais tirgus^{9,19}. Protams, šie ir maldīgi uzskati.

Pirmkārt varētu jautāt, kas notiktu, ja valdība, resp. valsts ierēdņi izvēlētos veikt intervenci brīvajā tirgū ar privāto noziedznieku palīdzību? Vai tad šāda veida „policejiska” funkcija nebūtu kvalificējama kā intervences akts un pats brīvais tirgus nepārvērstos par šādas intervences struktūru?¹¹. – Mums jāatceras, ka īsteni brīva tirdzniecība ir divu personu brīvprātīga preču apmaiņa. Ja šādā tirgū nepastāv noziedzīgo elementu intervences draudi, tad nav arī nepieciešama pret darbība tiem. „Policejiskās” funkcijas nav brīvā tirgus pastāvēšanas nepieciešamais priekšnosacījums.

Otrkārt, ja valdība kontrolē un apkaro kriminālo elementu intervenci, tad tas nozīmē, ka valdība ar savu varu panāk, ka kriminālie elementi negūst sev labumus. Taču kriminālo elementu apkarošana nav gluži tas pats, kas tautas labklājības paaugstināšana. Policejiskais spēks, ko valdība pielieto personas brīvības aizsargāšanā, darbojas tikai kā inhibitors, proti, tas tikai nomāc kriminālo elementu

darbību. Bet kā tāda tā ir tikai pretdarbība intervencei, ievērojot, ka intervence ir pretdarbība brīvajam tirgum. Tātad – pretdarbība pretdarbībai. Un kā tādai tai nav nekāda sakara ar nekriminālo, resp., miermīlīgo cilvēku labklājības kāpināšanu. Ja valdības policejiskās aģentūras būtu spējīgas veikt savas darbības pilnīgi nevainojami, t.i., tās spētu likvidēt intervenci kā parādību pilnā mērā, tikai tad šo aģentūru eksistence būtu samērojama ar sociālās labklājības maksimalizēšanu.

4. Izdevīgums *ex post*: Brīvais tirgus un valsts vara

Ievērojot visu iepriekš skaidroto, mēs konstatējam, ka brīvajā tirgū indivīds maksimalizē lietderīgumu sev *ex ante*, t.i., viņš maksimalizē savas iespējamības ikreiz darboties sev vislietderīgākā veidā. Un arī uzskatāmi parādījām, ka pastāvot intervencei, tas nav iespējams, jo intervents gūst sev labumu vienīgi uz citu indivīdu zaudējumu rēķina. Bet kā ir ar lietderīgumu situācijā *ex post*, resp. ar faktisko jeb reālo lietderīgumu? Cilvēks var *domāt*, ka viņa darījums būs viņam lietderīgs, bet vai *īstenībā* arī tā būs? Kā realitātē notiek pāreja no *ante* uz *post* – no paredzējuma uz tā īstenojumu? Kā var salīdzināt divus saistītos notikumus *ex ante* un *ex post*?

Brīvais tirgus ir tāds tirdzniecisko darījumu veidojums, kurā kļūdainie darījumi ir minimāli, t.i., brīvajā tirgū kļūdīšanās ir minimāla. Brīvais tirgus antreprenierim ir kā ātrdarbīgs, akurāts, viegli izprotams tests (=datu kopums), no kura antreprenieris var spriest, vai viņa darījumi nes viņam peļņu vai rada zaudējumus, kā viņš pielāgojas patērētāju vajadzībām, tās apmierinot, kurš ir ienākumu guvējs, kurš – zaudētājs. It īpaši tirgus testē antreprenieru spējas ātri pielāgoties svārstīgajām patērētāju vajadzībām. Liela peļņa liecina, ka darījumu ievirze ir pareiza, zaudējumi – pretējo. Peļņas un zaudējumu attiecības liecina par antreprenieru pielāgošanos patērētāju pieprasījumam. Tirgus regulē naudas plūsmas no neefektīvā antrepreniera uz efektīvo antreprenieri. Prasmīgie antreprenieri palielina savu kapitālu, bet neprasmīgie izstājas no tirgus. Kapitāla koncentrācija veiksmīgo antreprenieru rokās samazina pielāgošanās iespējas tirgus apstākļu izmaiņām. Zemes un darbaspēka faktori tiek arvien vairāk izmantoti atbilstīgi īpašnieku peļņas nolūkiem un to izmantošana atmaksājas arvien vairāk.

Patērētāji rada uzņēmējdarbības risku. Daudzi brīvā tirgus kritiķi (kuri iestājas par kapitālistu-antreprenieru darbības ekspertīzi), žēlojoties par patērētāju nekompetences dominējošo lomu tirgū, tomēr pieļauj, ka tieši patērētāji ir tie, kuri traucē antreprenieriem gūt viņu iepriekš paredzēto peļņu, resp., *ex post* iegūt to pašu *ex ante*. Patērētāji, protams, nav viszinoši. Bet viņi novērtē savus pirkumus. Un to, vai viņi ir vai nav apmierināti ar kādu savu konkrētu pirkumu, teiksim, maizi, auto utt., viņi dara zināmu saviem paziņām un draugiem. Un tā veidojas preču publiskais novērtējums. – Daļa cilvēku atbalsta patērētāju vajadzību un to apmierināšanas izpēti. Rezultātā katram pircējam izveidojas savs vērtējošais spriedums par precēm un no tā viņš vadās, pērkot tās. Firmas, kuras apmierina pircējus, plaukst, bet tās, kuras neapmierina, izstājas no biznesa¹³.

Iztirzājot patērētāju nekompetences dominējošo lomu tirgū, daži autori tiecas salīdzināt darījumus brīvajā preču tirgū ar vēlēšanām demokrātiskā valstī, apgalvojot, ka ne preču pircēji, ne kandidātu vēlētajiem nav pilnīgi kompetenti, taču viņi gan pērk preces, gan arī vēlē. Bet pamatatšķirība ir tāda, ka patērētājiem ir precīzs preču tests, turpretim vēlētajiem politiskajās vēlēšanās šādu testu vispār nav.

Preces atbilstības kritērijs patērētāju vajadzības apmierināšanai nav salīdzināms ar politika atbilstības kritēriju politika darbam, viņa ievēlēšanas gadījumā^{17,18}.

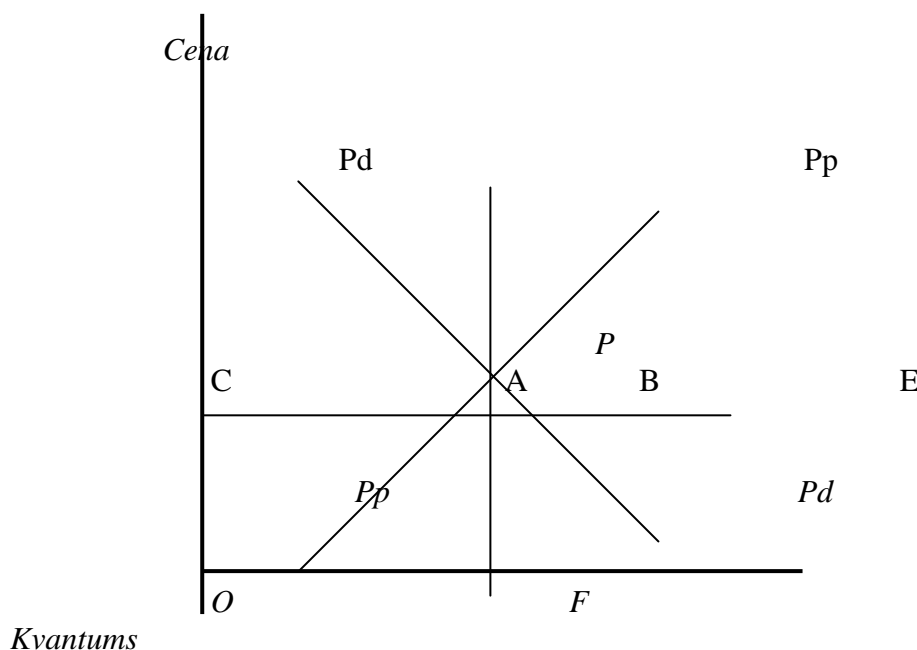
Brīvajam tirgum ir precīzs mehānisms kā *ex ante* produktīvi īstenojot *ex post*: brīvais tirgus vienmēr maksimizē *ex ante* kā arī *ex post* sociālo lietderīgumu. Politiskajā darbībā, kur daudz intervenču, tāda mehānisma vispār nav.

5. Triangulārā intervence: Cenu kontrole

Triangulārā intervence tiek veikta gadījumos, kad intervents vai nu diviem cilvēkiem piespiež vai, tieši otrādi, aizliedz veikt preču apmaiņu. Spaidi tiek īstenoti izdodot īpašus noteikumus, kuri vai nu (a) vispār aizliedz apmaiņu vai (b) aizliedz veikt kādas vienas vai abu preču apmaiņu vai (c) konkrētiem cilvēkiem aizliedz veikt apmaiņu. Pirmais (jeb a) intervences veids ir cenu kontrole. Tā tiek veikta saskaņā ar īpašiem noteikumiem par preču cenām; otrais (jeb b) -- *produkta kontrole*. Tā attiecas vai nu uz precī vai tās ražotāju. Cenu kontroli īsteno valdība ar savu dekrētu, kurā noteikts, ka kādu noteiktu produktu nedrīkst pārdot par cenu, kas ir lielāka vai mazāka par X zelta uncēm mērciņā. Ar valdības cenu kontroli vai nu aizliedz tirgot kādu noteiktu preci vai arī aizliedz to darīt kādām konkrētām personām. Un tas attiecas gan uz preču cenu, gan uz preču veidu.

Cenu kontrole var būt vai nu efektīva vai neefektīva. Neefektīva tā ir tai gadījumā, ja tā neietekmē tirgus cenas. Tā, piemēram, ja automobiļi tirgū tiek pārdoti par 100 zelta uncēm gabalā, bet valdība ar dekrētu noteikusi, ka ne vienu auto nedrīkst pārdot par cenu, kas augstāka par 300 zelta uncēm, tad šis dekrēts ir formāls un neefektīvs¹⁹. Bet, ja kāds klients vēlas pasūtīt neparastu oriģinālu auto, par kuru pārdevējs prasa vairāk par 300 uncēm, tad cenu regulators kļūst efektīvs, jo tas izmaina šī automobiļa brīvā tirgus cenu.

Ir divi cenu efektīvās kontroles tipi: cenu *maksimuma* un cenu *minimuma* kontrole. Abus nosaka attiecībā pret preces tirgus līdzsvara cenu. Ar cenu *maksimuma* kontroli aizliedz pārdot preci, par cenu, kura ir *zemāka* par šīs preces tirgus līdzsvara cenu; ar cenu *minimuma* kontroli aizliedz pārdot preci par cenu, kas ir *augstāka* par šīs preces tirgus līdzsvara cenu .

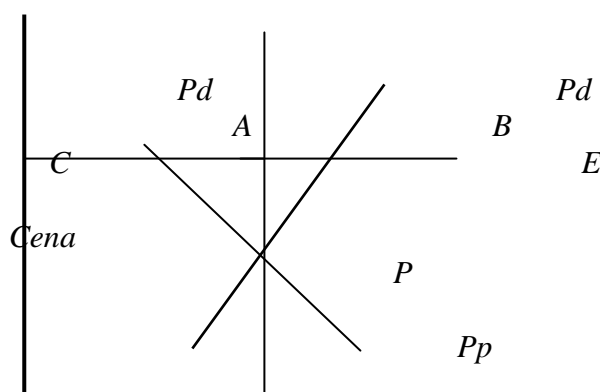
83.zīm. CENU MAKSIMUMA KONTROLES EFEKTS

83. zīmējumā grafiski attēlots preces cenas maksimuma kontroles efekts. Pp un Pd ir šīs preces pieprasījuma un piedāvājuma grafiki. Nogrieznis FP attēlo šīs preces tirgus līdzsvara cenas lielumu. Bet valdība ar cenu kontroles dekrētu nosaka, ka šīs preces maksimālāi cenai jābūt zemākai par tās līdzsvara cenu, proti, grafiski CE. Jebkura augstāka šīs preces cena skaitās nelikumīga. Bet, tā kā šīs preces valdības noteiktā cena ir zemāka par tās tirgus līdzsvara cenu, pieprasījums tirgū pēc šīs preces palielinās, pārsniedzot tās piedāvājumu. Šis ir valdības, tātad – mākslīgi radīts šīs preces deficīts. Un jebkuras preces deficīta gadījumā pircēji steidzas tās iepirkt un tad sākas citas brīvājam tirgum neraksturīgas aktivitātes, tādas, piemēram, kā šī aizlieguma neievērošana, šīs preces „melns tirgus”, tās pārdevēju prēmēšana u.tml. Cenu maksimuma kontroles galvenā pazīme ir cilvēku stāšanās rindā pēc šīs preces. Veidojas t.s. „zem letes tirdzniecība”, kukuļošana, pārdevēju īpaši labvēlīga attieksme pret vecajiem klientiem u. c. neizbēgamas, bet brīvājam tirgum neraksturīgas iezīmes, tās, kuras ir cenu maksimuma ierobežošanas sekas²⁰.

Tomēr jāatzīmē, ka gadījumā, ja preču krājums uz kādu pārskatāmu laika periodu tiek iesaldēts un tādējādi preču grafiks ir vertikāla līnija, šis mākslīgi radītais deficīts tomēr attīstīsies ar visām no tā izrietošajām sekām. Jo vairāk šīs preces nopirks un patērēs, jo vairāk saasināsies šis mākslīgi radītais deficīts, ja visi pārējie apstākļi paliks nemainīgi. Bet tās firmas, kuras ir vistuvāk šai kritiskajai robežai „būt vai nebūt”, no ražošanas izstāsies pirmās. Ja cenu kontrole ir selektīva, t.i. uz vieniem produktiem tā attiecas vairāk, uz citiem – mazāk, un, tātad, visa ekonomika tai nav pakļauta, tad tomēr šis mākslīgi radītais deficīts neskārs vienīgi šīs dažas preču grupas (gala produktu), bet tomēr skārs visas šo preču ražošanas līnijas, un tādēļ sekas būs daudz plašākas, jo antreprenieri pārbīdīs savus ražošanas faktorus uz tām citām ražošanas līnijām, kuru produkti ir regulēto preču substitūti

Produktu-substitūtu cenas kāps, kamēr ekscess pieprasījuma grafiks saglabās savu stāvokli. Un šajā gadījumā valdības tipiskais domu gājiens ir šāds: „Mums ar cenu maksimuma kontroli jāatbalsta šīs preces ražošana tik ilgi, kamēr vien kāds to ražo”. Tā domāt ir aplami, tādēļ, ka cenu kontrole mākslīgi rada preces deficītu. Un tas pastāv tik ilgi, cik ilgi pastāv šī kontrole. Faktiski gan tā pastāv vien tik ilgi, kamēr faktori tiek pārvesti uz citu ražošanas nozari vai līniju. Bet, ja valdība maldās, tai jāmaina cenu kontroles politika.

Pirms turpināt cenu maksimuma kontroles izraisīto problēmu iztirzāšanu, aplūkosim otru šīs problēmas pusi – proti, cenu minimuma kontroli un tās ietekmi uz brīvo tirdzniecību. Grafiski tas attēlots 84. zīmējumā. Šajā zīmējumā Pd un Pp attiecīgi ir piedāvājuma un pieprasījuma grafiki. OC ir konkrētās preces kontrolētā cena, bet FP – tās tirgus līdzsvara cena. Par šādu kontrolēto cenu OC (bet šīs preces

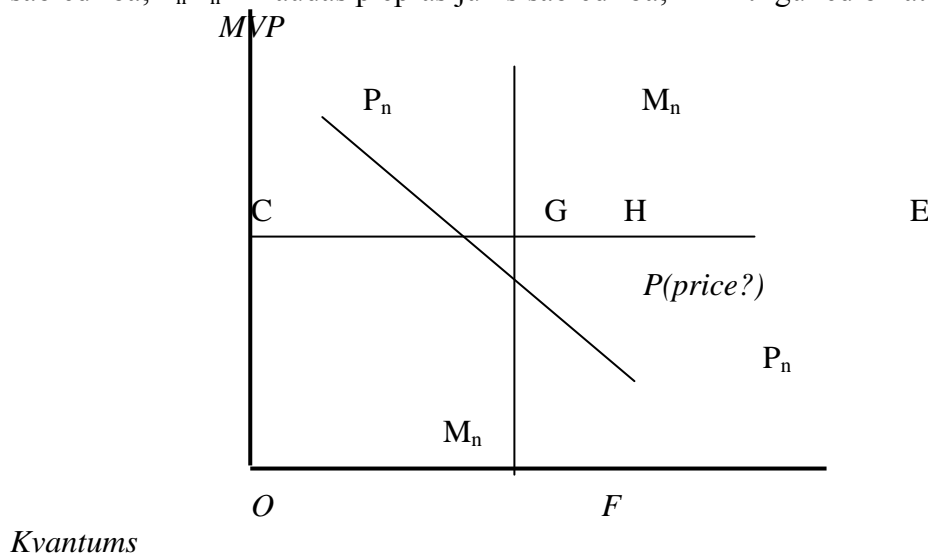

0 F Kvantums
 84.zīm. Cenu minimuma kontroles efekts

tirgus līdzsvara cena ir FP) tās pieprasītais kvantums ir mazāks par piedāvāto šīs preces kvantumu. Summāri un grafiski tas ir AB. Rezultātā iznāk tā, ka maksimālā cena rada preces deficītu, bet minimālā cena – mākslīgi rada nepārdotās preces pārpalikumu, grafiski AB. Nepārdotais preču uzkrājums, resp., pārpalikums, pastāv pat tai gadījumā, ja šīs preces piedāvājuma grafiks ir vertikāls, bet elastīgāks piedāvājums, *ceteris paribus*, saasina preču pārpalikuma problēmu. Un tirgošanās attiecības netiek noskaidrotas. Mākslīgi sakāpinātās cenas piesaista resursus šai jomai, bet, tai pašā laikā destabilizē pircēju pieprasījumu. Selektīvas cenu kontroles gadījumā, faktori no peļņu nesošām nozarēm aizplūst un citām nozarēm, radot tur pārprodukciju, un rezultātā cieš zaudējumus.

Tas viss kopumā paver ieskatu intervences dziļākajā būtībā. Īsi paskaidrosim to. Uzņēmēji darbojas saskaņā ar noteiktiem brīvā tirgus kritērijiem, kuri ir arī brīvā tirgus būtiski parametri, tādi, kā cenas, procentu likme u.tml. Intervence būtībā ir noziedzīga, vardarbīga brīvā tirgus pašregulējošās mehānisma graušana, radot vienīgi zaudējumus, resursu samākslotu dislokāciju, izkropļo patērētāju vajadzību struktūru utt.

Visaptveroša maksimālā cena vardarbīgi pārdislocē resursus un tādējādi izjauc visu ekonomiku. Vispārēja maksimālā cena parasti pauž uzspiestu slēptu signālu par inflācijas novēršanu, kas gan savā būtībā ir invariants fenomens, jo valdība ar lielas naudas masīva mākslīgu iepludināšanu tirgū rada inflācijas būtisku priekšnoteikumu. Vispārēja maksimālā cena uzspiež monetārās vienības pirktspējas *minimumu* (sk. 85.zīm.). OF (vai $M_n M_n$) ir naudas masīvs sabiedrībā; $P_n P_n$ ir naudas pieprasījums sabiedrībā; FP ir tirgū iedibinātais naudas

85.zīm. Maksimālās cenas vispārējas uzspiešanas sekas

APZĪMĒJUMI:

PPM- monetārās vienības pirktspēja- MVP

D_m = Naudas pieprasījums P_{p_n} – naudas sociālais pieprasījums

S_m = Naudas masīvs M_n - naudas masīvs sabiedrībā (?)

vienības pirktspējas līdzsvars. Uzspiestais naudas pirktspējas minimums, kas ir augstāks par tirgū noteikto naudas vienības pirktspējas līdzsvaru, traucē tirgus klīringa „mehānismu”. Grafiski NVP virs H ir augstāka par tirgus iedibināto naudas vienības pirktspēju. No tā izriet, ka visiem tiem cilvēkiem, kuriem pieder naudas daudzums, kas ir lielāks par GH, ir viņu „nepārdodamās naudas pārpalikums”. Viņš cenšas to pārdot, bet nespēj. Viņa nauda ir anestezēta. Valdības noteiktajā cenu maksimuma līmenī cilvēku nauda kļūst nederīga, jo tā šajā pakāpē nav vairs apmaināma, lai gan katrs cilvēks vienmēr cer, ka viņa nauda vienmēr būs lietderīgi izlietojama²¹. Šādā veidā radītai pārpalikuma naudai paveras lielas iespējas melnajā tirgū.

Vispārējs cenu minimums ir vienāds ar naudas vienības pirktspējas (NVP) *maksimuma* kontroli. Tā rezultātā rodas sevišķi sakāpināts savā būtībā neapmierināms naudas pieprasījums, jo tas ir lielāks nekā dabūjamās jeb iegūt iespējamās naudas daudzums, un it īpaši tas izpaužas kā uzkrātais nepārdodamais preču daudzums visās ražošanas nozarēs.

Princips par cenu maksimumu un minimumu kontroli attiecas uz jebko – uz patēriņa precēm, kapitālprecēm, zemes faktoriem, darbaspēka pakalpojumiem, tostarp arī uz naudas „cenu”, ko izsaka citu preču nosaukumos; tas attiecas arī uz likumu par minimālo algu. Ja likums par minimālo algu ir efektīvs, t.i., ja ar šo likumu faktiski piespiež maksāt augstāku algu par to, ko nosaka brīvais darbaspēka tirgus, tad darba spēka pakalpojumu piedāvājums pārsniedz tā pieprasījumu un rezultātā pārpalikušais darbaspēka pakalpojumu kopums sastāda *vardarbīgi radītu masveida bezdarbu*. Bet selektīvi noteiktais darba algas minimums kā pretstats vispārīgai minimālās algas kontrolei rada bezdarbu atsevišķās ražošanas nozarēs un pat sekmē ilgstoši saglabāt bezdarbu šādos reģionos, aizvilinot no tiem darbaspēku uz ražošanas nozarēm un rajoniem, kuros ir augstākas algas likmes. Darbaspēks ir izteikti tendēts atturēties no iesaistīšanās neienesīgās ražotnēs jeb zemas produktivitātes ražošanas līnijās. Un šāds secinājums nav atkarīgs ne no valdības dekrētiem, nedz arī no arodbiedrību aicinājumiem vai lēmumiem.

Zināmā mērā šo problēmu jau iztīrījām šīs grāmatas 10.daļā. Vēl tikai ir vērts piebilst par arodbiedrību *intervenci* tirgū²². Arodbiedrību intervences efekts varētu būt tāds pats kā valdības intervences efekts. Bezdarbs un nepareizs ražošanas faktoru izvietojums reģionos – abi ir vardarbīgu aktu sekas.

Mūsu analīze attiecas arī uz cenu kontroli, mainot vienu naudu pret otru²³. Sākotnēji tikai nedaudzi cilvēki saprata, ka maiņas likme attiecināta uz divu naudu apmaiņu ir tikai vispārējās cenu kontroles loģisko seku specifisks gadījums. Problēmas neizpratne ir saistīta ar aplamo apgalvojumu par to, ka ”slikta nauda izspiež no apgrozības labu naudu”. Bet, savukārt, šāds apgalvojums ir paradoksāls cita *pilnīgi pareiza* apgalvojama *aplams* pārfrāzējums, proti, labi pakalpojumi brīvajā tirgū vienmēr pārspēj sliktos pakalpojumus, konkrētāk -- ir runa par tirdzniecības vispārējo noteikumu, proti, par to, ka labākas patērētāju apmierināšanas metodes vienmēr pārspēj sliktākas metodes. Minētais apgalvojums par cenu kontroli, kas attiecināta arī uz naudu apmaiņu, uz naudu apmaiņas likmi, aplami izprata pat tādi ekonomisti, kuri vispār pret brīvo tirgū izturējās labvēlīgi un attaisnoja valsts monopolu kalt zelta un sudraba naudas gabalus (vienības). Tā, piemēram, apgalvo, ka nauda, kuru valsts vērtē augstāk, izspiež no apgrozības naudu, kuru tā vērtē zemāk. Tiklīdz kā valsts patvaļīgi nosaka vienas naudas kursu pret otru naudu, tā iedibina efektīvu cenu *minimuma* kontroli vienas naudas izteiksmē, bet efektīvu cenu *maksimuma* kontroli otras naudas izteiksmē, tās naudas, kurā nosaka otras naudas cenu. Šīs parādības būtība ir labi ilustrējama ar bimetalismu. Ar bimetalismu parasti saprot zelta un sudraba naudas. Situācijā, kad kādas naudas valsts patvaļīgi noteiktā

cena atšķiras no tās tirgus cenas, vienu no šīm naudām valsts ir novērtējusi par augstu, otru – par zemu. Tā, pieņemsim, ja kādā valstī tiek lietotas gan zelta, gan sudraba naudas, un šī valsts noteikusi šādas to attiecības: 16 sudraba unces pret 1 zelta unci, tātad 16 : 1, bet to tirgus cenu attiecība ir 15:1, tad tas nozīmē, ka valsts sudraba naudu patvaļīgi novērtējusi par zemu, bet zelta naudu – par augstu. Tādējādi valsts sudraba naudu padarījusi lētāku, nekā tas ir tirgū, bet zeltu – dārgāku. Un seko, ka valsts ir noteikusi sudraba cenas maksimumu un zelta cenas – minimumu to savstarpējā apmaiņā, resp. izsakot vienu otras nosaukumā.

Šādai valsts patvaļīgi noteiktai zelta un sudraba cenu attiecībai (cenu kontrolei) sekas ir tādas pašas, kā ar citām precēm: tiek iedragāts tirgus pieprasījums un piedāvājums, lētāko izpērk un veidojas tās deficīts; veidojas arī tās melnais tirgus, rodas dārgākās naudas pārpalikums; lētākā nauda aizplūst uz citām valstīm, kur par to maksā vairāk u.tml. Neviena valsts praktiski nav spējīga uzturēt naudas bimetalisko sistēmu. Dārgākā/vērtīgākā nauda vienmēr izspiedīs no apgrozības lētāko naudu un lētākā kļūs par deficītu.

Līdzīgi procesi notiks arī tai gadījumā, ja valsts patvaļīgi mainīs papīra naudas (ar zeltu nenodrošinātas naudas!) apmaiņas likmi, vai izlaidīs jaunu papīra naudu ar atšķirīgu nominālu.

Galvenās cenu kontroles sekas ir šādas. Tiešās sekas ir tādas, ka viena darījuma puse vienmēr būs zaudētāja. Bet netieši un noteikti cietīs tā cilvēku daļa, kuri *cerēja* kaut ko iegūt no cenu maksimuma ierobežošanas, jo domāja, ka varēs dabūt vēlamo precī par relatīvi zemāku cenu. Taču objektīvais nolūks ir liegt iespēju daļai cilvēku vispār dabūt vēlamo precī. – Cenu minimuma ierobežošana būtībā iedrošina daļu pārdevēju paaugstināt savu preču cenas, bet citiem vispār liegt iztirgot savu preču uzkrājumus. Cenu kontrole neizbēgami grauj ražošanu, resursu un faktoru dislokāciju un no tā cieš vairums patērētāju. Turklāt svarīgi bilst par birokrātiju -- tā jāfinansē binārās taksācijas gadījumā; tai jāadministrē visa cenu kontrole; tā ir atrauta no ražīgā darba.

6.Triangulārā intervence: Produkta kontrole

Valsts varas triangulārā iejaukšanās preču apmaiņā var grozīt preču apmaiņas noteikumus vai arī kā citādi mainīt produktu veidu vai personas, kuras veic apmaiņu. *Produkta kontrole* var grozīt visu tirdzniecību ar kādu produktu (piemēram, aizliegums tirgot alkoholu) vai aizliegt kādiem noteiktiem cilvēkiem tirgot noteiktu produktu (piemēram, aizliegums musulmaņu valstīs tirgot alkoholu).

Produkta kontrole nepārprotami un acīmredzami aizskar visas tirdzniecisko darījumu puses: patērētājus, jo tie nevar iegūst kaut ko sev lietderīgu -- pārdot savu produktu un tad apmierināt savas visnepieciešamākās vajadzības; ražotājus, jo tiem tiek liegta iespēja iegūt ienākumus noteiktā ražošanas nozarē, un viņi spiesti tirgoties citur par neizdevīgākām cenām. Ražotāju darbības traucējumi ietekmē noteiktu nozaru strādniekus un zemesīpašniekus, jo tie spiesti akceptēt nemainīgi zemu ienākumus. (Taču antreprenieriskā peļņa ir ātri gaistošs fenomens, jo kapitālisti tā kā tā panāks cenu izlīdzinājumu visā ekonomikā). Kamēr vieniem preču apmaiņas dalībniekiem cenu kontrole var radīt šķietamas peļņas iespējas, citiem tā rada zaudējumus (piemēram, pircējiem var tikt radīta iespēja iegādāties kaut ko par cenu, kas ir *zemāka* par cenu brīvajā tirgū; ražotājiem – iespēju pārdot par cenu, kas ir mākslīgi *paaugstināta*). Tiešais ieguvējs no produkta kontroles ir valsts birokrātija, kura šo kontroli administrē. Kaut ko viņi iegūst no pašas nodokļu veidošanas, kaut ko – gandarījuma veidā no valdīšanas pār citiem.

Daudzos gadījumos produkta kontrole sekmē melnā tirgus attīstību, protams, ar visām no tā izrietošajām sekām (produktu deficītu, kukuļošanu, tirgus informācijas deformāciju, pakalpojumu un preču kvalitātes pazemināšanos, cenu paaugstināšanos u.tml.). Turpretī attīstīts tirgus ir labi pārredzams un jutīgi reaģē uz likumdošanu. Pārsteidzoši ir tas, ka produkta kontrole ir kaut kas visai līdzīgs monopolu privilēģijām. Produkta kontroles un melnā tirgus apstākļos godīgie tirgus dalībnieki ir spiesti apiet šādus valsts likumus, nodarboties ar valsts birokrātijas piekukuļošanu u.c. brīvajam tirgum neraksturīgām darbībām²⁴.

Produkta aizliegums var būt vai nu pilnīgs (piemēram, alkohola aizliegums ASV 1920. gadā) vai daļējs (obligātā produktu normēšana jeb sadale; kartīšu vai talonu sistēma uz pārtikas un rūpniecības precēm). Ar kartītēm, taloniem, kuponiem u.tml. normē produktu patēriņu. Tas, protams, aizskar patērētājus, pazeminot viņu dzīves līmeni. Produktu normēšana iedibina noteiktu produktu patēriņa maksimumu un tādējādi grauj patērētāju izdevumu modeli, jo tiek vardarbīgi grozīta katra patērētāja patēriņa izdevumu struktūra. Vairāk normē tos produktus, kurus vieglāk normēt. Tā kā pārtikas taloni jeb kartītes nav apmaināmas vai nododamas citai personai izmantošanai, patēriņa izdevumu struktūra tiek vēl vairāk deformēta, jo tas cilvēks, kuram šī prece nav vajadzīga, tās talonu iemaina citam pret vajadzīgāka produkta talonu. (Piemēram, nesmēķētāji, kuriem ir auto, aizmaina savus cigarešu talonus pret benzīna taloniem, jo pēdējiem nav auto u.tml.). Kartītes, taloni, kuponi ir neefektīva kvāzi nauda, kura jālieto īstās naudas vietā²⁵.

Viena no produkta daļēja aizlieguma formām ir gandrīz pilnīgs aizliegums īpaši atlasītām firmām pārdot kādu noteiktu produktu. Būtībā šāds īpašs izņēmums nozīmē to, ka šīm firmām ir dots valdības grants – valsts *īpaša privilēģija*. Ja šāds grants ir dots vienai personai vai firmai, tad tas ir saucams par *monopolgrantu*; ja vairākām personām vai firmām – tad par *kvāzi monopolgrantu*. Abi šie grantu tipi ir raksturojami kā *monopolistiski*. Paraugvarianats ir licencēšana. Un visi pārējie, kuriem atteikta šāda licence, ir praktiski izslēgti no biznesa un / vai tirgus. Otrs piemērs ir protekcionistiski tarifi vai importa kvotas. Šajā gadījumā tiek atturēti valsts iekšējie konkurenti. Protams, ka monopolgranti visām firmām valstī vai visas valsts industrijas obligāta un pilnīga kartelizācija ir monopolprivilēģiju neapstrīdami granti.

Monopolistiskais grants nodrošina monopolistam vai kvāzi monopolistam gūt labumu, jo viņu konkurentiem līdz ar to tiek atņemtas tiesības darboties šajā nozarē. Varbūtējie konkurenti ir spiesti funkcionēt nozarēs, kurās ir iegūstama mazāka peļņa. Un tādā kārtā tiek nodarīts kaitējums arī patērētājiem, jo viņi nevar tirgoties ar to ražotāju, kuram viņi brīvā tirgus apstākļos dotu priekšroku. Šis kaitējums tiek nodarīts neatkarīgi no grantētajām cenām.

Šīs grāmatas 10.daļā mēs visai pamatīgi iztirzājām monopolcenu teoriju, bet tagad mums vēlreiz jāatgriežas pie šīs teorijas un jāievieš tajā dažas korekcijas. Monopolcenu teorija attiecināta uz brīvo tirgu ir iluzora, tomēr tā ir pielietojama pilnā mērā, ja analizējam monopolgrantus vai kvāzi monopolgrantus. Atšķirības starp konkurences cenām un monopolcenām ir īstenas, bet starp *brīvā tirgus* cenām un *monopolcenām* -- tikai šķietamas. Brīvā tirgus cenas ir konceptuāli identificētas un definētas. Bet to nevar teikt par konkurences cenām. Tādējādi monopolcenas būtiski atšķiras no brīvā tirgus cenām. Monopolists varētu dabūt monopolcenas par savām precēm, ja to pieprasījuma grafiks ir neelastīgs apgabalā virs brīvā tirgus cenām. Mēs jau iepriekš konstatējām, ka brīvajā tirgū jebkuru firmu preču pieprasījuma grafiks apgabalā virs brīvā tirgus cenām ir elastīgs, pretējā gadījumā firmai būtu stimulēts paaugstināt savu preču cenu un gūt lielākus ienākumus. Bet privilēģijas, ko nodrošina monopolgrants, izpaužas, demonstrējot patērētājam tādu šo preču pieprasījuma

grafiku, kurš ir mazāk elastīgs, un tādējādi pircēja interese tiek maldinoši novirzīta no produkta substitūtu pirkšanas, kurus piedāvā citas firmas – potenciālie konkurenti. Vai šāda veida pieprasījuma grafika elastības pazemināšana ir pietiekama, lai pārvērstu grafiku par *neelastīgu*, vienmēr ir konkrēto vēsturisko apstākļu nosacīta, un kā tāda tā nav vairs ekonomikas analīzes priekšmets.

Ja kādas monopolfirmas preču pieprasījuma grafiks saglabājas elastīgs tad tās īpašnieks-monopolists tomēr nevar iegūt *monopolpeļņu* no sava granta. Gan patērētāju, gan konkurentu intereses būs tomēr aizskartas, lai gan tai pašā laikā monopolists tomēr gaidīto peļņu negūs, jo viņa preču cenas un ienākumi nebūs augstāki kā iepriekš. No otras puses – ja monopolista preču pieprasījuma grafiks ir neelastīgs, tad viņš pārstrukturē savu produkciju tā, lai dabūtu augstāku cenu. Abos gadījumos – ražošanas pārstrukturēšanas un preču cenu paaugstināšanas – patērētājiem tiek izdarīts kaitējums. Bet nu ir moments, kad nepieciešams mainīt vai pat atcelt argumentāciju 10.daļā. Proti, nu mēs vairs nevaram apgalvot, ka ražošanas pārstrukturēšana ir lietderīga patērētājam, jo viņam tiek radīti derīgāku produktu ieguves apstākļi. Gluži otrādi – tagad patērētājam tiek nodarīts kaitējums, jo nu viņam sava brīvā preču izvēle ir jāīsteno par šo preču brīvā tirgus cenām. Nu viņš, valsts varas īstenošanas apstākļos, nevar vairs nopirkt sev vajadzīgo preci no jebkura indivīda, kurš vien to vēlas viņam pārdot. Citiem vārdiem – brīvajā tirgū *virzība* uz produkta līdzsvara cenu un pati līdzsvara cena ir izdevīga abām pusēm -- gan patērētājam, gan ražotājam. Jebkura *novirze* no šīs līdzsvara cenas sastāda kaitējumu patērētājiem. Monopolcena, kuru nodrošina grants, ir šādas novirzes rezultāts. Tā ir produkta izlaides apjoma tādas samazināšanas un tāda tās cenu kāpuma iemesls, kas ir pretrunā ar brīvo tirdzniecību.

Mēs *te vairs* nevaram apgalvot, ka ierobežošana ir brīvprātīga, balstoties uz mūsu iepriekšējo apgalvojumu, ka vienīgi patērētājs pats padara savu pieprasījumu grafiku neelastīgu. Un tādēļ vienīgi šis viņa pieprasījumu grafiks var tikt traktēts kā viņa brīvās izvēles izpausme. Un tādā kārtā vienīgi pats patērētājs ir pilnā mērā atbildīgs par savu pieprasījumu grafiku raksturu brīvā tirgus apstākļos. Bet tiklīdz kā valdība vieniem piemēro dažādus tirdzniecības aizliegumus, citiem piešķir tirdzniecības privilēģijas, tā vairs nevar uzskatīt, ka patērētāja rīcība ir pilnīgi brīvprātīga. Šādā situācijā patērētājam tiek uzspiests kārtot savus pirkumus ar noteikta ranga monopolistiem.

Visas tās būtiskās īpašības un ietekmes, kuras monopolcenu teorētiķi maldinoši pieraksta brīvprātīgi veidotiem karteļiem, valdības intervences situācijās ir attiecināmas uz valdības iedibinātajiem monopolgrantiem. Monopolgrantu situācijā ražošana tiek pārstrukturēta, faktori tiek atbrīvoti izmantošanai kaut kur citur. Un varam apgalvot, ka šādā situācijā patērētāja vajadzības tiek sliktāk apmierinātas, nekā brīvā tirgus apstākļos, un arī faktori šajās citās situācijās ir mazāk ienesīgi.

Kā jau redzējām 10.daļā, monopolpeļņa nevar būt ilgstoša, jo savā būtībā tā ir strauji gaistoša parādība, drīzāk visai ātri iedibināsies vienoti peļņas procenti. Ar laiku monopolpeļņa tiks piedēvēta dažiem faktoriem. Bet kas tad šajā gadījumā ir tas faktors, kurš tiek monopolizēts? Domājams, ir saprotams, ka šis faktors ir *tiesības* iekļūt konkrētā ekonomikas nozarē. Brīvā tirgus apstākļos šādas tiesības ir katram indivīdam bez jebkādiem ierobežojumiem un tādēļ tās arī nav iegūstamas kā īpašumā. Nevienam nav absolūtu tiesību valdīt pār preču cenām brīvajā tirgū, jo tādas jau ir katram indivīdam. Bet te konkrēti iztirzātajā situācijā valdība piešķir īpašas privilēģijas iekļūt un tirgoties kādā konkrētā ekonomikas nozarē; un tad nu tieši šīs speciālās privilēģijas vai tiesības ir atbildīgas par ekstra monopolpeļņu no monopolcenām; un šo speciālo privilēģiju subjektiem mēs drīkstam inkriminēt

labumu iegūšanu. Monopolists iegūst monopolpeļņu no valdības piešķirtajām īpašajām privilēģijām, bet nevis no viņam piederošajiem reāli funkcionējošajiem ražošanas faktoriem. Un šāda veida peļņa neizzūd ilgstoši vienmērīgi rotējošā ekonomikā, kā tas notiek ar *parastajām* peļņām; tā ir permanenta, tā saglabājas tik ilgi, cik ilgstošas ir pašas šīs privilēģijas un patērētāju vērtējumi.

Monopolpeļņu varētu kapitalizēt firmas aktīvu vērtībā, tad *nākamais sekojošais* firmas īpašnieks, kurš investē firmā pēc tās kapitalizācijas, gūtu tikai vienlīdzīgus peļņas procentus. Monopoltiesību (drīzāk – kvāzi) kapitalizācijas raksturīgs piemērs ir vērojams Ņujorkas taksometru industrijā. Katram taksometram ir jābūt licencētam. Bet *pilsēta* nolemj, ka turpmāk tā jaunas licences vairs neizsniegs, bet katram jauna taksometra īpašniekam licence jāpērk no kāda bijušā taksometra īpašnieka. Tādā veidā katras licences (augstā) tirgus cena ir vienāda ar šo monopolprivilēģiju kapitalizēto vērtību.

Viss teiktais vispirms attiecas uz kvāzi monopolistiem (lai gan arī uz monopolistiem), jo bijušo konkurentu darbība ir ierobežota ar privilēģiju grantiem un tas padara viņu pieprasījuma grafikus mazāk elastīgus. Ja visi citi apstākļi saglabājas nemainīgi, tad monopolists tomēr ir labākā situācijā nekā kvāzi monopolists, taču tas, cik konkrēti katrs no viņiem iegūst, ir atsevišķs jautājums. Dažos gadījumos, piemēram, protekcionistisko tarifu apstākļos kvāzi monopolists var vispār neko neiegūt. Tā kā tikai ārvalstu firmām ir liegta brīva iekļuve valstī, tad no jauna ar tarifiem protekcionētās firmas var piesaistīt vairāk vietējā kapitāla. Un šis jaunais kapitāls paaugstinās peļņas likmi līdz nozarē pastāvošajai procentu likmei un tādējādi monopolistiskā peļņa būs izkonkurēta²⁷.

Monopolgranti vienmēr ietekmē biznesu, tikai dažkārt tieši un acīmredzami, dažkārt – netiešāk, t.i., pastarpināti, dažkārt – ļoti netieši. Piemēram, veikalu darbalaika ierobežojumi, aizliegums nodarboties ar iznēsājumtirdzniecību, antitrustu likumi un to sakarā kriminālvajāšana, jaunu cilvēku ierobežošana pēc vecuma dalībai darba tirgū u.tml. Taču te visu šo daudzveidīgo ietekmju izpētei nepievērsīsimies, jo tās visas, kā jau var spriest arī no to klasifikācijas, ir ļoti specifiskas.

7. Binārā intervence: Valsts budžets

Binārā intervence ir īpašuma piespiedu transferts (pārvešana/ pārskaitīšana) citai personai. Visa valsts pārvalde balstās uz *aplūkšanu ar nodokļiem* un to iekasēšanu. Valdības intervence nav tikai triangulāra, kā tas ir cenu kontroles gadījumā, bet taksācijas gadījumā var arī būt bināra. Valdības intervence atbilstīgi minētajam skaidrojumam ir valsts pārvaldes īstenā būtība un valdības aktivitātes pamatforma.

Jebkurš cilvēku kopums pēc pazīmes *nodokļi* ir sadalāms divās grupās. Pirmā grupa ir nodokļu *maksātāji*, otrā – ievāktu nodokļu *tērētāji*. Tā, piemēram, privātpersonas ienākumi ir 10.000 \$ un viņa maksā 2000 \$ lielu nodokli. Bet birokrāts, kurš arī saņem 10.000 \$, *reāli* 2000 \$ nodokļos nemaksā. Šai gadījumā operācija ar 2000\$ ir tikai grāmatvedības fikcija²⁹. Šis birokrāts reāli saņem 8000\$, bet nekādus nodokļus nemaksā.

Bet vispār ne jau tikai birokrāti ir nodokļu *tērētāji*. Tādas ir arī visas sabiedrības zemāko stratu privātpersonas. Pieņemsim, piemēram, ka valsts iekasē nodokļus no privātpersonas, kura iegādājas dārglietas, 1000 \$ apmērā un izdod tos par rakstāmpapīru savu ofisu vajadzībām. Tas ir pamats pieprasījuma pārbīdei no dārglietām uz rakstāmpapīra ražotnēm, tas pazemina dārglietu cenas un sekmē resursu aizplūdi no dārglietu ražotnēm. Bet rakstāmpapīra cenas paaugstinās un to ražotnēs ieplūst jauni resursi. Juvelierizstrādājumu ražotnēs ienākumi samazinās, bet rakstāmpapīra – paaugstinās³⁰. Tādējādi mēs varam secināt, ka papīra ražošanas

nozare ir saņēmusi privilēģijas naudas izteiksmē no valsts budžeta, kas būtībā ir valsts iekasēto nodokļu gala izlietojums. Papīra ražošanas firmas, savukārt, ar šādā veidā iegūto naudu maksā saviem piegādātājiem, oriģinālo faktoru īpašniekiem utt. utt. Bet juvelierizstrādājumu firmas samazina savus pieprasījumus pēc faktoriem. Un tādējādi šāda veida valsts radītais apgrūtinājums caurvij visu ekonomiku, taču visvairāk tas skar juvelierizstrādājumu un papīra ražošanas firmas³¹.

Būtībā katra konkrētās sabiedrības persona var būt gan nodokļu maksātājs, gan nodokļu tērētājs, tikai dažādās pakāpēs un veidos. Un atbilstīgi šai pakāpei un veidam, katrs zināmā mērā var būt iesaistīts ražošanas procesa pārstrukturēšanā. Vienīgi tikai valsts birokrāti ir tie, kuru ienākumi simtprocentīgā apmērā nāk no valsts ievāktajiem nodokļiem, bet paši valstij faktiski nodokļus nemaksā.

Valsts īstenotā ievākto nodokļu gala pārdale neizbēgami grauj to ražošanas faktoru dislokācijas struktūru, preču ražošanas sortimentu, ienākumu modeļus u.tml., kādus iedibinātu brīvais tirgus. Vispārinot, varētu teikt, ka valsts veic brīvā tirgus veidotās sistēmas destrukciju. Un šīs destrukcijas *pakāpe* ir atkarīga no valsts budžeta lieluma: jo tas ir lielāks, jo lielāka ir arī šī destrukcijas pakāpe. Un pat vairāk – jo lielāks ir valsts budžets, salīdzinājumā ar tirgus aktivitātēm šajā valstī, jo lielāku apgrūtinājumu šī valsts rada savai ekonomikai. Un šī apgrūtinājuma būtība ir tāda, ka valsts vardarbīgi pārsūknē sabiedrības resursus no ražotājiem uz valsts kabatām, lai pārdotu šo valsti, lai subsidētu savus favorītus. Konkrētizējot var teikt arī tā: jo augstāks ir valsts pārvaldīšanas līmenis, jo mazāka ir ražotāju rīcības bāze, un lielāka to ekspropriācijas pakāpe. Jo augstāks valsts pārvaldes līmenis, jo mazāk resursu tiek atvēlēts tādu patērētāju vajadzību apmierināšanai, kuri veicina ražošanu, un jo vairāk resursu tiek atvēlēts neprodukcējošo patērētāju vajadzību apmierināšanai.

Ekonomistu aprindās pastāv ļoti lielas uzskatu pretrunas par pieeju nodokļu ievākšanas analīzei. Vispārinot var izdalīt divas pamatpieejas: (Māršala pieeja) *vecmodīgā* pieeja, proti, „parciālā līdzsvara” pieeja. Šajā gadījumā iztirzā tikai atsevišķus nodokļu tipus un to efektus izolēti. Turpretī otra jeb *mūsdienīgā* pieeja vecmodīgo pieeju pilnīgi noliedz. Otrās jeb mūsdienīgās pieejas pamatā ir uzskats, ka nodokļi jāanalizē tikai sasaistē ar to kā valsts valdība tos izlieto. *Austriešu* pieeja abos gadījumos tiek noliegta. Bet austriešu pieejas pamatā ir atziņa, ka abas pirmās pieejas ir likumsakarīgi pamatotas, bet jāanalizē viss nodokļu process kā vienots veselums. Konkrētāk – nodokļu gala izmantošanas līmenis ir jāanalizē un tā distributīvie un redistributīvie efekti -- jāizdiskutē. Nodokļu sistēma kā vienots veselums jāanalizē divos saistītos aspektos – parciālajā un ģenerālajā, tas nozīmē, ka individuālie gadījumi nav analizējami izolēti. Abas pieejas – parciālā un ģenerālā -- ir vienotas un nevienas pieejas nozīmību nedrīkst noniecināt.

Pastāv lielas pretrunas uzskatos par to, kuras valsts pārvaldes aktivitātes rada vislielāko nastu privātajam sektoram: *nodokļu aplikšanas* sistēma vai *ievākto nodokļu izlietojums*. Iedomāsimies, piemēram, ka valdība uzliek nodokļi beteļpalmu rieksti ražošanas nozarei 1.000 000 \$ apmērā un par šo summu iepērk rakstāmpapīru savu ofisu vajadzībām. Tātad 1 000 000 \$ tiek pārbīdīti no vienas ražotnes uz otru, proti, no beteļpalmu riekstu ražotnes un papīra ražotni. Šādai dolāru pārbīdei ir divas stadijas un puses. Pirmā – dateļpalmu riekstu ražošanas nozare kļūst nabadzīgāka par 1 000 000 \$, otra – valdība izņem no apgrozības tirgū papīru 1 000 000 \$ vērtībā. Šī vienotā procesa abas puses sastāda apgrūtinājumu privātajam biznesam. Dateļpalmu riekstu ražošanas nozare tiek piespiesta *maksāt* par papīra izņemšanu no apgrozības. Šis maksājums ir tiešs dateļpalmu riekstu ražošanas nozares apgrūtinājums. Taču tas tomēr nav vienīgais maksājums. Papīra izņemšanas rezultātā no tirgus papīra cena paaugstinās un citi papīra pircēji nu ir spiesti par to maksāt augstāku cenu.

Iepriekš aprakstīto procesu varētu labāk izprast, ja mēs izanalizētu to, kas varētu notikt, ja valdības ievāktu nodokļu summa nebūtu vienāda ar valsts izdevumiem. Ja valdības ievāktu nodokļu summa ir mazāka nekā valsts izdevumi, tad valdība drukā naudu. Valdības *izdevumi* ir galvenā nasta, kas gulstas uz privāto biznesu. Kā turpmāk parādīsim analizējot *inflācijas* problēmas, naudas drukāšana, ko veic valdība, ir nodokļu ievākšanas paveids.

Bet kāda situācija veidojas tajos retajos gadījumos, kad valdības ievāktu nodokļu summa ir lielāka par valdības izdevumiem? Naudas pārpalikums tiek vai nu izmantots valsts zelta krājuma palielināšanai vai tiek veikta naudas deflācija. Tā, piemēram, pieņemsim, ka nodokļu veidā no dateļpalmu riekstu ražotnes tiek izņemts 1.000 000 \$, bet valdība rakstāmpapīru savu ofisu vajadzībām iepērk tikai par 600 000 \$. Un arī šai gadījumā lielāko slodzi iznes papīra ražotne, jo tā samaksā ne tikai par izņemto papīru, bet vēl arī par valsts uzkrājumiem vai par naudas sistēmas graušānu. -- Vispārinot – situācijās, kad valsts izdevumi un ienākumi atšķiras, „fiskālā slodze” ir lielāka tam sabiedrības subjektam, kuram ir lielāks kopapjoms.

Tā kā nodokļi nekad nevar būt visiem vienādi, tad vienmēr notiek resursu vardarbība pārbīde no vienas ražotnes uz citu jeb – no Pētera Paulam. Resursu vardarbīgai pārdislocēšanai, ko veic valdība, ir distributīva rakstura ietekme uz ekonomiku (ienākumu distribūcija). Bet brīvajā tirgū nekāda ienākumu distribūcija nepastāv. Tur ienākumi rodas dabiskā darījumu ceļā, produktu ražošanas un apmaiņas procesā. Distribūcijas parādība un priekšstats par to, kā par kaut ko patstāvīgu un nošķirtu no preču ražošanas un to apmaiņas, var rasties tikai valdības binārās intervences rezultātā. Visai bieži tiek izteikti pārmetumi, par to, ka brīvais tirgus vispār maksimizē lietderīgumu, nodrošinot patērētāju vajadzīgu apmierināšanu vienīgi radot viņiem neierobežotas iespējas saņemt jau noteiktā veidā pārdalītus ienākumus. Taču šis ir aplams uzskats. *Īstenībā nekāda iepriekš dota gatava ienākumu sadale nepastāv. Šī ienākumu sadale brīvā tirgus apstākļos vienmēr pilnā mērā atkarīga no pašu indivīdu brīvprātīgas dalības preču ražošanā un to apmaiņā.* Brīvā tirgus apstākļos katram cilvēkam *dotas* ir vienīgi viņa tiesības uz savu Es (personu), uz resursiem, kurus viņš atradis, izgatavojis vai radījis, vai kurus viņš ieguvjis brīvprātīgas apmaiņas procesā, vai kurus saņēmis kā dāvinājumu.

Valdības binārā intervence ir vienīgā, kas grauj jebkura indivīda tiesības uz viņa producēto produktu un *rada* no labumu producēšanas procesa neatkarīgu šo labumu sadales problēmu starp indivīdiem.

Daudzi ekonomisti uzskata, ka vienīgi brīvais tirgus ir uzskatāms par tādu veidojumu, kurš ir brīvs no triangulārās intervences, bet tādu bināro intervenci kā nodokļu ievākšanu nevarot uzlūkot par intervenci īsteni brīva tirgus apstākļos. Piemēram, Franks H.Knight, Čikāgas ekonomikas skolas pārstāvis daļēji atzīst par pieļaujamu cilvēka aktivitātes sadalīšanu sastāvdaļās un tirgu saistīt tikai ar šaurāku šo aktivitāšu diapazonu. Viņš atzīst brīvo tirgu (jo oponenti triangulārai intervencei cenu kontroles formā), aizstāv bināro intervenci nodokļos, atbalsta tirgū gūto ienākumu pārdali. Bet konkrētāk – viņš atzīst, ka vienā kādā sfērā tirgum tiek ļauts brīvi funkcionēt, jo šī sfēra ir nemitīgu ārējo spēku ietekmju priekšmets (objekts). Ar šo uzskatu faktiski tiek atzīts, ka cilvēkam dažādās situācijās ir dažādas lomas, proti, ka tirdzniecisko darījumu cilvēks neinteresējas par to, kas ar viņu notiek kā ar noteiktas valsts varas objektu. Mēs uzskatām, ka šāds viedoklis ir absolūts mīts, un nosaucam to par „iluzoro nodokli”. Un tas nozīmē to, ka cilvēkus varētu neinteresēt, kas notiek ar viņu nomaksājamiem nodokļiem. Ka viņus interesē tikai maksājamais nodoklis, t.i., tā naudas summa, kuru viņam jānomaksā nodokļos, bet ne vairs tas, kas ar šo naudas summu notiek pēc tam³².

Un tā mēs konstatējam, ka valsts budžeta veidošanas process ir resursu un ienākumu pārbīdes process no ražotājiem uz neražotājiem. Tā ir valsts intervence tirgus dalībnieku preču brīvās apmaiņas procesā. -- Vēl tikai uzsvērsim nozīmīgāko, proti, valsts pārvaldei nav nekādu savu resursu avotu, no kuriem tā varētu ņemt to, ko tā tad drīkstētu un varētu sadalīt cilvēkiem; viss, ko valdība tērē, viss, ko tā dāsni pārdala, tai vispirms jāiegūst, resp., jāatņem privātajam sektoram. Galvenais veids šādu resursu ieguvei ir nodokļi un to ievākšana. Nākamais veids ir inflācija jeb naudas izlaišana (drukāšana), trešais veids ir naudas aizņēmumi no tautas³³.

8. *Binārā intervence: aplikšana ar nodokļiem*

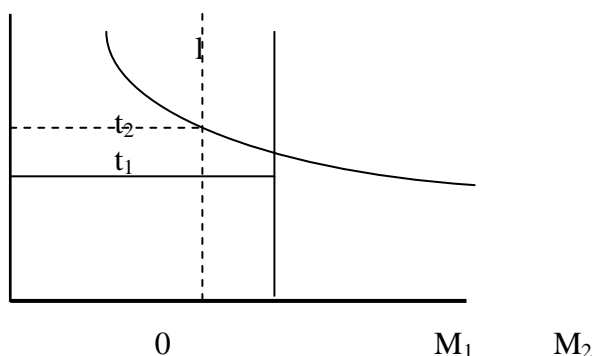
Aplikšana ar nodokļiem nozīmē atņemt ražotājiem un atdot neražotājiem. Jebkura nodokļu paaugstināšana sekmē ienākumu uztūkšanu un tādējādi tiek palielināts to cilvēku skaits, kuri dzīvo uz ražotāju rēķina; tiek arī mazināta bāze – tas pamats, no kura pārējie iegūst savus iztikas līdzekļus. Un ir saprotams, ka galu galā tas ir pašsabrukuma process, jo ir tāds ražošanas bāzes zemākais robežlīmenis, kura pazemināšanu producētāji vairs nav spējīgi izturēt, t.i., viņi nav vairs spējīgi nodrošināt ražošanu. Tātad ražošanas bāzes mazināšanai zem robežlīmeņa ir bremsējošs efekts. Jo lielāka ir producētājiem uzliktā nodokļu summa, jo mazāka ir darba marginālā lietderība un zemāka darba atdeve; lielāks ir pārbīdes no nodokļu maksātāja uz nodokļu tērētāju bremsējošais efekts; bet ne tikai tas vien. Birokrātu un valsts subsidēto uzņēmēju motivācija paaugstināt nodokļus būs vēl sakāpinātāka. Visa tā rezultātā ražošana samazināsies³⁴. Tirgus ekonomikas apstākļos cilvēki savus neto ienākumus iegūst no šādiem avotiem: darba algas, procentiem, pamatrentes un peļņas. Bet, tā kā nodokļus atvelk no šiem ienākumu avotiem, tad paši ienākumi arī tiek samazināti. Un ienākumu samazināšana nodokļu atvilkšanas rezultātā novājina strādāšanas motivāciju --strādnieks saņem ienākumu, kas ir mazāks par viņa darba algas likmi, kapitālists – mazākus procentus un peļņu un viņš vairs nav ieinteresēts uzkrāt un investēt, bet drīzāk patērēt. Zemes īpašnieki meklē citas efektīvākas savu zemesgabalu izrentēšanas iespējas.

Tiek norādīts, ka, jo mazāk kādam cilvēkam ir naudas, jo viņam tās marginālais derīgums ir augstāks. Un tādēļ personas naudas ienākumu pazemināšanās var nozīmēt to, ka šai personai šīs naudas marginālais derīgums paaugstinās. Nodokļi ienākumiem izraisa papildmotīvu strādāšanai un vaļai vai motivāciju uzkrāt, lai pēc tam uzkrāto tērētu; arī motivāciju darbu meklēt citur. Tas viss ir pareizi, bet retos gadījumos dominē pēdējais. Izsakoties vienkāršāk – cilvēks grib visādi izvairīties no šāda veida apgrūtinājumiem; dažkārt cilvēks cenšas strādāt vairāk un smagāk, lai mazinātu šo nodokļu nastu. Bet tad viņš piespiedu kārtā arī zaudē tādu savu patēriņa labumu kā vaļa. Viņam vaļas kļūst mazāk nekā tai gadījumā, ja viņš strādātu saskaņā ar savu brīvu izvēli. Pieņemums, ka cilvēks strādā vairāk un smagāk, baidoties no soda, ir nenopietns, it sevišķi, ja to grib attiecināt uz nodokļu tērētājiem. Strādnieku dzīves standarts, kurā ietilpst arī vaļa, tikai pazemināsies.

Ienākumu nodokļi, kuri rodas tādēļ, ka ar nodokļiem tiek aplikti ienākumi no investīcijām, izkropļo pašu uzkrāšanas un investēšanas būtību, jo tie pazemina ienākumus no investīcijām zemāk par to līmeni, kuru nosaka laika preference brīvā tirgus apstākļos. Procentu pazemināšanās liek cilvēkiem meklēt citas uzkrāšanas un investēšanas iespējas.

Šai sakarā ir vēl arī cits viedoklis. Proti, tā kā ienākumu nodoklis ir personas noteiktas ienākumu daļas konfiskācija, bet atlikušo daļu jeb saņemtos ienākumus viņa var brīvi pārdalīt starp savu patēriņu un investīcijām (pie nosacījuma, ka viņas laika preference paliek nemainīga), proporcija starp viņas patēriņu un investīcijām varētu

palikt nemainīga – tā pati. Bet šai gadījumā tiek ignorēts svarīgs fakts, tas, ka nodokļu maksātāja reālie ienākumi un līdz ar to arī viņa naudas aktīvi, nodokļu dēļ, ir samazināti. 6.daļā mēs jau konstatējām, ka, pie dotās laika preferences, pastāv šāda atbilstība – jo zemāks ir cilvēka reālo monetāro līdzekļu līmenis, jo augstāka kļūst viņa laika preferences likme, un lielāku daļu no saviem monetārajiem līdzekļiem viņš atvēl investīcijām. Nodokļu maksātāja viedoklis ir atspoguļots 86.zīmējumā. Pēc savas būtības 86.zīmējums ir 6.daļā dotās laika tirgus diagrammas reverss. Šoreiz naudas līdzekļi ir pieaugoši pa labi uz horizontālās ass, bet 6.daļā tie bija

+

Naudas līdzekļi

86.zīm. Nodokļu maksātāju ienākumu nodokļa ietekme uz patēriņa un uzkrājumu / investīciju proporciju

krītoši. Pieņemsim, ka nodokļu maksātājam sākumpozīcijā ir naudas krājums OM ; līkne t ir viņa laika preferences grafiks. Viņa laika preferences (l) efektīvā likme, tā kura nosaka viņa patēriņa/ investēšanas proporcijas, ir l_1 . Viņa ienākumiem uzliktais valdības nodoklis samazina viņa monetāro līdzekļu apjomu sākumpozīcijā sākuma pozīcijā līdz līmenim OM^1 . Šajā situācijā viņa laika preferences efektīvā likme ir l_2 . Tātad palielinājusies patēriņa daļa, bet samazinājusies uzkrājumu un investīciju daļa³⁵.

Ienākumu nodoklis divējādi ietekmē proporcijas starp tēriņu un uzkrājumu/ investīcijām. Vispirms jābilst, ka tiek izkropļota laika preference, jo valsts ierēdņi un cilvēki, kurus viņi subsidē, ir nodokļu tērētāji, jo saņem ienākumus no nodokļiem, un konstatē, ka viņu naudas krājumi palielinās līdz ar nodokļu palielināšanu un nodokļu maksātāju ienākumu samazināšanos. Otrkārt jāpaskaidro, kā turpmāk precizēsīm, ka valsts nav spējīga produktīvi uzkrāt un investēt.

Bet vēl ir arī trešais veids kā ienākumu nodoklis samazina uzkrājumus un investīcijas. Ienākumu nodokļi, atbilstīgi to būtībai, izpaužas kā uzkrājumu/investīciju dubultnodoklis, pēdējo pretstatot patēriņam³⁶. Šis dubultnodoklis veidojas sekojoši. Uzkrājums un tēriņš īstenībā nav simetriski. Visi uzkrājumi tiek veikti tādēļ, lai vēlāk patērētu vairāk; citas jēgas uzkrāšanai nav. Uzkrāšana ir neiztērēšana atbilstīgi pašreizējām tērēšanas iespējām, cerot, ka kaut kad nākotnē uzkrājuma tēriņa atdeve būs lielāka. Nevienam nav vajadzīgas kapitālpreces tāpat vien. Kapitālpreces iemieso sevī paaugstinātu patēriņa iespējamību nākotnē. Nodokļu uzlikšana ienākumiem ir dubultnodoklis patēriņam, un kā tāds pārmērīgi apgrūtina uzkrāšanu un investēšanu³⁷.

Šie pārspriedumi pareizi izskaidro investēšanas-patērēšanas procesu. Taču vienlaikus tiem ir daudz nepilnību. Ir tiesa, ka cilvēki krāj. To zina visi. Krāšana ir augļus nesošs rīcība. Taču, neraugoties uz to, ka katrs cilvēks zina, ka krāšana ir augļus nesoša darbība, neviens neuzkrāj visu savu ienākumu. Kādēļ? Tādēļ, ka viņš dod priekšroku tūlītējai tērēšanai. Katrs cilvēks atbilstīgi savai vērtību sistēmai savus

ienākumus sadala daļās – tērēšanai, investīcijām un skaidrās naudas uzkrājumam. Uzkrājot katrs cilvēks ņem vērā savu uzkrājumu spēju nest augļus. Nav pamatojuma apgalvojumam, ka ienākumu nodoklis dubultīgi apgrūtina viņa uzkrājumus-investīcijas. Ienākumu nodoklis apgrūtina visu viņa dzīves standartu, resp., pasliktina to. Un viņa dzīves standarts aptver viņa pašreizējo patēriņu, patēriņu nākotnē un skaidrās naudas uzkrājumu. Ienākumu nodoklis pats ar sevi nevar apgrūtināt uzkrāšanu vairāk, kā minētos citus ienākuma pārdales veidus.

Rezumējot jāpiebilst, ka cilvēku brīvprātīga savu ienākumu pārdales starp tēriņu tagadnē, uzkrāšanu un tēriņu nākotnē vienmēr ir optimāla un jebkāda valdības intervence šajā procesā tikai grauj gan tirgu, gan produktu ražošanu³⁸.

B. MĒĢINĀJUMI IZVEIDOT NEITRĀLU NODOKĻU SISTĒMU

Līdz šim mēs analizējām nodokļu ietekmi uz atsevišķa indivīda darbību. Tagad pievērsīsimies nodokļu ietekmei uz tirgus modeļiem. Tirgus modeļu izkropļojums, kuru izraisa nodokļi, ir tik pat nozīmīgs. Brīvais tirgus vienmēr veido komplikētu vienmēr bezgalīgu cenu, likmju un ienākumu struktūru. Atšķirīgu nodokļu uzlikšana izkropļo un sagrauj tirgus izveidoto cenu, likmju, ienākumu modeļus, resursu un gala produktu izkārtojumu. Tā, piemēram, ja firma noteikta veida darbaspēkam maksā 5000 \$, bet tai pašā laikā otra firma B -- tikai 3000 \$, tad strādnieki centīsies pāriet darbā uz firmu A. Bet, ja firmas A ienākumi tiks aplikti ar nodokli 2000 \$ gadā, bet citas firmas ienākumi tai pašā laikā arniecīgiem nodokļiem vai arī vispār tai nodokļi tai netiks uzlikti, tad tirdznieciskais stimuls pāriet strādāt uz firmu A izzudīs gandrīz vai pat pilnīgi. Tas iedibina produktīvo resursu nepareizu izkārtojumu, bremzē firmas A attīstību un eksistenci vispār.

Mēs jau iepriekš konstatējām, ka meklēt neitrālus nodokļus, resp., tādus nodokļus, kuri attiecībā pret tirgu būtu neitrāli, kad tirgus turpinātu funkcionēt tāpat, kā pirms nodokļu uzlikšanas, ir bezcerīga avantūra. Tas nav iespējams tādēļ, ka situācijā, kad viena daļa cilvēku ir nodokļu maksātāji, bet otra –privilģēti šo ievāktu nodokļu tērētāji, nav iespējama nodokļu vienveidība. Bet ja mēs nerespektējam šos iebildumus un neesam spējīgi ņemt vērā valsts izdevumu jeb ievāktu nodokļu pārdales efektu, tad mēs arī neesam spējīgi nonākt pie neitrālas nodokļu sistēmas³⁹. Daudzi autori norāda, ka vienveidīgi proporcionāli ienākumu nodokļi ir neitrālie nodokļi, jo katra cilvēka ienākumu relatīvā daļa vai ienākumu proporcionālā daļa paliek nemainīga – tāda pati, kāda tā bija pirms nodokļa nomaksāšanas. Tā, piemēram, ja personas A gada ienākums ir 6000 \$, B – 3000 \$ C – 2000 \$, bet ienākuma nodoklis ir 10%, tad ienākumu sadale pēc nodokļa ievākšanas ir šāda: A – 5400 \$ B – 2700 \$, C – 1800 \$, bet daļu savstarpējā proporcija paliek tā pati. (Protams, tiek uzskatīts, ka nodokļu atvilkšanai nepiemīt nekāds stimulus bremzējošs efekts, bet drīzāk pastāv visām skārtajām personām ekviproporcionāls stimulus bremzējošais faktors, lai gan tas ir maz ticams). Bet sarežģītība rodas tādēļ, ka šāds problēmas risinājums sagroza pašu neitrālo nodokļu ieceres būtību. Neitrālie nodokļi nav nekas tāds, kas varētu atstāt ienākumu modeli tādu pašu kāds tas bija pirms nodokļa atvilkšanas. *Tam jābūt tādām nodokļiem, kurš varētu tā ietekmēt ienākumu modeli (un arī visus citus ekonomikas aspektus), ka šis nodoklis īstenībā būtu brīvā tirgus cena.*

Tas ir ļoti svarīgs precizējums, jo mums ir nepieciešams labi izprast, ka tad, kad pakalpojums tiek pārdots par noteiktu brīvā tirgus cenu, tad pēc šīs pārdošanas ienākumu sadale nav vairs tāda pati, kāda tā bija pirms šīs pārdošanas. Un pilnīgi normāla ir tāda situācija, ka jebkuras preces tirgus cena nav proporcionāla katra darījuma dalībnieka ienākumu līmenim vai bagātībai, bet vienveidīga visiem, neraugoties uz katra darījuma

dalībnieka ienākumiem, bagātību vai dedzīgai vēlmei iegūt šo preci. Maizes šķēle multimiljonāram nevar izmaksāt tūkstoš reizes vairāk kā vidusmēra cilvēkam.

Proporcionālais ienākumu nodoklis ne tuvu nav neitrāls attiecībā pret brīvo tirgu. Bet, ja to tomēr pielieto brīvās ekonomikas apstākļos, tad tas iznīcina gan brīvo, gan pašu monetāro ekonomiku.

Jebkāda nodokļu vienlīdzība, vienalga vai tā sauktā „galvas nauda” vai „personas nodoklis”, ir daudz tuvāka šīs neitralitātes idejai. Bet arī šajā gadījumā šī neitralitātes ideja ir nopietni defektēta, nemaz nerunājot par nodokļu maksātāju – nodokļu tērētāju dihotomiju. Vispirms jānorāda, ka brīvajā tirgū preces un pakalpojumus pērk tikai tie, kuri tos grib iegūt par tirgus cenu un saskaņā ar savu brīvu izvēli. Tā kā nodokļus uzliek valsts un tie ir obligāti, tad nekādi nevar pieņemt, ka brīvā tirgus apstākļos ikviens sabiedrības loceklis valstij maksās vienu un to pašu – vienlīdzīgu summu. Šis nodokļu obligātums netieši norāda uz to, ka brīvprātīgi neviens tos nemaksātu. Vienlīdzīgie nodokļi, drīzāk nebūdami neitrāli, grauj tirgošanās rezultātus, jo tie ir vismaz trim pilsoņu grupām uzlikti nepamatoti: nabadzīgajiem, neieinteresētajiem antagonistiem. Resp., tie ir tādi indivīdi, kuri viena vai otra iemesla dēļ negrib brīvprātīgi maksāt valstij šīs vienlīdzīgas summas.

Nākamā nozīmīgā problēma ir saistīta ar vienādo nodokļu uzskatīšanu par kaut ko līdzīgu brīvā tirgus cenām tai aspektā, ka mēs nevaram zināt kādus pakalpojumus cilvēkiem nodrošinās valsts par šiem ievāktajiem nodokļiem, t.i., kādus pakalpojumus cilvēki šķietami pērk. Piemēram, ja valdība ievāktos nodokļus izmanto, lai subsidētu kādas savas izredzētas cilvēku grupas, tad ir grūti zināt kāda veida pakalpojumus galvas naudas maksātāji saņems. Aplūkosim skaidrāku gadījumu – valsts finansiālo pabalstu policijai. Brīvā tirgus likums ir tāds, ka par vienādiem pakalpojumiem maksā vienādu cenu. Bet, kas šajā -- policijas protežēšanas gadījumā ir „vienāds pakalpojums”? Ir pašsaprotami, ka ne visos valsts reģionos ir vienāda kriminoloģiskā situācija. Un tādēļ visiem pilsoņiem nav jāmaksā vienāda nodeva policijai. Pilsoņiem reģionos ar augstu noziedzības līmeni jāmaksā policijai lielākas nodevas nekā reģionos ar zemu noziedzības līmeni. Un līdzīgi arī ar konkrētām personām – tām personām, kuras ir vairāk apdraudētas, jāmaksā policijai lielākas nodevas. Tādējādi nodokļiem jāatbilst pakalpojuma cenai, nevis jābūt vienādiem⁴⁰.

Un tomēr – tikai ar grūtībām var uzskatīt, ka cenu princips ir neitrāls. Nodokļu maksātāju un nodokļu tērētāju problēmas ietvaros tas ir jautājums par to, cik precīzi ir definēts jēdziens „pakalpojums”. Kas jāsaprot ar pakalpojumu tai gadījumā, kad notiek pārdale no Pētera Paulam? Kāda ir Pēterim uzliktā nodokļa cena? Pat tai gadījumā, ja mēs aprobežojamies ar diskusiju par tādu parastu lietu kā policijas protežēšana, tad arī te ir lieli trūkumi. Vispirms valdības noteiktās cenas ir daudz augstākas par brīvā tirgus cenām. Valsts nav spējīga labi izkalkulēt un tādēļ nespēj noteikt izmaksas precīzi. Cenas ir vienādas ar pašizmaksu tikai līdzsvara situācijā, bet tā kā ekonomika nekad nav līdzsvarā, tad arī izmaksas nekad nav precīzi novērtējamās un līdz ar to nav arī precīzi nosakāmas brīvā tirgus cenas. Un, beidzot, vienlīdzīgo nodokļu sakarā un pretstatā brīvajam tirgum, nodokļu maksātājs nekad neatklāj tos savus ieguvumus, kuri viņam radušies, pateicoties valdības rīcībai. Ir muļķīgi uzskatīt, ka nodokļu maksātājs veiks pakalpojuma pirkumu par šādu cenu brīvprātīgi.

Cits neitrālo nodokļu variants tiek izteikts ar pabalsta vai *sociālā nodrošinājuma principu*. Tas nosaka, ka nodoklis indivīdam jāuzliek tik liels, lai tas atbilstu tam pabalsta lielumam, kuru viņš saņem no valsts kā tās pakalpojumu. Parasti gan nesaprot, ko tas īsti varētu nozīmēt. Bet tas nozīmē to, ka pabalsta saņēmējs apmaksā pilnu pabalsta izdevumu summu. Tādā gadījumā gan katram valsts pabalsta saņēmējam faktiski jāmaksā vairāk nekā viņš saņem, jo viņam jāapmaksā valsts birokrātijai arī visas šo pakalpojumu izmaksas. Tad iznāk, ka nekāda tāda pabalsta, kuru nosaka sociālā nodrošinājuma princips tomēr nav. Atgriežoties pie policijas protekcijas, vēlreiz jābilst, ka šai gadījumā nepilnību ir daudz. Pievērsīsimies

vēlreiz nodokļu maksātāju un nodokļu tērētāju dihotomijai. Pastāv tāda nekādi nenovēršama problēma kā nespēja izmērīt pabalstu vai sociālo nodrošinājumu un pat vairāk – pati pabalsta eksistēšanas problēma. Tā kā valsts uzliek nodokļus, un tas nozīmē – piespiedu kārtā, tad ir labi saprotams, ka pabalstos cilvēki saņem mazāk nekā valsts ievāc no viņiem nodokļos. Tikai valsts ierēdņi kultivē uzskatu, ka tā ir valdības labdarība.

Pie visa teiktā vēl varētu piebilst, ka pat tad, ja pabalsti būtu atklāti, pat tad *pabalstu princips* neatbilstu brīvā tirgus pamatnostādņem. Un tā tas ir tādēļ, ka persona brīvajā tirgū maksā vienādu cenu par pakalpojumu, neraugoties, cik liels ir subjektīvais ieguvums no tā. Prasība uzlikt katram cilvēkam nodokļi pilnā mērā atbilstīgi viņa iegūtajiem labumiem ir pilnīgi pretēja brīvā tirgus principam. Un, beidzot, ja visi pabalsti (sociālie nodrošinājumi) būtu brīvi, tad personai vispār nebūtu nekādas jēgas veikt apmaiņu vai saņemt no valdības pakalpojumus. Tirgus apstākļos ne visas personas un *pat* ne visi marginālie pircēji maksā nodokļus no visiem saviem ienākumiem. Supermarginālajiem pircējiem ir neizmērojami lieli papildienākumi. Bet, ja tā nebūtu, viņi preces / produktus nepirktu. Turklāt policijas protekciju sakarā iznāk tā, ka pabalsta princips prasa, lai dzīves pabērni (trūcīgie, nabadzīgie, nespēcīgie u.tml.) maksātu vairāk nekā bagātie un spējīgie, jo dzīves pabērnus policija vairāk aizsargā. Un, beidzot, ja katra persona, kura saņem valsts pabalstu, tiktu aplikta ar nodokli, kas būtu vienāds ar šo pabalsta summu, tad birokrāti, kuriem visi ienākumi nāk no valsts, visi savi ienākumi būtu jāatdod valstij atpakaļ un tad iznāktu, ka viņi kalpo valstij bez jebkādas atlīdzības⁴¹.

Un tā mēs varam secināt, ka nodokļu uzlikšanas princips brīvā tirgus apstākļos nekad nav neitrāls un nevar tāds būt. *Progresīvais* nodoklis, t.i., kad katrs cilvēks maksā nodokļos *vairāk* nekā savu ienākumu proporcionālo daļu, nav nekāds neitrālais akts. Proporcionālais nodoklis grauj tirgus ekonomiku, bet progresīvais nodoklis – vēl vairāk. Progresīvais nodoklis ir spējīgo un efektīgo cilvēku sodīšanas veids, turklāt, jo relatīvi spējīgāks un efektīgāks ir antreprenieris, jo šāda veida sods viņam ir lielāks. Progresīvā nodokļu likme it īpaši negatīvi ietekmē sevišķi spējīgo -- izcilo antreprenierus aktivitātes. Bet, tā kā izcilie antreprenieri ar savu darbību gala rezultātā patērētājiem dod visvairāk, tad viņu darbības traucēšana ir slogs patērētājiem.

Piebilstot pie tā, kas jau teikts par divu veidu apgrūtinājumiem, ko izraisa nodokļu uzlikšana uzkrājumiem, jāsaka, ka ar progresīvo nodokli vēl palielina šo apgrūtinājumu. Praktiski vairumā gadījumu bagātie uzkrāj un investē vairāk nekā zemu ienākumu cilvēki. Tomēr praksioģiskā izpratnē tam nevajadzētu vienmēr tā būt. Ekonomikas likumos nav apgalvots, ka bagātie pērk dārglietas, kamēr nabadzīgie taupot iekrāj un investē.

Faktiski progresīvo nodokļu princips ir izcili destruktīvs elements attiecībā uz tirgus ekonomiku. Taču neraugoties uz to, daudzi konservatīvie ekonomisti, atbalstot brīvo tirgu, tomēr pārspilē šī principa efektivitāti un vājina tā destruktīvo efektu. Proporcionālajam ienākuma nodoklim ir daudz līdzīgu konsekvencu un tādējādi tirgū ienākumu nodokļa līmenim, vispārīgi vērtējot, ir lielāka nozīme nekā progresīvā nodokļa pakāpei. Tā, piemēram, pieņemsim, ka kopienā A katra cilvēka ienākumiem ir uzlikts 50% nodoklis, bet kopienā B ir ļoti pakāpenisks progresīvais nodoklis. Tur no nabadzīgākajiem ievāc ¼ % no ienākuma, bet no bagātajiem -- 10% no ienākuma. Bagātie noteikti grib dzīvot un strādāt kopienā B, ar to parādot, ka atšķirība nav vis nodokļa progresīvajā raksturā, bet gan progresīvā nodokļa lielumā, resp., kopienā A maksimālais nodoklis 50%, bet kopienā B – tikai 10%. Nabadzīgākais ražotājs, protams, dos priekšroku kopienai B, jo tur nodoklis viņam būs zemāks. Progresīvais nodoklis ir nabago līdzeklis, kuru lieto, lai aplaupītu bagātos. Šajos piemēros abi -- gan bagātais, gan nabagais izvēlas progresīvo nodokli. Bet būtība ir tomēr cita! Proti, pastāvot progresīvajam nodoklim nabadzīgajiem nav jāaplauša

bagātie. Īstenībā valsts ir tā, kura zog, laupa abējādi – gan ar proporcionālā, gan ar progresīvā nodokļa starpniecību.

Jābilst, ka nabagie, saņemot no valsts tās ievāktos nodokļus pabalstu formā, netieši piedalās aplaupīšanā. Taču izskatot šādu apgalvojumu netiek ievērots fakts, ka valsts savu naudu var izdot daudzos dažādos veidos. Valsts savu naudu var izdot dažādos veidos; iztērēt par specifisku ražotņu produktiem; subsidēt visus vai tikai daļu bagāto; subsidēt visus vai tikai vai daļu nabago. Progresivitāte kā tāda nebūt nenozīmē, ka vairākumā gadījumu tiks subsidēti nabagie. Protams, ja subsidē tikai daļu nabadzīgo, tad pārējie netiek subsidēti, un tas nozīmē, ka nesubsidētie nodokļu maksātāji, bagātos ieskaitot, tiek aplaupīti. Bet, tā kā nabadzīgo parasti ir daudz vairāk nekā bagāto, tad nabagie cieš vairāk, un pat progresīvo nodokļu sistēmā.

Visgraujošākā ietekme uz tirgus principiem ir *virspeļņas nodoklim*. No visiem ražošanas ienākumiem, peļņām ir milzīgi liela nozīme un ietekme, lai gan summāri un relatīvi tās ir visai mazas. Peļņa ir visas ekonomikas dzinējspēks. Peļņas un zaudējumu signāli ir pamudinātāji antreprenieriem un kapitālistiem virzīt sabiedrības produktīvos resursus tā, lai tie tiktu izmantoti vislabākajos veidos un to kombinācijās, ar nolūku nemitīgi mainīgos apstākļos apmierināt patērētāju mainīgās vēlmes. Ja šī dzīšanās pēc peļņas ir izkropļota, tad rādītājs „peļņa un zaudējumi” nesatur vairs darbības efektivitātes pilnveides motivāciju un nav arī vairs ekonomisko aprēķinu līdzeklis tirgus ekonomikā.

Ir visai pārsteidzoši, ka kara laikā, tas ir – laikā, kad ir ļoti svarīgi saglabāt efektīvu ražošanas sistēmu, tiek īpaši sakāpināta prasība „likvidēt iespēju gūt peļņu no kara”. Tomēr šī prasība, šķiet, nekad netiek attiecināta uz sakāpinātajām strādnieku algām tērauda industrijā, bet tikai uz antreprenieru peļņu. Tas nekādā ziņā nav labākais kara sasprindzinātās ekonomikas izkropļošanas veids. Jābilst, ka šī galēji sakāpinātā ideja satur priekšstatu par noteiktu peļņas normatīvu lielumu, no kura tad varētu sākt peļņu aplikt ar nodokļiem. Šī norma varētu būt divējāda, pirmkārt, tā varētu būt noteikta peļņas likme (lai gan būtu problemātiski šo peļņu un investīcijas izmērīt) vai, otrkārt, to varētu attiecināt uz to peļņas lielumu, kāds tas bija kara sākumā. Bet šis -- otrs variants, kas pēc būtības attiecas uz galvenajiem favorītiem, varētu tiem būt sevišķs *kara* peļņas izspiešanas veids un kā tāds padarītu ekonomiku vēl haotiskāku. Virspeļņas nodoklis (VPN) pamudina ikvienu citu (?) samazināt un padarīt neefektīvāku ražošanu kara vajadzībām. Konkrētāk, VPN veicina ražošanas iesaldēšanu pirmskara līmenī. Un, jo vairāk ilgst karš, jo neefektīvāka un absurdāka kļūst šī pirmskara struktūra.

C. NODOKĻU PĀRBĪDE UN INCIDENCE: RAŽOŠANAS NODOKLIS

(*incidence – (svv.301) saistījuma attieksmes starp dažādiem objektiem; savstarpējās atkarības veidi*)

Neviena diskusija par nodokļiem nevar izvairīties no populārās nodokļu pārbīdes un sfēru problēmas iztīrāšanas. Konkrētāk -- jautājums ir par to, kas maksā nodokļus? Vai tikai tā persona, kurai nodoklis ir uzlikts, vai arī kāda cita persona, kurai tā ir spējīga uzvelt savus nodokļus? Joprojām ir satriecoši tas, ka ir tomēr sastopami arī tādi ekonomisti, kuri, vadoties no deviņpadsmitā gadsimta teorijām, nodokļu problēmu fokusē uz atzinumu, ka nodokļi tiek uzlikti visiem un tādēļ nav nepieciešams analizēt katru nodokļu uzlikšanas gadījumu atsevišķi. Šī naidīgā ievirze tiek kultivēta plaši traktējot jēdzienu nodokļu pārbīde. Tā, piemēram, ja Džona ienākumiem tiek uzlikts 80% nodoklis, tad tā nav pārestība tikai Džonam, bet arī citiem patērētājiem, jo tiek samazināta Džona ražošana un mazināti viņa uzkrājumi. Un tādēļ ir pamatoti apgalvot, ka nodokļu uzlikšanas efekts izstaro no centra uz visām pusēm. Bet līdz ar to nebūt netiek apgalvots, ka Džons savu nodokļu nastu varētu pārlīkt uz citu cilvēku pleciem. Nodokļu

pārbīdes jēdziena lietošana jāierobežo, proti, jāattiecina tikai uz tādu nodokļu maksāšanas gadījumu, kad tie ir tieši transferējami no oriģinālā nodokļu maksātāja uz jebkuru citu nodokļu maksātāju, bet nav pielietojams tai gadījumā, ja cieš ne tikai oriģinālais nodokļu maksātājs, bet vēl arī citi. Un šis gadījums, kad „cieš vēl arī citi”, ir nosaucams par nodokļu uzlikšanas netiešo efektu.

Pirmais nodokļu pārbīdes likums ir tāds, ka *ienākuma nodokļus* vispār nav iespējams pārbīdīt. Senāk ekonomikā vispārārtzītā patiesība tagad nonāk pretstatā populārajam atzinumam par to, ka algas nodoklis ir pamudinājums apvienībām, biedrībām pieprasīt augstākas algas, lai tādējādi tiktu kompensēti no algas atvilktie nodokļi, un tādā kārtā būtu notikusi algas nodokļu pārbīde uz darba devējiem, kuri tad nu savukārt tos pārbīdītu tālāk uz patērētājiem. Taču jebkura šāda rīcība ir rupji kļūdaina. Vispirms jāatgādina, ka ir absurdi domāt, ka strādnieki vai arodbiedrības to vien pacietīgi gaida, lai uzliktie nodokļi kļūtu par šādu prasību izvirzīšanas iemeslu. Strādnieki vienmēr grib augstākas algas; arodbiedrības vienmēr prasa, lai algas tiktu paaugstinātas. Taču pamatjautājums ir tāds: vai viņi patiešām saņems vairāk? Nav nekāda pamata uzskatīt, ka viņi saņems vairāk. Strādnieks var saņemt tikai sava darba diskontēto marginālās produktivitātes vērtību. Ne strādnieku, ne arodbiedrību kļūst nav spējīgas paaugstināt darba produktivitāti, un tādējādi tās nav spējīgas paaugstināt algu, kuru strādnieks saņem no sava darba devēja. Arodbiedrību prasības paaugstināt algu var traktēt vienīgi kā prasību apmierināt strādājošo prasību paaugstināt viņu algu uz bezdarbnieku rēķina. Nodokļi neietekmēs algu darba tirgū.

Ideja, ka cenu pieaugumi, ko izraisa nodokļu uzlikšana, varētu tikt nemitīgi pārdīdīti uz darba devējiem un tad tālāk uz patērētājiem, ir laikam vienīgie visai izplatītie maldi. Visas šajā grāmatā aplūkotās ekonomikas doktrīnas apgāž šos maldus. Konkrēta produkta cenu nosaka tās pieprasījums tirgū. Nav tādas augstas izmaksas vai cenas, kuras pašas par sevi ietekmētu produkta tirgus cenu. Taču jebkuras kādas preces pārdošanas cenas izmaiņas, vienalga – paaugstināšana vai pazemināšana – pazeminās attiecīgās ražošanas nozares ienākumus. Tirgū visos laikos pārdevēji tiecas dabūt maksimālo peļņu. Preces pārdošanas cenas maksimums vienmēr atbilst pārdevēja maksimālajam ienākumam. Un tādēļ augstāki nodokļi vai augstākas izmaksas drīzāk piespiedīs firmas pazemināt savus neto ienākumus, nekā ļoti pakāpeniski piespēlēt tos patērētājiem. Un tā mēs esam nonākuši pie svarīga secinājuma, proti, *nodokļi nav nemitīgi pārbīdāmi*.

Iedomāsimies, ka kādai specifiskai ražotnei tiek uzlikti sevišķi smagi nodokļi, piemēram, alkohola ražošanas nozarei. Kāds būs šādu uzlikšanas nodokļu efekts? Mēs jau konstatējām, ka nav iespējams nodokļus *piespēlēt* patērētājiem⁴³, jo alkohola tirgus cenas no tā nemainīsies, bet alkohola ražošanas firmu ienākumi gan samazināsies. Tas, salīdzinājumā ar citām firmām, izpaudīsies alkohola ražošanas firmu kapitāla samazināšanā un uzņēmējdarbības aktivitāšu kritumā. Marginālās alkohola ražošanas firmas cietis zaudējumus un pārtrauks alkohola ražošanu, un, vispār, produktīvie resursi no šīs nozares aizplūds uz citām ražošanas nozarēm. Ilgtermiņā šis efekts izpaudīsies kā alkohola krājumu vispārēja samazināšanās, un, atbilstīgi piedāvājuma un pieprasījuma likumam, alkohola tirgus cenas paaugstināsies.

Tomēr šis process rada zaudējumus ekonomikā, un tie stipri ietekmē visu ekonomiku. Lai gan, kā jau konstatējām, nodokļi nav vienkārši *piespēlējami* cietiem, tomēr to uzlikšana izraisa caurviju ietekmi uz patērētājiem. Gala iznākumā tiek grauti ražošanas faktori; zināmā mērā samazinās visu preču ražošana, bet preces, kuras saistītas ar alkohola ražošanu, tiks uzsāktas izmantot ne alkohola, bet citās ražošanas nozarēs.

Nodokļus ir daudz vieglāk aizbīdīt atpakaļ, t.i., uz ražošanas faktoriem nekā pārbīdīt uz priekšu – uz patērētājiem. Rezultāti nav pārbīdāmi, un tas nav viegli veicams. Atpakaļējais process noris bez piepūles, ātrāk un tiešāk, nekā īstenojas ietekme uz patērētājiem. Zaudējumi vai peļņas pazemināšanās alkohola ražošanas nozarē izsauc tādu ražošanas faktoru kā zemes, darbaspēka un kapitāla pieprasījuma tūlītēju pazemināšanos. Tas pazemina algas un rentes alkohola ražošanas nozarē, tas, savukārt, izraisa darbaspēka, zemes un kapitāla pārbīdi uz citām ražošanas nozarēm. Straujā atpakaļējās pārbīdes koncepcija saskan ar *Austriešu* patērēšanas un ražošanas teoriju tai ziņā, ka faktoru cenas tiek determinētas ar to preču pārdošanas cenām, kuras ar šiem faktoriem ražo, *nevis otrādi*. Un šis apgalvojums tad lai arī būtu noslēguma vietā par naivo nodokļu „tālāk-pārbīdes” doktrīnu.

Nepieciešams atzīmēt, ka dažos gadījumos ražošanas nozares pašas ir labvēlīgi noskaņotas pret nodokļiem, jo tad tās panāk netiešas, bet efektīvas monopolistiska rakstura privilēģijas savām supermarginālajām firmām. Šāda veida vienotās „licences” nodoklis piešķir īpašas privilēģijas grūti kapitalizētām firmām, kuras tad spēj vieglāk nomaksāt nodevas.

D. NODOKĻU PĀRBĪDE UN INCIDENCE: VISPĀRĒJAIS PĀRDOŠANAS NODOKLIS

Vispopulārākais tālāk pārbīdāmā nodokļa piemērs ir *vispārējā pārdošanas nodokļa šķietamā* pārbīde. Piemēram, ja valdība uzliek visai mazumtirdzniecībai vienotu nodokli 20% apmērā, un, ja mēs, vienkāršoti lūkojoties uz šo problēmu, pieņemam, ka šis nodoklis varētu būt visur vienāds, tad viss business vienkārši paaugstinās visu preču cenas par 20% un tādējādi faktiski šo nodokli nomaksās šo preču pircēji. Taču faktiski aprakstītā situācija neraksturo cenu paaugstināšanās cēloni, jo firmas savu preču sākotnējās cenas nosaka tādā līmenī, lai tās gūtu maksimālo peļņu no savu preču pārdošanas. Bet šī sākotnējās cenas noteikšana pati par sevi vēl nekādas izmaiņas preču krājumā vai faktoros neizraisa un vēl nav arī nekāda šo preču pieprasījuma. Kā tad šādā situācijā var *rasties* cenas? Turklāt, pievērsoties cenu vispārējai virknei (un tā rīkoties ir korekti, jo mēs iztirzājam vispārīgo pārdošanas nodokli), varam droši apgalvot, ka vispārējās cenu virknes cenas ir noteiktas ar naudas piedāvājumu un naudas pieprasījumu. Jo vispārējās cenu virknes kāpumam ir nepieciešams, lai paaugstinātos gan naudas piedāvājums, gan tās pieprasījums, vai abi reizē. Vispārējais pārdošanas nodoklis nesatur neieka no tiem determinantiem, kas varētu izraisīt piedāvājuma / pieprasījuma izmaiņas⁴⁴.

Pie tam ilgtermiņā vispārīgā pārdošanas nodokļa ietekme uz cenām varētu būt pat mazāka nekā no līdzvērtīga parciālā akcīzes nodokļa. Specifiskām ražošanas nozarēm, tādām kā alkohola ražotnēm, uzliktie nodokļi izstums no tām resursus un tie nonāks citās ražošanas nozarēs, bet ar nodokļiem aplikto patēriņa priekšmetu relatīvās cenas galu galā paaugstināsies. Tomēr vienveidīgi uzliktajiem pārdošanas nodokļiem pašiem par sevi nepiemīt šāda resursu pārbīdes spēja⁴⁵.

Mīts par to, ka pārdošanas nodoklis varētu tikt pārbīdīts uz priekšu – uz pircējiem, ir salīdzināms ar citu līdzīgu mītu, proti, ar mītu par to, ka arodbiedrību uzspiestais vispārīgais algu paaugstinājums varētu tikt novirzīts uz pirkšanas cenu paaugstināšanos, turklāt izraisot inflāciju. Minētais algu paaugstināšanas veids nepaaugstina vis cenas, bet gan bezdarba līmeni⁴⁶.

Vispārīgā pārdošanas nodokļa sakarā jābilst, ka daudzi cilvēki tiek mulsināti ar faktu, ka cenās, kuras maksā pircēji, nepieciešamā kārtā *ir ietverts* šis nodoklis. Ja cilvēks iet uz kino un nopērk ieejas karti par 100\$ un izlasa informāciju, ka šī summa – 100\$ -- sastāv no ieejas maksas 85\$ plus nodoklis 15\$, tad viņš secina, ka ieejas cenai ir pieskaitīts nodoklis. Bet ieejas kartes cena taču ir 100\$, nevis 85%. 85\$ ir firmas ienākums pēc nodokļa nomaksāšanas. Īstenībā firmas ienākums tiek samazināts par nodokļos nomaksāto summas lielumu.

Tādas ir vispārīgā pārdošanas nodokļa tiešās sekas. Šī nodokļa tiešā ietekme ir tāda, ka firmas bruto ienākums tiek samazināts par nodokļu summu. Galu galā

firmas, protams, nespēj nodokļus nomaksāt, un zaudējums no bruto ienākuma tiek atpakaļēji piedēvēts kapitālistu ienākumiem no procentiem, oriģinālo faktoru īpašnieku algām un rentēm – darbaspēkam un pamatzemes īpašniekiem. Vairumtirdzniecības firmu bruto ienākumu samazinājums tiek *atspēlēts* atpakaļ visu augstākās kārtas firmu ražoto produktu pieprasījuma pazeminājuma formā.

Lielākos zaudējumus no vispārīgā pārdošanas nodokļa cieš oriģinālie faktori. Pārdošanas nodokļi tiek *pārbīdīti atpakaļ* uz oriģinālo faktoru ienākumiem – uz procentiem, algām un pamatrentēm. Neviens oriģinālais ražošanas faktors nevar vairs nopelnīt savu diskontēto marginālo produktu. Oriģinālie faktori pelna *mazāk* par savu diskontēto marginālās vērtības produktu (DMVP) un šis starpības lielums ir vienāds ar valdībai nomaksāto pārdošanas nodokļa lielumu.

Bet tagad mēģināsim aplūkot teikto par vispārīgo pārdošanas nodokli, labumu, ko gūst no nodokļiem, un nodokļu nastu kā vienotu veselumu. Taču šajā nolūkā vispirms atcerēsimies, ka ienākumus no nodokļiem saņem valsts un pēc tam tā tos arī iztērē, turklāt ir pilnīgi vienalga vai valsts šos ienākumus iztērē savā labā vai transferē tos cilvēkiem subsīdiju formā, faktiski vienmēr notiek patēriņa un investīciju pārbīde no privātām personām uz valdību vai tās subsidētām personām. Gala rezultātā nodokļi tiek uzlikti ienākumiem no oriģinālajiem faktoriem un nauda tiek pārvesta no privātpersonām valdībai. Valsts un tās subsidēto personu ienākumi palielinās uz nodokļu maksātāju izdevumu palielināšanās rēķina un rezultātā tirgus pieprasījumi patērēšanai un investīcijām tiek pārbīdīti no ražotājiem uz ekspropriatoriem par summu, kas vienāda ar valdības ievāktu nodokļu summu. Kā sekas tam monetārās vienības vērtība paliek nemainīga, bet cenu ranžētā *virkne* tiek pārbīdīta atbilstīgi pieprasījumu pārbīdei. Tā, lūk, ja tirgū notiek pārbīde no naudas izdošanas par uzvalkiem uz bruņojuma iegādi valsts armijas vajadzībām, tad uzvalku cenas krīt, bet bruņojuma cenas – paaugstinās.

Bet šai sakarā gan nevarētu apgalvot, ka gadījumā, ja vispārīgais pārdošanas nodoklis būtu 20%, tad arī oriģinālo faktoru ienākumi nokristu tikai par 20%. Specifiskie faktori no tām ražošanas nozarēm, kuras zaudēja biznesu tādēļ, ka notika minētā pārbīde, tiks pārbīdīti uz tām nozarēm, kuras ražo valsts armijai nepieciešamo bruņojumu, bet biznesu zaudējušo nozaru ienākuma relatīvā zaudētā daļa būs tomēr lielāka par 20%; bet to ražošanas nozaru specifiskie faktori, kuru produkcijai minētās faktoru pārbīdes sakarā pieprasījums palielinājās, zaudēs relatīvi mazāk, turklāt dažas ražotnes var pat iegūt vairāk, nekā zaudēja. Nespecifiskie faktori varētu netikt ietekmēti tik pat lielā mērā, lai gan arī tie varētu zaudēt, un nopelnīt tikai atbilstīgi tai starpībai, ko šī pieprasījuma pārbīde izraisīs šo nespecifisko faktoru marginālās vērtības produktivitātē.

Ir nepieciešams bilst, ka vispārējais pārdošanas nodoklis patēriņa precēm ir acīmredzami saistīts ar maldinošiem momentiem. Parasti uzskata, ka pārdošanas nodoklis ir tikai sods par patērēšanu, un nekādi neskar ienākumus vai kapitālu. Taču no visa izklāstītā mēs varam secināt, ka pārdošanas nodoklis samazina ne tikai patēriņu, bet arī ienākumus no oriģinālajiem faktoriem. Tādējādi vispārējais pārdošanas nodoklis ir arī ienākumu nodoklis, pat neraugoties uz to, ka visai bieži tam ir gadījuma raksturs. Daudzi labējie ekonomisti iestājas par vispārēju pārdošanas aplikšanu ar nodokli, jo uzskata to par pretstatu ienākuma nodoklim un ka pārdošanas nodoklis neattiecas uz ietaupījumu investēšanu; daudzi kreisie ekonomisti iebilst pret pārdošanas nodokli to pašu apsvērumu dēļ. Bet kļūdās abi. Būtībā pārdošanas nodoklis ir tas pats ienākuma nodoklis, lai gan tiek uzskatīts, ka tā nejausums un nenoteiktība ir lielāka. Vispārējā pārdošanas nodokļa nozīmīgākais efekts ir tāds pats kā ienākuma nodoklim, proti – tas samazina nodokļu maksātāju patēriņu un viņu ietaupījumus, kurus varētu investēt⁴⁷. Tā kā realitātē ienākuma nodoklis, atbilstīgi savai būtībai, vairāk samazina uzkrājumus investēšanai nekā patēriņu, tad varam izdarīt paradoksālu, bet svarīgu secinājumu: galīgais patēriņa nodokļa efekts būs tāds, ka daudz vairāk samazināsies ietaupījumu apjoms, ko varētu investēt, nekā pats patēriņš.

E. NODOKLIS ZEMEI VERTĪBAI

Nodokļi, neatkarīgi no tā kam tie uzlikti – algai, peļņai, procentiem u. tml., grauj, traucē, deformē ražīgu tirgošanos. Bet ir viens visai parasti atzīts šī likuma izņēmums – tā ir Henrija Džordža (Henry George) doktrīna, kurā apgalvots, ka pamatzemes īpašnieki ir izņēmums, jo viņi ar savu zemi neīsteno ražošanas funkciju, un tādēļ valdība var uzlikt nodokļi zemes gabaliem, nekādi nesamazinot ar zemi saistītos produktīvos pakalpojumus piedāvājumu tirgū.

Šis Džordža apgalvojums un tā argumentācija ir pilnīgi aplami. Pamatzemes īpašnieki sniedz ļoti svarīgus produktīvus pakalpojumus. Viņi atvēl savus zemes gabalus produktīvi visvērtīgākajiem pretendentiem. Mums tomēr nevajadzētu sevi maldināt ar vispārzināmu faktu, ka fiziski zemes gabali ir konkrētā laika periodā konstanti lielumi. Šajā gadījumā zeme, tāpat kā jebkurš cits materiālas dabas labums, nav tikai un vienīgi fiziskas dabas labums, kas konkrētā laika periodā tiek pārdots, bet līdz ar to arī viss ar to saistītais pakalpojumu kopums, tostarp arī šī īpašuma īpašumtiesību izdevīgs transfers no pārdevēja pircējam. Pamatzeme vienkārši pati par sevi vispār neeksistē; īpašnieks *nodod to lietotājam* izmantošanai (gadījumā, ja zeme ir integrēta vertikāli, abas minētās funkcijas var īstenot viena persona)⁴⁹. Zemes augsti produktīvas izmantošanas gadījumā (t.i., kad tās izmantošana visvairāk atbilst patērētāju vajadzībām) tās īpašnieks saņem augstāko pamatrenti. Zemes gabala *ģeogrāfiskajai vietai* un tās izmantošanai ir, protams, svarīga nozīme. Uzskats par to, ka zemes gabala izmantošanas uzsākšana un lēmuma pieņemšana atkarībā no tā ģeogrāfiskās vietas, nav reāli „produktīvs”, izsaka pazīmi, kura iedibināta ar veco klasisko uzskatu par to, ka zemes izmantošana, kura neproducē kaut ko fiziski taustāmu, resp., materiālu, nav arī „reāli” produktīva zeme⁵⁰. Īstenībā gan šī funkcija ir tik pat produktīva kā jeb kura cita, un it īpaši jāuzsver, ka tā ir zemes vitālā funkcija. Šīs funkcijas traucēšana un deformēšana var novest pie tirgus ekonomikas sabrukuma⁵¹.

F. NODOKĻI „EKSCĒSS PIRKTSPĒJAI”

Ievērojot nodokļu teorijās sastopamo viedokļu daudzveidību par nodokļiem, mēs varam sniegt par tiem tikai vienu komentāru, proti, vispārpieņemtā uzskata kritiku par to, ka, nodoklis ir nepieciešams tādēļ, lai biznesa vispārēja strauja uzplaukuma situācijā „uzsūktu” ekscess pirkspējas virspeļņu, un tādējādi bremzētu inflācijas pieaugumu un stabilizētu ekonomiku. Inflācijas problēmu un tās stabilizāciju viena ekonomiskās attīstības cikla ietvaros mēs izdiskutēsīm vēlāk. Te tikai norādīsim uz vienu šī uzskata dīvainību, proti, to, ka *nodoklis* ir kaut kas un kaut kādā ziņā mazāks par *sociālo izmaksu nastu*, nekā *cena*. Tā, piemēram, iedomāsimies, ka trim kungiem – A, B, C – biznesa bumā katram savā makā ir noteikta naudas summa, kuru viņi var atļauties izdot par kādu priekšmetu, teiksim – pīpi. Un katrs no viņiem nopērk sev pa pīpim, samaksādami tā tirgus cenu – 10 \$ gabalā. Bet valdība uzskata, ka šāda situācija, kad pīpei ir tik augsta tirgus cena, ir ļoti neizdevīga. Tā uzskata, ka atvelkot šiem vīriem nodokļus, pīpju tirgus cena arī tiks samazināta. Pieņemsim, ka patiešām šiem vīriem uzliktie nodokļi izrādīsies viņiem visai augsti un viņi par šo pīpi maksās vairs tikai 8\$ gabalā. Jautājums: kā prātojot valdība varēja nonākt pie secinājuma, ka šie vīri tādējādi kļūst turīgāki? -- Jo ir taču tā, ka nodokļiem paaugstinoties, atbilstīgi un precīzi samazinās arī šo vīru naudas resursi. Precīzāk – vai tika domāts, ka „nodokļa cena” kāpa augšup tādēļ, lai citu preču cenas pazeminātos? Kur ir tā, ka augstas cenas ir apgrūtinājums, bet augsti nodokļi – nē?

9. Binārā intervence: Valdības izdevumu budžets⁵²

A. VALSTS IZDEVUMI „RAŽOŠANAS VEICINĀŠANAI”

Valsts izdevumi ir resursu piespiedu transferts no privātpersonu kontiem uz valsts privilīģētu ierēdņu kontiem. Parasti valsts izdevumus klasificē divās kategorijās: naudas resursi, kurus valsts izlieto pati tieši, un transferti. Pirmajā gadījumā noteikts naudas krājums tiek atklāti pārvests no privātu uzņēmējiem uz valsts kasi. Šo operāciju var veikt divējādi: vai nu nolīgstot birokrātus, kuri strādā valsts labā, un tad notiek darbaspēka tieša pārbīde, vai iepērkot produkciju no privātfirmām. Valdības izdevumi naudas transfertu formā ir pati īstākā subsidēšana/ dotēšana, proti, Pēterim nodokļos atvilkto izmaksā Paulam. Pauls saņemto naudu drīkst izmantot pēc saviem ieskatiem. Un tādēļ zināmā mērā drīkstam analizēt divus atšķirīgus valsts izdevumu veidus, lai gan to līdzība ir izteiktāka nekā atšķirības, jo abos gadījumos tiek konfiscēti privātu uzņēmēju resursi un nodoti to cilvēku rīcībā, kuri izlietos tos tā, kā valdības ierēdņi uzskatīs par labāku. Turklāt jāpiezīmē, ka arī birokrātu algas tiek ņemtas no šī paša transferta. Un arī birokrāti savu algu drīkst izlietot pēc saviem ieskatiem. Un, tāpat, abos gadījumos nauda un tāpat arī resursi tiek pārbīdīti no ražotājiem uz neražotājiem. Un neražotāji drīkst tos patērēt vai kā citādi izlietot⁵³.

Šādai pieejai valsts ekonomiskās darbības analīzei un secinājumiem drīzāk neviens nepievērš nekādu uzmanību. Ekonomisti un statistiķi pret šādu problēmas traktējumu drīzāk izturas nevērīgi un pat nicinoši, jo viņi uzskata valdības izdevumus par pabalstiem sabiedrībai un ieguldījumu tās attīstībā. Ekonomikas privātajā sektorā produkcijas izlaides vērtība tiek precīzi izvērtēta ar to naudas daudzumu, kuru pircēji labprāt izdod par privātu uzņēmēju saražoto produkciju. Bet kuriozi ir tas, ka valsts „produktīvā izlaide” tiek mērīta un novērtēta vienīgi ar tās atbilstību pašas valsts izdevumiem, un nevis cik, kam un par ko izdots. Un tādēļ nav nekāds brīnums, ka valsts izdevumu apjomam un struktūrai tiek izvirzītas lielas pretenzijas par to, it kā tikai valsts izdevumu pieaugums sekmē tās „produktīvo ieguldījumu” valsts ekonomiskajā attīstībā⁵⁴.

Kas ir „valsts produktīvais ieguldījums”? – Tā kā valsts vērtība nav noteikta tirgū, un maksājumi valstij nav brīvprātīgi, tad arī valsts novērtēšana nav iespējama. Nav iespējams arī zināt, cik daudz maksātu kādai noteiktai valstij tās iedzīvotāji brīvprātīgi, un vai katrā pasaules ģeogrāfiskajā vietā tāda centrāla vara kā valsts vispār pastāvētu. Un tad seko – tā kā vienīgais, ko mēs zinām ir tas, ka nodokļu ievākšanas un izdošanas process novirza ienākumus un resursus no savas īstenās funkcionālās vietas – privātkontora -- uz valsts kasi, tad mēs varam apgalvot, ka t.s. valsts produktīvais ieguldījums ekonomikā ir vienāds ar nulli. Bet, ja kāds iebilstu, ka valsts pakalpojumi ir jau vērtība *pati par sevi*, mēs arī pret to iebilstu, izmantojot atziņu, ka jebkurai lietai ir sava redzamā un sava neredzamā puse, bet, pievērsoties tikai acīmredzamajai lietas pusei, nedrīkst ignorēt tās neredzamo pusi. Mēs, piemēram, varam konstatēt, ka valsts uzcēlusi kādu hidrotehnisku iekārtu un ka tā darbojas. Bet tai pašā laikā mēs nedrīkstam neņemt vērā to, ko par šo nodokļos ievāktu naudu būtu varējis izdarīt privātu uzņēmējs. Varbūt viņš būtu pircis patēriņa preces, varbūt – ražotāju preces, bet faktiski viņu piespieda to nedarīt. Reālītātē privātais patērētājs par sev nodokļos atvilkto naudu vienmēr būtu varējis izdarīt kaut ko citu, viņam vēlāmāku, un -- pēc sava ieskata -- arī daudz produktīvāku. Un tādēļ mēs varam pārliecinoši apgalvot, ka zaudējumi produktivitātē, kuri rodas valsts

ievākto nodokļu un to izlietošanas dēļ, ir daudz lielāki par valsts produktīvo ieguldījumu. Rezumējot, jāsecina, ka valsts produktivitāte, iztirzātās problēmas kontekstā, nav vis nulle, bet gan ir kāds noteikts negatīvs lielums⁵⁵.

Visai bieži vērš uzmanību uz to, ka valsts investīcijas galu galā transformējas kapitālā. Vēl nesen mēs daudz dzirdējām par Padomju Savienību un par kapitālu, kas izveidots šīs valsts funkcionēšanas rezultātā. Taču nav likumīgi lietot terminu kapitāls saistībā ar valsts izdevumiem. Kapitāls ir producējošo preču statuss visā to izmantošanas procesā – no izmantošanas sākuma līdz momentam, kad tās ražošanas procesā ir pilnīgi patērētas (izmantotas, nolietotas, sabrukušas u.tml.). Jebkurā ekonomikas veidā, kurā vien pastāv darba dalīšana, kapitālpreces tiek izstrādātas tikai un vienīgi nolūkā izmantot tās zemākas kārtas ražošanas preču un, gala izlaidē, – patēriņa preču ražošanā. Tātad, konkrētāk, -- valsts kā investora investīciju izdevumi ir jāraksturo vienīgi saistībā ar to izmantošanu patērētāju, nevis investora, resp. valsts vēlmju apmierināšanai. Ja valsts tirgus ekonomikas apstākļos konfiscē privātpersonu ražošanas resursus, tad tas nozīmē, ka tā ignorē patērētāju vēlmes. Ja valsts investē, tā izdabā savu ierēdņu iegribām, nevis apmierina patērētāju vajadzības. Tātad valsts izdevumi nav klasificējami kā īstenas investīcijas un valsts iegūtie aktīvi – kā kapitāls. – Valsts izdevumus var iedalīt divās grupās – (1) izdevumi valsts ierēdņu patēriņam, valsts subsīdijas un izdevumi citiem neražotājiem; un (2) *tukšie* izdevumi, resp. „investēšana” „kapitālā” (To jau raksturojām). Šie izšķērdīgie izdevumi veido *liekos aktīvus*⁵⁶. Valsts privilīģēto personu patēriņš ir privātā patēriņa īpaša kategorija. Un tas notiek uz ražotāju privātā patēriņa rēķina. Pirmais no iepriekšminētajiem patērēšanas veidiem ir raksturojams kā „antiproduktīva patērēšana”⁵⁷.

B. SUDSĪDIJAS UN PĀRVEDUMA MAKSĀJUMI

Iztirzāsim padziļināti valsts izdevumu tipoloģiju. Pārveduma izdevumi jeb subsīdijas sagroza tirgu. Subsīdijas paildzina neefektīvu firmu eksistenci, aizkavē tirgus elastīgu pielāgošanos arvien pilnīgākai patērētāju vajadzību apmierināšanai. Lielākas valsts subsīdijas traucē brīvā tirgus funkcionēšanu, resursi tiek iesaldēti neefektīvos uzņēmējdarbības veidos, un tā visa dēļ ikviena cilvēka dzīves standarts pazeminās. Turklāt, jo lielāka ir valsts intervence un subsīdijas, jo vairāk saasinās šķiru, stratu, kastu u.tml. konflikti; arī tādēļ, ka ikviens indivīds vai to grupa tiecas dzīvot uz citu rēķina. Jo plašāks ir nodokļu un subsidēšanas process, jo vairāk cilvēku tiecas aiziet no ražošanas sfēras un iekļauties neražotāju sfērā – politikā, valsts pārvaldē, valsts privilīģēto grupā u.tml. Ieskiecētajām norisēm ir progresējošs raksturs. Personas, kuras lietpratīgi vada savu biznesu, arī gūst labus panākumus brīvajā tirgū; valdonīgākie gūst panākumus politiķu cīņās par subsīdijām un lietpratīgi valda. Tādā sabiedrībā visi cilvēki atbilstīgi savai specializācijai diferencējas atšķirīgās kategorijās. Bet personas, kuras ir spējīgas veiksmīgi darboties abās jomās – gan brīvajā tirgū, gan politikā – pati šī nodokļu un subsīdiju sistēma motivē viņas turpināt šīs savas aktivitātes, kuras pēc būtības ir prasmes laupīt.

Bieži izmantots piemērs ir valsts tiešie subsīdiju pārvedumi *trūcīgo un nabagu pabalstiem*. Valsts naudas pabalsts -- kā nabagu un trūcīgo ienākuma veids -- ir nepārprotams *nabadzības subsidēšanas veids*, jo šiem cilvēkiem tiek dotas tiesības saņemt no valsts naudu, resp., ienākumu tikai tādēļ vien, ka viņi ir nabagi vai trūcīgi. Tā kā indivīda šāda veida ienākumam, tieši korelēnot ar viņa atteikto vaļu, piemīt tāds marginālais nelietderīgums, kuram ir tendence sistemātiski kļūt arvien nelietderīgākam, indivīda tieksme uz dīkdienību, resp., tieksme nestrādāt algotu darbu, pieaug, un tādējādi viņš kļūst arvien nabadzīgāks, un tas, savukārt, nozīmē arī

to, ka nabadzības subsīdiju summām arvien jāpalielinās. Lai valdība tās varētu sistemātiski palielināt, sistemātiski no nodokļu maksātājiem jāievāc vairāk naudas – jāpaaugstina nodokļi. Un, galu galā, šāda sistēma tikai sekmē nabadzības padziļināšanos un paplašināšanos. Turklāt visai bieži ir tāda prakse, ka pabalsta lielums nabadzīgajai ģimenei vai vecākam ir tieši atkarīgs no viņu bērnu skaita. Un līdz ar to viņi ir motivēti dzemdēt vairāk bērnu, un tas tā vai citādi palielina nabagu daudzumu⁵⁸. Valsts godīgos centienus dalīt nabagiem šādus žēlsirdības pabalstus varētu raksturot kā divus valsts visai mūžīga rakstura cīņas veidus: (1) žēlsirdības pabalstu izspiešanas apvaldīšana un (2) piespiešana ubagiem aizvākties no ielām⁵⁹. Tomēr abi šie valsts cīņas veidi pēc savas sociālās būtības ir raksturojami kā negatīvi – tie izkropļo žēlsirdības būtību un zināmā mērā iedrošina cilvēkus nepūlēties izvairīties no nabadzības, bet nonākt valsts apgādībā.

Līdzīga situācija ir ar valsts *bezdarbnieku pabalstiem*. Visbiežāk uzskata, ka ar to palīdzību iekonservē bezdarbu, bet faktiskais efekts ir tieši pretējs, proti, subsidē un intensificē bezdarbu.

C. RESURSU IZMANTOŠANA

Atgriezīsimies pie jautājuma par valsts resursu izmantošanas aktivitātēm. Valstis atklāti atzīst, ka sniedz ļaudīm dažādus pakalpojumus. Valsts pakalpojumi var būt vai nu bezmaksas vai par noteiktu samaksu. It sevišķi valstis praktizē bezmaksas pakalpojumu sniegšanu ļaudīm, piemēram, policijas un militārā aizsardzība, ugunsdrošība, izglītība, apstādījumi, dažas ūdens krātuves u.tml. Bet jājautā, vai valsts pakalpojumi patiešām var būt bezmaksas pakalpojumi? Mēs jau izskaidrojām, ka bezmaksas labumi nav nekādi labumi. Tikai un vienīgi cilvēkdarbības objekti var būt labumi (prece). Bezmaksas labumi varētu būt tikai tādi objekti, kuri vienmēr ir pārpilnībā un tādēļ pieejami izmantošanai visiem cilvēkiem pilnā mērā atbilstīgi viņu vajadzībām. Ja nav kāda labuma pārpilnība, tad tas ir nepietiekams, tā trūkst. Un tāda labuma piedāvāšana citiem nozīmē to, ka tam cilvēkam, kurš to saņem, no kaut kāda cita sev vēlamā labuma vajadzēja atteikties. Resursus, kurus valsts varētu piedāvāt izmantošanai bez samaksas, tā iegūst, atņemot tos ražošanai. Rezultātā izveidojas plaša, resp. starpība starp to, ko/cik varētu iegūt, izmantojot kādu konkrētu resursu kā ražošanas faktoru, un to pakalpojumu, kuru ar šo resursu saņem kāda persona kā valsts bezmaksas pakalpojumu.

Minētā rakstura starpībai un bezmaksas pakalpojumiem ir daudz konsekvencu. Visos tajos gadījumos, kur cenas ir zemākas par brīvajā tirgū pastāvošajām cenām, pieprasījums ir lielāks par piedāvājumu. Un tādēļ vienmēr pastāv bezmaksas labumu deficīts, sūdzības par šādu pakalpojumu nepietiekamību, pārapmeklētību u.tml. Piemēram, cilvēki nepārtraukti sūdzas par policistu daudzuma nepietiekamību, it sevišķi kriminālo elementu apdraudētos reģionos, par skolotāju un skolu skaita nepietiekamību valsts skolu sistēmā u.c. Bet jānorāda, deficīts nepastāv nevienā brīvā tirgus jomā. Tiklīdz brīvajā tirgū iezīmējas kādas preces deficīts, tās cena tiek paaugstināta un pircējiem par to jāmaksā vairāk. Bet valdības darbības jomās tiek apelēts pie pircēju pacietības un uzpurēšanos, bet deficīts turpina saglabāties. Parādoties, piemēram, ūdens deficītam kādā pilsētā, pašvaldības uzņēmums aicina tērēt ūdeni mazāk, bet ja tas būtu privātuzņēmums, tad šāda deficīta iezīmēšanās piespiestu uzņēmējus piedāvāt ūdeni vairāk⁶⁰.

Aprakstītā situācija ir raksturīga visiem valdības uzņēmumiem.

Valsts ar saviem bezmaksas pakalpojumiem ne tikai subsidē patērētājus uz nodokļu maksātāju rēķina, bet arī nepareizi izkārto resursus un neļauj izmantot tos lietderīgāk.

Līdzīga situācija izveidojas arī tai gadījumā, ja cenas ir zemākas par brīvā tirgus cenām. Brīvā tirgus apstākļos patērētāji diktē preču un pakalpojumu cenas un tādā veidā sekmē lietderīgāku resursu izvietojumu, izmantošanu un līdz ar to savu vajadzību apmierināšanu. Valsts nav spējīga īstenot šādu pieeju sev piederošo resursu izmantošanai, jo pakalpojumu un preču cenas nav noteiktas tirgū. Valsts nav spējīga pārvarēt minētās problēmas, turklāt pat tai gadījumā, ja tās ir *saistītas ar pašas valsts vajadzību apmierināšanu*, jo problēmas risinājuma veidu diktē valsts ierēdņi, nevis tauta⁶¹. Bet tiklīdz kā valsts iedomātos rīkoties tā kā tauta vēlas, tā nonāktu principā neatrisināmu problēmu lokā.

A. MALDI PAR VALSTI UZ BIZNESA PAMATIEM

Valsts var vai nu sniegt savus pakalpojumus par brīvu vai arī par samaksu, prasot cenas, kuras ir vienādas ar tirgus cenām. Valsts, kura sniegtu savus pakalpojumus par tirgus cenām, būtu kvalificējama kā valsts, kura organizēta un funkcionē uz biznesa pamatiem un pēc biznesa parauga. Tāds parasti ir konservatīvo aicinājums. Un tad nerastos nekāds deficīts. Protams, cenas tad paaugstinātos. Bet vai tas ir racionāls problēmas risinājums? Ir jau visai bieži konstatēts, ka gadījumā, kad valsts uzņēmums funkcionē privātā tirgus sfērā, iepērk tur sev resursus, tad tā var noteikt savu pakalpojumu cenas un izvietot resursus efektīvāk. Taču, kopumā vērtējot, tas tomēr nav pareizs apgalvojums, jo būtībā valsts nolemtība ir tāda, ka tā vispār nav spējīga racionāli noteikt savu pakalpojumu cenas un izvietot savus ražošanas resursus, lai arī cik godīgi būtu tās nodomi.

Kāda tad ir šīs liktenīgās kļūdas būtība? – Tā pamatojas apstākļi, ka valsts īstenībā vienmēr var neierobežoti iegūt līdzekļus nodokļu uzlikšanas un iekasēšanas ceļā. Un tas attiecas uz tautas kopējiem resursiem. Turpretī privātajiem uzņēmējiem savi ražošanas fondi jāiegūst no investoriem. Un tie, kā jau zinām, ir saistīti ar laika preferenci un prognozi par šo fondu un resursu rentabilitāti. Privātās firmas var iegūt fondus tikai no patērētājiem un investoriem, resp. vienīgi no tiem cilvēkiem, kuri pērk firmas pakalpojumus, un no naudas ietaupītājiem, kuri ir uz miera riskējot to ieguldīt, cerot uz peļņu. Tātad -- kā jau tirgū -- maksājumi un pakalpojumi ir nešķirami saistīti. Bet valsts fondu izvietojums tagadnē un nākotnē ir saistīts ar priekšstatu par valsts fondu visizdevīgāko izlietojumu no visas tautas viedokļa. Bet tas arī atklāj (?) arī biznesmeņiem kā izkārtot savus resursus un noteikt pakalpojumu cenas tā, lai to izmantošana būtu optimāla. Taču valsts gan nenodarbojas ar savu uzņēmumu peļņas un zaudējumu izvērtēšanu nolūkā iegūt fondus. Bet privātajiem uzņēmējiem, kā jau skaidrojām, tas ir jādara.

Valsts, kā jau teikts, nevar zināt kur izdevīgāk būvēt dzelzceļu, kur palielināt policistu, skolu un skolotāju skaitu u.tml. Valsts un tās atbalstītāji jautājumu izlemj vienkārši, proti, vajag vairāk naudas. Lai valsts iegūtu naudu savā budžetā, tā tai jāizņem no citiem tās izlietošanas veidiem. Valsts šādas darbības lietderīgumu vajadzētu tomēr izvērtēt. Biznesā naudas izlietošanas lietderīgumu vienmēr izvērtē kā peļņas un zaudējumu attiecību. Bet valsts to tā nekad nedara. Valsts vadās tikai no viena apsvēruma, proti, jo vairāk naudas izdots, jo vairāk pakalpojumu sniegts. Bet, cik ilgi tā var turpināt? Kur robeža? ⁶².

Valsts uzņēmumu aizstāvji uzskata, ka valsts iestādēm vienkārši jāatzīst savi ražošanas uzņēmumi par *šķietami* rentabliem un ka tie var turpināt attīstīties tāpat kā privātais bizness. Bet tas ir kļūdainš spriedums tādēļ, ka

(1) valsts nav spējīga *spēlēt* ražošanas uzņēmuma *lomu*. Ražošanas uzņēmumi riskē ar savu naudu. Birokrātiskajiem menedžeriem un politikāņiem nav reālu nodomu attīstīt savas uzņēmējdarbības iemaņas, piemēroties patērētāju prasībām. Viņi neriskē ar savu naudu; (2) motīvu problēma. Pat menedžmentā visieinteresētākais birokrāts nav spējīgs funkcionēt kā biznesā, tādēļ, ka viņa darbība balstā uz nodokļos ievākto naudu. Turklāt, pat pats fatāli patvaļīgākais elements no uzņēmuma funkcionēšanas viedokļa var izrādīties tam ļoti nozīmīgs. Šādu un līdzīgu apsvērumu dēļ, kuri jau daudzus aspektos šai grāmatā iztirzāti, valsts uzņēmumi nav spējīgi funkcionēt tāpat kā privātie uzņēmumi.

Vēl tomēr jāpiebilst, ka valsts uzņēmumu funkcionēšana rada negodīgas konkurences priekšnosacījumus, un -- jau minētā iemesla dēļ -- investētās naudas avota dēļ, t.i., tā ir nodokļu maksātāju nauda. Valsts uzņēmumi ar subsīdiju palīdzību rada draudus privātuzņēmējiem un var pat tos izkonkurēt noteiktās darbības jomās. Bet gala iznākumā, tas tikai pazeminās cilvēku dzīves standartu.

Bet ir arī vairāki, pat visai korekti valsts īpašuma aizstāvju argumenti no tā saucamo kreiso puses. Proti, ja jau privātais bizness ir visādā ziņā tik ļoti labs un, tāpat -- ļoti vēlams, tad kādēļ gan tas attīstās tik izteikti līkloču un aplinkus veidos? Un -- citā aspektā -- kādēļ gan valsts īpašums neiznīkst pilnīgi? -- Ja privātais uzņēmējdarbības veids ir ideālais cilvēkdarbības attīstības variants, tad kādēļ gan tā attīstības gaita ir tik aplinkus līkloču? Kādēļ šo ideālu nevar īstenot tieši un taisnvirziena ceļā? Ievērojot šos argumentus, aicinājumiem valdībai savā darbībā vadīties no biznesa principiem ir maza jēga, un pat tad, ja šie aicinājumi būtu veiksmīgi.

Tiek piedāvāti vairāki kritēriji, pēc kuriem vajadzētu noteikt valsts pakalpojumu cenas. Viena kritērija pamatprasība ir tāda, nosakot šīs cenas, jāņem vērā marginālās, t.i., maksimālās jeb robežizmaksas. Bet šai sakarā mēs jau norādījām, ka tas ir izteikti vispārīgs kritērijs, tā pamatojums ir nepareizs un dibināts klasiskajā uzskatā par to, ka cenu nosaka izmaksas. Jānorāda, ka „marginālais” variē atkarībā no laika perioda, kad lietu novērtē. Un savā būtībā izmaksas nav statisks jeb nemainīgs fakts; izmaksas vienmēr ir elastīgas. Tā kā preces izmaksas mainās atkarībā no preces ražošanas faktoru cenām, tad no izmaksām nevar vadīties, nosakot preces cenu. Turklāt cenas ir vienādas ar vidējām izmaksām vienīgi gala līdzsvara situācijā, bet šo līdzsvaru nevajadzētu uzskatīt par ideālu, kurš piemērojams reālajiem darījumiem. Tirgus *tikai tiecas* uz šo ideālo situāciju un rezultātu. Tādēļ valsts operāciju izmaksas vienmēr būs augstākas par līdzīgu operāciju izmaksām, kuras veiktas, vadoties no brīvajā tirgū noteiktajām cenām⁶³

Valsts uzņēmumi ne tikai apgrūtina privātās investīcijas un privāto uzņēmējdarbību, bet arī sagrauj visu darbaspēka tirgu. Valsts uzņēmējdarbības rezultātā (a) pazeminās ražošanas produktivitāte un tautas dzīves standarts, un tas notiek tādēļ, ka valsts pārvilina potenciāli produktīvāko darbaspēku uz valsts birokrātisko aparātu; (b) izmantojot konfiscētos fondus, valsts kļūst spējīga maksāt darbaspēkam vairāk par tirgū noteikto likmi; (c) augsto nodokļu dēļ valsts uzņēmumos maksātās paaugstinātās algas vedina strādniekus uzskatīt, ka tās atspoguļo arī algu likmes privātuzņēmumos un tas var būt par iemeslu nevēlamam bezdarbam.

Valsts uzņēmumu funkcionēšanas neefektivitāti nosaka vēl arī citi faktori. Jau izskaidrojām, ka valsts uzņēmumi ir spējīgi izkonkurēt privātos uzņēmumus tādēļ, ka valsts savus uzņēmumus var subsidēt neierobežotos apmēros. Bet gadījumos, kad valsts uzņēmumi šādā veidā nav spējīgi konkurēt, valsts pati var pretendēt uz obligāta monopola statusu, un izkonkurēt privātuzņēmējus ar valsts varas atbalstu. Tā tas notiek, piemēram, ar pastu ASV⁶⁴. Kad valsts šādā veidā, t.i., izmantojot valsts varu, piešķir sev monopoltiesības, tad tā līdzīgi var izrīkoties arī pakalpojumu jomā.

Nosakot monopolcenas, protams, atšķirīgas no brīvajā tirgū noteiktajām cenām, tā sagroza resursus un mākslīgi rada atsevišķu preču nepietiekamību un nenormāli pazemina pakalpojumu kvalitāti. Valsts monopolam nevajadzētu maldināt pašam sevi un citus, ka patērētājs varētu griezties pēc pakalpojuma kaut kur citur vai ka neefektīva funkcionēšana varētu radīt nepieciešamību iznomāt īpašumu⁶⁵. Ir pilnīgi absurdi aicināt valsts uzņēmumus-monopolus funkcionēt saskaņā ar biznesa principiem. Gadās, ka laiku pa laikam tiek pieprasīts, lai pasts (kas ir valsts uzņēmums) funkcionē uz „biznesa pamatiem” un likvidē paša radītos deficītus. Bet izbeigt deficītu, kas pēc savas būtības ir valsts uzņēmumiem iekšēji piemītošs, vēl nenozīmē strādāt uz biznesa pamatiem. Lai nosegtu ražošanas izmaksas, preču cenas ir jāpaaugstina līdz monopolcenam, un tad varētu kompensēt valsts funkcionēšanas neefektivitāti. Šādas monopolcenas ir sevišķi smaga nasta pasta pakalpojumu izmantotājiem, it sevišķi, ja šis monopols attiecas uz visiem iedzīvotājiem, tātad ir obligāts. Bet mēs jau konstatējam, ka arī monopolisti spēj ņemt vērā patērētāju vajadzību sarakstu. Ja patērētāju pieprasījumu saraksts ir pietiekami elastīgs, tad var gadīties, ka pat relatīvi augstā monopolcena var samazināt valsts ienākumus un kāpināt deficītu⁶⁶.

E. EKONOMISKO APRĒĶINU HAOSA KONCENTRĀCIJA

Mēs jau iepriekš (sk.10. nodaļu) argumentēti izskaidrojām, ka visa ekonomika nevar funkcionēt kā viens vienīgs kartelis vai firma, kurai tad piederētu visi ražošanas līdzekļi, jo tad tā nevarētu racionāli izvietot savus ražošanas faktoros un izkalkulēt preču cenas. Un tāds tad arī ir sociālistiskas valsts funkcionēšanas neiespējamības pamatojums. Mēs arī izskaidrojām, ka tirgus apstākļos divas vai vairākas ražošanas stadijas nav iespējams pilnā mērā integrēt vertikāli. Un tā tas ir tādēļ, ka totālā integrācija likvidē visu kādu noteiktu tirgus segmentu, un šādā izolētā segmentā resursu dislokācija un kalkulācija kļūst haotiska, tiek kavēta peļņas optimāla izplānošana, un tātad arī patērētāju vajadzību apmierināšana ar precēm un pakalpojumiem.

Situācijā, kad visi īpašumi pieder valstij, atklājas arī citi šo apgalvojumu aspekti. Šādā valstī katra valsts firma ir izolēta ekonomiskā haosa sala. Un tad *sociālisms ir jau iedibināts katrā atsevišķā valsts firmā un, tātad, arī visā valstī pastāv pilnīgs sociālisms*. Un valstī tad ir tāda situācija, ka neviens valsts uzņēmums nav spējīgs noteikt ne cenas, ne izmaksas, ne resursu izvietojumu racionāli, resp., tā, lai labklājības sasniegšanas nolūkos tas būtu labākais variants. Neviens valsts uzņēmums nav spējīgs funkcionēt pēc biznesa principiem. Jebkura valsts darbība ienes ekonomikā savu haosa porciju. Un, tā kā viss tirgus ir savstarpēji saistīts, tad arī jebkura valsts aktivitāte grauj un sagroza preču cenu noteikšanu, faktoru dislokāciju, patēriņa un investīciju proporcijas utt. Valsts uzņēmumi ne tikai pazemina patērētāju sociālo izdevīgumu, izvietojot savus resursus pēc saviem, ne pēc patērētāju uzskatiem par to lietderīgu izmantošanu; to negatīvā ietekme, sagrozot tirgu un paplašinot haosu plānošanā, ir visaptveroša un attiecas pat uz valsts ierēdņiem. Un, jo izplatītāki kādā valstī ir valsts uzņēmumi, jo šī negatīvā ietekme ir spēcīgāka.

F.KOMANDPUNKTI UN KONFLIKTI

Līdz šim iztirzājām valsts īpašumtiesību ekonomiska rakstura konsekvences, bet valsts īpašumtiesībām ir arī vēl cita veida sekas. Tās rada disonansi brīvā tirgus

harmonijā. Valsts pakalpojumus nosaka tikai viena lēmējinstance un tā iedibina vienveidīgus pakalpojumus. Piespiežot pirkt šos kā vienīgi pieejamos pakalpojumus, protams, nevar cerēt, ka patērētāju vajadzības tiks pietiekami apmierinātas. Valsts pakalpojumi tikai pēc formas ir pakalpojumi. Rezultātā rodas kastu/ stratu/ šķiru konflikti, jo katram ir savi priekšstati par pakalpojumiem. Rezultātā valsts veido iedzīvotāju izpratni par pakalpojumiem.

Spilgts piemērs ir valsts skolu diferenciācijas konflikti ASV. Dažas bērnu vecāku grupas ASV vēlas, lai skolas būtu nošķirtas, piemēram, pēc skolēnu rasu principa; citas – lai tās būtu integrētas; dažas vecāku grupas vēlas, lai valsts skolās mācītu tādu priekšmetu kā sociālisms, citas – otrādi -- antisociālismu u.tml. Šādus konfliktus valsts nav spējīga izšķirt, jo tie ir diametrāli pretēji, un, pieņemot vienu no variantiem, daudzi tiks aizskārti. Pašiem bērnu vecākiem jāizlemj, kurā skolā sūtīt savus bērnus. Brīvībā tirgū šādu konfliktu – segregācija-integrācija, prosociālisti- individuālisti u.tml. -- nepastāv, jo katrs var saņemt tādu pakalpojumu, kādu viņš vēlas. Valsts iejaukšanās šādu konfliktu atrisināšanā tikai pazemina iedzīvotāju dzīves standartu. Un, vērtējot kopumā, valsts pakalpojumi tikai pazemina dzīves standartu lielākajai iedzīvotāju daļai.

Dažādās valstīs valsts īpašumu īpatsvars ir atšķirīgs, bet visu valstu valdības ir pārliecinātas, ka tās monopolizē valsts *nervu mezglus* – valsts funkcionēšanas komandpunktus, resp., komandpostēņus, tostarp – pastu. Pirmais tāds valsts „nervu punkts” ir valsts aizsardzība. Valsts aizsardzība ir ļoti svarīgs valsts pastāvēšanas priekšnosacījums. Un galvenais šīs aizsardzības monopolspēks ir dibināts un pastāv tai apstākļi, ka ar tā palīdzību tiek nodrošināta valsts iespēja ievākt nodokļus no saviem iedzīvotājiem. Otrs ļoti nozīmīgs valsts komandpunkts ir izglītība. Valsts skolu skolēnu prātos tiek indoktrinēts pozitīvs uzskats par savu valsti (a) kā katra iedzīvotāja personisko vērtību – par izcilu spēku, kas nodrošina katram indivīdam drošu dzīvi un (b) par valsts intervences principiem. Konservatīvie, kuri uzbrūk valsts skolām par tajās it kā īstenoto sociālistisko audzināšanu, faktiski tomēr to nemaz tā nekritizē. Viņi uzskata, ka valsts skolas eksistē un skolotāji tur ir labi un visumā tās valstij ir neliels slogs. Un, tā kā valsts īpašums ir laba lieta, izglītošana valsts skolās ir atzīstama par lietderīgu. Tad kādēļ būtu vajadzīgi citi izglītojošie mediji, piemēram, prese, vai citi līdzīgi sociālie pakalpojumi?

Būtu ideāli, ja valstij nepiederētu izglītības/skološanas obligātais monopols. Taču reāli situācija tomēr ir tāda, ka pat tad, ja skolēni drīkstētu un varētu izvēlēties valsts vai privātskolu, tad tomēr tikai tādas skolas, kuras ir akreditējusi valsts. Valsts noteiktā obligātā izglītība noved tikai pie tā, ka šo obligāto izglītību apgūst tikai tādi skolēni, kuri vai nu nevēlas vai vispār nav spējīgi izglītoties. Valsts akreditēto obligāto izglītību ieguvušie cilvēki ir nolemti izstumšanai no tādām konkurences jomām kā vaļa un nodarbinātība biznesā.

G.MALDI PAR SABIEDRISKO ĪPAŠUMU

Visai bieži tiek norādīts, ka valsts īpašums ir tas pats sabiedriskais īpašums. Un valsts īpašumu raksturo kā sabiedrisko īpašumu tādēļ, ka, pēc birokrātu un citu uzskatiem katram sabiedrības loceklim pieder daļa no šāda īpašuma. Bet faktiski saskaņā ar valsts likumdošanu valsts birokrāti kontrolē, pārvalda un vada šos sabiedriskos īpašumus. Par šī apgalvojuma pareizību var pārliecināties ikviens pats pieprasot, lai viņam atdod viņa daļu no šī īpašuma^{67,68}.

Tajā laika periodā, kamēr sabiedriskais īpašums pieder kādam valsts ieceltam pārvaldniekam, viņš tomēr nevar būt drošs uz ilgiem laikiem, jo viņš var zaudēt vēlēšanās vai arī viņu valdība var atcelt no šī amata. Tādēļ jebkurš sabiedriskā īpašuma pārvaldītājs jūtas drošs savā amatā tikai uz neilgu laika brīdi. Turpretī privātīpašnieks jūtas drošs savā īpašumā un pats pārvalda savu kapitālu, savu ražošanas resursu izmantošanu plāno ilgām laika periodam. Bet valsts birokrāts ekspluatē sabiedrisko īpašumu cik vien lielā tempā tas iespējams, jo viņš nav drošs par ilgstošu atrašanos šajā amatā. Tā kā valsts nevar regulāri pārdot sava īpašuma kapitalizēto vērtību, kā to var darīt privātīpašnieks, tad ierēdnis, kurš ir ilgstoši kāda sabiedriskā īpašuma pārvaldnieks, var veltīt visas savas pūles ražošanai tagadnē. Birokrātiem pieder tikai ražošanas resursu pašreizējais izlietojums, bet ne to kapitālvērtība. Bet, ja birokrātijai nevar piederēt ražošanas resursi, bet tikai to pašreizējais izmantojums, tad šie resursi ātri kļūst neekonomiski un nolietojas. Šai sakarā ir jāatzīmē sevišķi kuriozs fakts, proti, daudzi autori kā papagaiļi atkārtoti vienu un to pašu -- ka privātuzņēmēji, rēķinoties ar laika preferenci, ražošanu organizē vadoties no īslaicīgās prognozes par resursiem un savu preču noietu, un tikai valsts uzņēmumu resursu nodrošinājums ir tāds, ka tie ir spējīgi funkcionēt, ņemot vērā ilglaicīgo prognozi. Patiesībā ir tieši otrādi. Individuālais privātuzņēmējs, būdams drošs par īpašumtiesībām uz savu kapitālu, var atļauties vadīties no ilgtermiņa prognozēm, jo viņš ir ieinteresēts saglabāt savu resursu kapitālvērtību. Bet, jau aprakstīto apstākļu dēļ, valsts uzņēmumi ekspluatē savus resursus daudz intensīvāk ⁶⁹.

H. SOCIĀLĀ NODROŠINĀŠANA

Kā pēdējo no valsts aktivitātēm iztīrāsīm kuriozi populāro valsts izdevumu veidu – sociālo nodrošinājumu. Valsts sociālā nodrošinājuma fondu veido no algām konfiscētās daļas. Liela daļa cilvēku uzskata, ka viņu iemaksas sociālā nodrošinājumā fondā ir gudrs investēšanas veids, paši viņi neko labāku nevarētu izdarīt. Sociālās pensijas izmaksā atpakaļ tiem cilvēkiem, kuri sasnieguši noteiktu gadu skaitu – noteiktu vecumu Sociālo nodrošinājumu pielīdzina apdrošināšanai. Sociālā apdrošināšana ir tipisks valsts uzņēmējdarbības veids. Bet būtībā starp apdrošināšanas iemaksām un pabalstiem nav nekāda sakara: pabalsti mainās ik gadu, atkarībā no politiķu spiediena. – Brīvā tirgus apstākļos katrs indivīds, kurš vien vēlas, var veikt iemaksas, veidojot pats sev mūža renti, var iemaksāt dažādos fondos, ieguldīt nekustamajā īpašumā u.tml. Katrs, kurš transfertē savus fondus valstij, zaudē to lietderīgumu. Vispār ir grūti izprast valsts sociālā nodrošinājuma programmas lielo popularitāti. Šīs programmas būtība ir ļoti atšķirīga no tās tēla. Valsts nevar šos fondus investēt, tā tos vienkārši izdod, uzliekot sev važas, un nonāks zaudētājos, kad iestāsies to atmaksāšanas termiņš. Tādēļ cilvēki par sociālo apdrošināšanu maksā dubulti. Būtībā šī programma ir visai patīkams vispārīgo nodokļu veids, kas pazemina ienākumus darba algas saņēmējiem.

I. SOCIĀLISMS UN CENTRĀLĀ PLĀNPOŠANA

Par sociālismu sauc tādu ekonomisko sistēmu, kurā visi īpašumi ekonomikā pieder valstij. Valstī, kurā pastāv sociālisms, tirgus ir piespiedu kārtā likvidēts, bet visa ražošana tur pieder valsts monopoliem. -- Ir tikai divi ekonomikas organizēšanas veidi. Viens veids ir brīvā tirdzniecība; otrs ir valsts diktatoriskais ekonomikas

organizācijas veids. Cilvēki, kuriem ir ignoranta attieksme pret ekonomiku, tirgu uzskata par vienu vienīgu anarhistisku jucekli, un atzīst vienīgi valsts organizētu ekonomiku, kuras pamatā ir centrālā plānošana. Bet būtībā viss ir tieši otrādi, un kā jau parādījām – vienīgi tirgus ir tāds brīnišķīgs un elastīgs mehānisms, kurš ir spējīgs apmierināt visu cilvēku vēlmes. Turpretī valsts operācijas, tostarp – interence, dezorganizē visu ekonomiku un ir daudzkārt neefektīvāka par tirgus ekonomiku. Sociālistiskā valsts, atņēmusi tirgum tiesības eksistēt, tostarp – ražošanas preču/ līdzekļu cenu noteikšanu tirgū, *nav spējīga* izkalkulēt visas aktivitātes ekonomikā un ļauj ražošanas sistēmai funkcionēt haotiski. Sociālistiskā ekonomika var tikai pasliktināties. Ludviga fon Mises pierādījumus par ekonomikas sociālistiskās plānošanas neiespējamību vēl nevienas nav argumentēti atspēkojis⁷⁰.

Visu sociālistisko ekonomiku neiztirzāsim, atzīmēsim tikai pašu svarīgāko. Pirmkārt, ja kādā valstī visu ekonomiku kontrolē valsts (kā tas bija, piemēram, nacistiskajā Vācijā), tad šajā valstī ir pat vairāk sociālisma, nekā komunistiskajā valstī (piemēram, bijušajā PSRS)⁷¹. Otrkārt, sociālisma izplatība pasaulē dažkārt tiek novērtēta par zemu (piemēram, ASV), dažkārt – par augstu (piemēram, bijušajā PSRS). Par zemu novērtēta tādēļ, ka, piemēram, valdības plaši kreditē savus privātzņēmējus, un ka valdība kā kredīta devēja pati arī veic uzņēmējdarbību un ir līdzīpašniece (piemēram, ASV). Sociālisma attīstība bijušajā PSRS tiek novērtēta par augstu tādēļ, ka vienā atsevišķā valstī nav iespējams pilnīgs sociālisms, jo tā ir saistīta ar citām brīvā tirgus valstīm. Un tādēļ šai sociālistiskajai valstij vai visam sociālistisko valstu blokam savā ekonomikas plānošanā jāievēro brīvā tirgus valstīs noteiktā preču, ražošanas līdzekļu u.c. cena⁷².

Sociālisma attīstības pakāpi sociālistiskā valstī pazemina arī t.s. melnais tirgus, galvenokārt ar patēriņa precēm; un zināmā mērā ir ierobežots pat lielizmēra un/vai masīvu patēriņa preču tirgus⁷³.

Vēl jābilst, ka centralizēti plānotā ekonomika ir zināmā mērā *aizliedzošā* ekonomika. Jēdziens *sociālā tehnoloģija* ir maldinoša metafora, jo katrs cilvēks ir dabas radība – patība, (būtne, kurai piemīt pašapziņa, pašrealizācijas spēja, pašvērtējuma spēja utt.), nevis radīta valsts likumdošanas ceļā. Centrālā plānošana aizliedz indivīdam pašrealizēties.

Izgudrojumus, inovācijas, tehnoloģisko pilnveidi nav iespējams plānot centralizēti, jo nevienam nav lemt zināt, kas un kad tiks izgudrots, un kā varēs tikt izmantots jebkurš izgudrojums. Centrālā aizliedzošā ekonomika ir iracionāla un neefektīva, nav spējīga prognozēt izgudrojumus un cilvēku vajadzību attīstību. Birokrātija nav kompetenta plānot statiskās sistēmas un pilnīgi nespējīga plānot dinamiskās sistēmas^{74, 75}.

10. Attīstība, turība un valsts valdība

Pēdējos gados ekonomistu un žurnālistu aprindās kļuvis ļoti populāri iztirzāt ekonomikas problēmas, izmantojot jēdzienu *attīstība, izaugsme*– indivīda, tautas, valsts – un ieviest pat jēdzienu *attīstības koeficients*. Šai sakarā rodas vairāki neskaidrības. Vispirms jāpajautā, ko tad īsti saprot ar jēdzienu *attīstība*? – Jābilst, ka *attīstība, augšana* vispirms ir bioloģijas jēdzieni. Ekonomisti, kuri diskusijās lieto šo jēdzienu, tādējādi it kā piešķirot diskusijai zinātniskumu, dara to tomēr nekorekti, jo *attīstība* ir arī ētikas jēdziens, bet ētisko vērtējumu analīzi viņi neveic, it kā jau viss būtu saprotams pats par sevi. Daudzas lietas var uzskatīt par labumiem, taču brīvajā tirgū katrs indivīds var izvēlēties sev kāda labuma noteiktu daudzumu tikai tai

gadījumā, ja viņš tai pašā laikā no kaut kā cita atsakās. Resp., kā jau skaidrojām, cilvēkam sabalansēti jāapsver konkurējošās vērtības. Un tas nozīmē, ka tikai nedaudzi ļaudis attīstību /izaugsmi procentos/gadā vērtēs absolūti vienādi.

Ja tomēr t.s. ekonomisti vēlas lietot ar šo jēdzienu *attīstība*, tad viņiem jāievēro, ka dažādās sociālajās situācijās tā ir atšķirīga. Ja ir runa, piemēram, par brīvā tirgus situāciju, tad tas nozīmē, ka katrs indivīds pats izlemj par savu izaugsmi nākotnē, salīdzinot to ar savu pašreizējo patēriņu. Attīstību/ izaugsmi raksturo ar dzīves standartu nākotnē, to raksturo, piemēram, resursi, dzimstība, tehnoloģijas, kapitālpriekšu struktūra, kapitāla vairošana utt., un tas ir jānosaka ar nedaudzām precīzi definētām metodēm. Ievērojot, ka viss tiek sasniegts tikai un vienīgi investējot, tad attīstība jāraksturo ar ietaupījumu un investīciju attiecību. Brīvā tirgus apstākļos to izlemj katrs indivīds pats. Kopumā valstī, pasaulē to raksturo ar kapitālieguldījumiem (salīdzinoši, procentos). Kopējie kapitālieguldījumi veidojas no indivīdu ieguldījumiem, bet brīvā tirgus apstākļos to izlemj katrs pats. Izsakoties vienkārši un konkrēti, brīvajā tirgū katrs indivīds savu attīstību raksturo ar to, cik daudz viņš iegūst preču apmaiņas procesā, pie tam jānošķir cilvēki, kuri gūst lielu gandarījumu brīvprātīgi ietaupot, no tiem cilvēkiem, kuri gan ietaupa, gan investē.

Bet kas notiks, ja valsts valdība ar savām subsīdijām un valsts uzņēmumiem centīsies paātrināt tautas sociālo attīstību un noteikt šī paātrinājuma koeficientu? Ekonomistiem skaidri jānorāda, ka tad mainīsies visa situācija. Šādi izprastu attīstību un tās paātrināšanu iespējams īstenot vienīgi nosakot, ka visiem cilvēkiem *obligāti jāietaupa* un *obligāti jāinvestē*. Izsakoties konkrētāk – indivīdi A, B, C attīstās uz indivīdu D, E, F piespiedu kārtā veikto ietaupījumu rēķina. Un no tā var secināt, ka pirmajai cilvēku grupai (A, B, C) sociālās dzīves standarts paaugstināsies, bet otrai grupai (D, E, F) – pazemināsies. Problēmu atrisina brīvais tirgus. Brīvā tirgus apstākļos katra indivīda labklājība ir indivīda pašrealizācijas rezultāts. Ja valsts vara organizē tautas attīstību piespiedu kārtā, tad vieni iegūst tikai tādēļ, ka citi zaudē. *Wertfrei* ekonomistiem vispār nav tiesību apgalvot, ka sabiedrība attīstās.

Attīstība nav kaut kāda absolūta un visiem vienāda vērtība. Tirgū cilvēks savu attīstību izsver, attiecinot to *pret* savu pašreizējo patēriņu, un to viņš dara līdzīgi kā attiecinot savu darbu pret savu vaļu, ikvienu preci pret citu preci. Un, ja mēs apjēdzam, ka neeksistē tāds objekts kā sabiedrība neatkarīgi no indivīdiem, tad mēs arī varam labi saprast, ka sabiedrība nevar attīstīties, ja vairums tās locekļu cieš zaudējumus piespiedu kārtā. Aizstāvot valstis, kuras tagadnē piespiež savus iedzīvotājus strādāt un ietaupīt, lai kaut kad nākotnē *izaugtu*, attīstītos, nozīmē, ka tagadnē to dzīves standarts ir piespiedu kārtā pazemināts un vairākumam iedzīvotāju tāds tas būs arī tuvākajā nākotnē. Šādā situācijā ražošanas produktivitāte nevis paaugstinās, bet gan pazeminās. Tātad ekonomistiem nav nekādu iespēju zinātniski aizstāvēt obligāto attīstību. Viņi vienīgi šo savu ētisko viedokli var uzspiest citiem.

Uzsvērsim vēlreiz – piespiežot cilvēku ietaupīt, šis cilvēks kā ietaupītājs pats nekādu labumu no tā neiegūst, iegūst tikai valsts birokrātija un valsts beneficiāri. Bet turpretī brīvā tirgus apstākļos cilvēki ietaupa un investē tikai tādēļ, lai pēc tam iegūtu kāroto taustāmo labumu.

Neviena valsts vara nav spējīga piespiedu kārtā likt saviem iedzīvotājiem attīstīties. Bet, kas notiek, ja valsts tomēr tā rīkojas, to jau iztīrājām (tiek kavētā, traucēta ražošana; cilvēki aiziet no ražošanas un pievēršas patērēšanai; ja valsts piespiedu ceļā iegūtos līdzekļus investē, tad veidojas t.s. liekie aktīvi un šo līdzekļu izšķērdēšana tikai arvien palielinās; bet gadījumā, kad valsts atgūst subsidētos līdzekļus, arī tad tomēr nav pietiekami skaidrs, cik daudz tiek atgūts).

Labs piemērs ir bijušās Padomju Savienības ekonomika, kuru raksturoja nenormāli augsts attīstības koeficients. Daļa ekonomistu uzskatīja, ka bij. PSRS šis izaugsmes koeficients galvenokārt raksturoja kapitālpreču/ ražošanas līdzekļu pieaugumu, resp., attiecās uz dzelzsrūdas, tērauda ieguvu, hidroelektrostaciju celtniecību u.c., bet uz cilvēku dzīves standarta paaugstināšanu tas attiecās maz vai pat nemaz. Taču tieši ražošana patēriņam ir visa ražošanas procesa pamatjēga. Investēšana ražošanas precēs ir patēriņa paaugstināšanas/ pilnveides metode. Ja kāds cilvēks brīvā tirgus apstākļos investē, tad tas nebūt vēl nenozīmē, ka viņš samazina savu patēriņu. Ar indivīda naudas ietaupījumu saprot to viņa naudas ienākumu daļu, kas ir virs tās summas, kura viņam nepieciešama patēriņam. Un nevienu nevar piespiest samazināt savu patēriņu. To viņš var izdarīt tikai pats labprātīgi. Un tādēļ investēšanas rezultātā jebkura cilvēka dzīves standarts var tikai nepārtraukti paaugstināties. Bet bij. PSRS vai kādā citā sistēmā, kur pastāv piespiedu jeb obligātā investēšana, cilvēku dzīves standarts tuvākajā nākotnē tikai pazeminās, bet iegūst vienīgi valsts birokrātija⁷⁷. Par visām šīm minētajām nepilnībām ir atbildīga valsts centrālā plānošana⁷⁹.

Polemiku par attīstību/izaugsmi izraisa labējo un kreiso uzskatu krasi sadursme. Tā vietā, lai aktualizētu miera saglabāšanu starp diametrāli pretējām politiskajām sistēmām un nodrošinātu brīvo tirgu kā augstākā *politiskā* galamērķa sasniegšanu, labējie ekonomisti uzsver miera saglabāšanu kā *utilitāru* jeb *praktiski lietderīgu* līdzekli, ar kuru var pamudināt cilvēkus uzkrāt un investēt, un, tādējādi nodrošināt ekonomikas attīstību. Mēs jau pievēršam lasītāja uzmanību tam, ka konservatīvie, iestājoties pret progresīvo ienākuma nodokli, visai bieži nonāk otrā galējībā, proti, viņi traktē ietaupījumus un investīcijas kā labumus, kuri ir augstāki un vērtīgāki par patērēšanu, un tādējādi slēptā veidā kritizē ietaupījuma/ patēriņa proporcijas brīvajā tirgū. Bet kreisie šo labējo proponēto tēzi pavērs pret viņiem pašiem kā bumerangu, jautājot, kāpēc gan tad jūs nepaātriniet valsts attīstību, piespiedu kārtā panākot, ka vairāk tiek ietaupīts un investēts, tādējādi -- vairojot kapitālu? – Tam labējie nav spējīgi argumentēti oponent. Mūsu analīze satur vispareizāko atbildi. (a) ar kādām tiesībām jūs apgalvojiet, ka ļaudīm jāattīstās intensīvāk, nekā viņi to vēlas paši brīvprātīgi? (b) no obligātās jeb piespiedu attīstīšanas labumu negūs visa tāda sabiedrība, kura pati brīvprātīgi grib izvēlēties kā tai attīstīties. Bet ja tā, tad obligātā attīstība/ izaugsme nav vispārēja sociāla attīstība/ izaugsme; daļa ļaužu grib iegūt uz citu zaudējumu rēķina. (c) valsts investīcijas un subsīdijas ir liekas.

Bet kas tad īstenībā ir ekonomikas attīstība? –Tā ir tādu ekonomikas līdzekļu vairošana, kuri ir izmantojami ļaužu vajadzību apmierināšanai. Tātad galvenais ir cilvēku dzīves standarta paaugstināšana⁸⁰. No šādas definīcijas izsecināms, ka valsts nav spējīga nodrošināt ekonomikas attīstību.

Tātad, rezumējot teikto, vēlreiz apgalvojam, ka termins attīstība/ izaugsme tiek nekorekti pārņemts no bioloģijas uz ekonomiku, un tur tiek izmantots, lai raksturotu cilvēkdarbību⁸¹. Turklāt šī attīstība un tās koeficients tiek saistīts ar kaut kāda neapzināta veida nepieciešamību vai nenovēršamību, kas daudziem cilvēkiem it kā asociējas ar kaut kādu pašsaprotamu vēlamību⁸².

Neraugoties uz visu iepriekš teikto, tomēr plaši tiek lietots jēdziens „neattīstīto valstu ekonomika”. Šai sakarā izteiksim dažas piezīmes. Pirmkārt, „neoklasiskā” ekonomika ir vienlīdz attiecināma uz visām valstīm – kā attīstītām, tā neattīstītām. Ekonomikas likumi nav atkarīgi no ekonomikas attīstības līmeņa konkrētā valstī; otrkārt, neattīstītās valstīs ir izteikti pozitīva attieksme pret valsts investīcijām, it sevišķi tērauda ražotnēs, hidrotehniskajās būvēs, lai gan tas ir pretrunā ekonomikas likumiem, bet izteikti negatīva attieksme pret privātajām investīcijām

lauksaimniecībā^{83, 84}; treškārt, ar terminu nepietiekami attīstīta valsts norāda, ka valsts attīstība neatbilst kādam uzspiestam standartam. Šai gadījumā vajadzētu lietot citu – daudz objektīvāku terminu, proti, mazattīstīta valsts⁸⁹.

Vēl te būtu nepieciešams kaut ko paskaidrot par „ekonomiskās attīstības stadijām”, jo problēma joprojām ir aktuāla. Profesors Rostovs, konfrontējot ar K. Marksa uzskatiem, ievieš jēdzienu „ekonomikas attīstības stadijas”. Viņš izdala piecas ekonomikas attīstības stadijas un uzskata, ka tās ir vērojamas jebkuras tautas un valsts ekonomikas attīstībā. Šīs stadijas aptver intervālu no pirmsākuma līdz gatavībai vai briedumam. Katra stadija ietver sevī nākamās stadijas attīstības priekšnosacījumus. Augstāko – piekto attīstības stadiju raksturo kā masveida patērēšanu augstākajā pakāpē. No šādas izpratnes par ekonomikas attīstību varam vien secināt, ka tā noris automātiski, turklāt masveida patēriņš ir jēdziens, kurš ir attiecināms pat uz Anglijas industriālo revolūciju. Un tad jāpiezīmē, ka pat 1950.-jos gados arī nekā cita vēl pagaidām nav^{87, 88}.

B. BAGĀTĪBA, TURĪBA

19. gs. pirmajā pusē galvenā kapitālistiskās sistēmas apsūdzība bija saistīta ar monopoliem. Bet, kad 1930-tajos gados iestājās krīze ekonomikā, bez darba palika un nonāca nabadzībā apm. trešā daļa nācijas. Pēc tam, kad nabadzība un bezdarbs bija ievērojami mazinājies, vienīgais svarīgais un nozīmīgais monopols, šķiet, bija arodbiedrību kustība jeb tredžūnisms. Bet kapitālisma kritika nebija beigusies. Kapitālisma sistēmai tika izvirzītas divas šķietami pretrunīgas apsūdzības: (a) kapitālisms nav pietiekami attīstījies; (2) kapitālisms rada raizes tādēļ, ka tas padara mūs bagātākus, turīgākus. – Nabadzību pēkšņi nomainīja pārbagātība⁸⁹. Pretrunīgums pastāv tai apstākļi, ka pirmā apsūdzība ir pārmetums kapitālismam par to, ka netiek ražots pietiekami daudz preču, otrā – ka preču ražošanas pieaugums nav bijis pietiekami liels. Bagātība tiek pat traktēta kā grēks⁹⁰. Pārbagātība attiecas uz privāto ražošanas sektoru, un ir runa par precēm, kuras bauda patērētāji; bet nabadzība attiecas uz sabiedrisko sektoru, kur vajadzības arvien tikai pieaug⁹¹.

Jēdziens *Vispārējās labklājības sabiedrība* ir maldu pārpilns⁹².

Līdzīgi kā vairums ekonomistu, kuri uzbrūk ekonomikas zinātnei, arī, piemēram, profesors Golbreits (Galbraith), kurš pēc izglītības ir vēsturnieks, un, domājams, tādēļ uzskata, ka ekonomikas teorija atšķirīgos vēstures posmos ir relatīvi atšķirīga – resp., tā katram laikmetam zināmā mērā ir citādāka. Pirms mūsdienām, t.i., nabadzības laikmetā pastāvēja konvencionālā ekonomikas teorija un tā pietiekami pamatoja, skaidroja un risināja tā laika ekonomikas problēmas. Bet mūsdienās, kad cilvēki caur gadsimtiem izrāvušies no nabadzības, un nu dzīvo turības, bagātības, labklājības ērā, ir arī nepieciešama jauna šim labklājības laikmetam atbilstoša ekonomikas teorija. Bet šai sakarā profesors Golbreits pieļauj filosofiska rakstura kļūdu, uzskatot, ka idejas nepareizību pierāda reālie notikumi. Faktiski ir gluži otrādi – cilvēka rīcībā, pretstatā dabaszinātnēm, vienu ideju spēj atspēkot tikai kāda cita ideja; cilvēka rīcībā visi notikumi, gadījumi ir kompleksi un to interpretācijas jāpamato ar pareizām idejām.

Visnopietnākās kļūdas profesors Golbreits pieļauj, iztīrējot kategorijas *nabadzība* un *bagātība*. Tā kā viņš nedefinē nedz notikumus, nedz standartus, nedz arī to, kad tiek iedibināta jauna teorija, tad mēs paskaidrojam, ka ekonomikas zinātne *nav atkarīga* no patvaļīgi noteiktiem bagātības līmeņiem, un ka praksioloģijas pamatlikumi ir pareizi visos laikos un katalaktikas likumi apmaiņas ekonomikā ir patiesi, neatkarīgi no tā, kad un kur notiek tirdzniecisks jeb apmaiņas darījums. Viņš ignorē atziņu par to, ka, līdz ar indivīda ienākumu paaugstināšanos, viņam preču

marginālais derīgums pazeminās. Taču ir vēl arī cits aspekts, proti, ja indivīds saņem, teiksim, 1000 \$, bet, ja viņam rodas izdevība strādāt un nopelnīt vēl 1000 \$, tad viņš to arī dara, un tas tad nozīmē tikai to, ka preču/labumu marginālais derīgums viņam ir tomēr lielāks, nekā atteiktās vaļas marginālais nederīgums. Golbreita netiešā kļūda ir tā, ka viņš minēto konstatāciju skaidro *kvantitatīvā* izpratnē, proti, viņš domā, ka indivīdam preču marginālais derīgums pazeminās, ja viņa bagātība paaugstinās, un reāli nokrīt līdz nullei. Bet fakti neko nepauž par šī derīguma pazemināšanās *pakāpēm*, tie tikai liecina par tendencēm. Visi ekonomisti, tostarp, konvencionālie, atzīst, ka, ja strādnieka ienākumi palielinās, tad viņi arvien vairāk izvēlas ieguvumus vaļas jeb bezstrādes formā. Bet Golbreits atbild ar repliku – ekonomisti, atzīstot, ka vaļa/bezstrāde ir patēriņa prece, tomēr neatzīst, ka visu pārējo preču piedāvājumam palielinoties, to vērtība pazeminās. Taču Golbreita apgalvojums, „ka visu pārējo preču piedāvājumam palielinoties, to vērtība pazeminās” ir pilnīgi aplams, jo visi ekonomisti labi zina, ka civilizētajā pasaulē, preču piedāvājumam arvien palielinoties un paplašinoties, šo preču marginālais derīgums pazeminās, bet tai pašā laikā un līdztekus atteiktās vaļas/bezstrādes marginālais derīgums (jeb darba izdevīgā cena) paaugstinās, un tādēļ ir tendence arvien vairāk ienākuma gūt vaļas/bezstrādes formā. Un šajā spriedumā nav nekā pārsteidzoša, graužoša vai revolucionāra.

Saskaņā ar Golbreita uzskatiem, ekonomisti, sliktu nodomu vadīti, ignorē vajadzību piesātināšanas rēgu. Tomēr viņš to dara arī pilnīgi pareizi, jo situācija, kad indivīdam preču apmaiņas vajadzības ir piesātinātas, t.i., bagātīgi apmierinātas, preču piedāvājums viņam ir pilnīgi pietiekams. Katrs cilvēks, kurš sasniedz šādu situāciju pārtrauc strādāt, t.i., viņš izbeidz transformēt zemes resursus patēriņa gala produktos; viņam nav nekādas vajadzības turpināt ražošanu, jo viņš ar visiem labumiem ir jau papildnam apgādāts, precīzāk gan – visi tie, kuri varētu ražot un veikt apmaiņu. Šādā situācijā jebkurš pārējais strādāt, tirgus ekonomika pārējais funkcionēt, *visa ekonomika* beidz eksistēt, cilvēku vajadzību apmierināšanas līdzekļi vairs nav nepietiekami, un visi gozējās paradīzē. Es – R. – uzskatu, ka tāds laiks vēl nav pienācis un nav nekādu pazīmju, kad tāda situācija varētu izveidoties; bet, ja nu tas notiktu, visi to ar prieku apsveiktu, nevis būtu nepatīkami pārsteigti, ekonomistus ieskaitot. Neraugoties uz manis kritizēto ekonomistu kā praktiķu labajai reputācijai, viņi un citi ekonomisti vispār nav nedz likumīgi, nedz psiholoģiski vai kādā citā veidā ieinteresēti šādā vajadzību apmierināšanas līdzekļu pietiekamībā.

Bet pašreiz vēl mēs tomēr dzīvojam šādu līdzekļu nepietiekamības pasaulē. Un šādā pasaulē darbs ir absolūti nepieciešams. Cilvēki strādās, nopelnot savus 1000 \$ un būs laimīgi, ja gadīsies iespēja nopelnīt vēl otru tūkstoši dolāru. Mēs uzdrošināsimies izteikt citu paredzējumu. Proti, ja cilvēkiem izdotos nopelnīt papildus vienu tūkstoši dolāru ik gadus, neviens no viņiem no šādas izdevības neatteiktos, pat savas esošās bagātības dēļ vai arī tādēļ, ka viņu vajadzības ir jau apmierinātas līdz piesātinājumam vai arī kādu citu iemeslu dēļ. Maz būtu tādu cilvēku, kuri apmulstu un nezinātu ko iesākt ar savu pieaugošo bagātību. Taču profesoram Golbreitam arī šai sakarā ir sava atbilde. Viņš apgalvo, ka vajadzības/ vēlmes nav nekas reāls vai īstens. Bet tās tiek radītas un veidotas ar reklāmām, turklāt tās maldina klientus, ražotājus. Un turpina, sakot, ka visīstenākā patiesība par ražošanu ir tāda, ka ar reklāmu rada vēlamās prognozētās vajadzības, kuras tad varētu tikt apmierinātas ar nākotnē ražotajām precēm.

Visa Golbreita pārpilnības teorija pamatojas uz nepārliecinošu apgalvojumu, ka business pats mākslīgi rada un veido cilvēku vajadzības. Ir ļoti svarīgi bilst, ka pārmetumi negodīgajai reklāmai par to, ka tā rada un veido cilvēku vajadzības,

tādējādi degradējot patērētāju, ir visparastākā gudrība, kas aizgūta no antikapitalistiskā arsenālā⁹³.

Norādīsim uz vairākām Golbreita kļūdām pārspriedumos par to, ka reklāma rada patērētāju vajadzības. (1) Protams, viņa apgalvojums, ka reklāma *rada* patērētāju vajadzības, ir nepatiess. Taču neapšaubāmi, ka ar reklāmas palīdzību cenšas panākt, lai patērētājs produktu pērk. Bet galu galā pats indivīds *izvēlas* atzīt vai neatzīt ar reklāmu piedāvāto ideju vai vērtību, neatkarīgi vai ir runa par materiālām vai garīgām vērtībām. Ar reklāmu vērtības nedeterminē⁹⁴.

Otrkārt, Golbreits nenorāda, kuras vajadzības ir ar reklāmām mākslīgi radītas, un kuras – īstās. Viņš uzskata, ka visas vajadzības, kuras pārsniedz iztikas līmeni, ir ar reklāmām radītas, samākslotas, viltus, neīstas vajadzības.

Treškārt, Golbreits neveiksmīgi nošķir esošo vajadzību/ vēlmju apmierināšanu no jaunu vajadzību/vēlmju rašanās izraisīšanas. – No biznesmeņu puses nav saprātīgi izdot naudu par jaunu vajadzību radīšanu, ja viņi var nodarboties ar patērētāju esošo vajadzību izpēti un ražot un piedāvāt to produkciju, kura nepieciešama pašreizējo vajadzību apmierināšanai⁹⁵. Ar reklāmu sniedz tikai informāciju patērētājiem par iespējām iegādāties noteiktas preces un kā tās izmantot, bet ražotāju cenšanās ar reklāmu pārliecināt, ka ar konkrēto patēriņa priekšmetu viņi varēs apmierināt savas esošās vajadzības, nekādā gadījumā vēl nenozīmē, ka ražotāji ar reklāmu rada un veido jaunas patērētāju vajadzības.

Ja paši ražotāji apzināti un mērķtiecīgi veidotu patērētāju vajadzības, tad viņi nekad neciestu zaudējumus, nebankrotētu, jo viņi skaidri zinātu kādas vajadzības viņi ir radījuši un izveidojuši un nekļūdīgi noteiktu kādas preces un cik daudz to ir vajadzīgs šo pašu izveidoto vajadzību apmierināšanai. Bet, tā kā cilvēku dzīves standarts laika gaitā mainās, tad biznesmeņi mēdz arī kļūdīties no sakot patērētāju vajadzības un tos ražojumus, kurus viņi pirktu. – Arvien pieaugošie izdevumi reklāmai ir konkurences sekas⁹⁶.

Patērētāji, pretstatā, piemēram, vēlētājiem, var pārbaudīt jebkuru reklamēto patēriņa priekšmetu par tā atbilstību reklāmai⁹⁷.

Golbreits pretstata biznesa reklāmu valdības reklāmām, uzskatot, ka biznesa reklāmas ģenerē samākslotu, neīstu pārpilnību, bet neņem vērā, ka t.s. sabiedriskais sektors sistemātiski kļūst arvien nabadzīgāks. Šķiet, ka Golbreits nekad neko nav dzirdējis par *valdības* piekopto propagandu, par publicistiem un propagandistiem, kuri strādā birokrātijas interesēs. Golbreits, šķiet, neko nezina par tā saucamajām valsts „investīcijām cilvēkos”, ko tā veic galvenokārt valsts izglītības iestādēs. Golbreits atbalsta valsts sabiedrisko mērķus tā saucamās „Jaunās klases” jeb intelektuāļu audzināšanu valsts izglītības iestādēs, pakļaujot šo jauno klasi noteiktām valstiski orientētām ievirzēm garīgajā, literārajā, kultūras, mākslas u.c. jomās.

Nākamās aplamās Golbreita pārdomas attiecas uz nabadzības pārvarēšanu. Viņš spriež, ka viss kaut kādā veidā strādā pret valsts vajadzībām un valsts vajadzības viņš kaut kādā mistiskā veidā uzskata par neatkarīgām no likuma par marginālās vērtības pazemināšanos. Faktiski taču tomēr ir tā, ka valsts vajadzības paaugstinās līdz ar sabiedrības pārticības līmeņa paaugstināšanos. Šī ir kļūdoša (**lvv.380 kļūdošs**) neatrisināma problēma. Golbreits uzskata, ka valstij vajag cīnīties par resursu pārbīdi, kuri pēc viņa domām privātajā sektora kļuvuši lieki, uz sabiedrisko – nabadzīgāko sektoru trūcīgo ļaužu vajadzību apmierināšanai. Bet mēs uzskatām, ka ņemot vērā marginālā derīguma pazemināšanās likumu, tādai rīcībai nav jēgas, jo visām vēlmēm augsto ienākumu stratā ir mazāks derīgums nekā vēlmēm nabadzīgo ļaužu sociālajā grupā. Un, ja nu mēs runājam par vajadzību mākslīgu radīšanu vispār, attiecinot to uz visam sabiedrības sociālajām grupām, tad valsts propaganda ir daudz spējīgāka radīt

vajadzības, nekā tas notiek privātajā sektorā. Un, gadījumā, ja arī censtos resursus pārbīde no privātā sektora uz sabiedrisko sektoru, sasniegts tiktu tikai tieši pretējais – resursi tiktu pārsūkņēti no valsts sektora uz privāto sektoru. Lai gan Golbreits nepamato savus apgalvojumus ar faktiem, mēs labi zinām, ka valsts aktivitātes ir pieaugušas straujāk par privātā sektora aktivitātēm, jo valsts konfiscē un absorbē arvien lielāku nacionālā ienākuma daļu.

Golbreits vieglprātīgi uzskata, starp citu – kā daudzi, ka vairums valsts pakalpojumu ir kolektīvs labums, un tādēļ pēc būtības to *nav spējīgi* īstenot privātie uzņēmēji. Neiedziļinoties detaļās, jāsaka, ka arī šajā gadījumā Golbreits maldās. Vēsturiski ir labi zināms, ka jebkuru valsts pakalpojumu, kuru tā realizē patstāvīgi, galu galā tomēr īsteno privātie uzņēmēji. Vispirms tas attiecas uz izglītību, dzelzceļu būvēšanu un uzturēšanu, ugunsdzēsības dienestu, valsts policiju, tiešu tiesnešiem, militāro aizsardzību u.c. Lai gan tiek uzskatīts, ka tas viss ir tikai valsts kompetencē¹⁰⁰.

Ir vēl daudz citu nepilnību un kļūdu Golbreita apgalvojumos, taču svarīgākie ir viņa uzskati par *Vispārējās labklājības sabiedrību*. Augstais patēriņš pēc Golbreits uzskatiem ir lielu briesmu pamats, jo tas tiek finansēts ar t.s. patēriņa kredītu, bet patēriņa kredīti tradicionāli tiek uzskatīti par tādiem, kuri rada inflāciju. Inflācija, savukārt, rada nestabilitāti un depresiju. Tomēr, kā redzēsim, patēriņa kredīti nepalielina naudas krājumu un tādēļ tie nevar izraisīt inflāciju. Tie tikai dod patērētājam iespēju pārvirzīt savu izdevumu modeļi tā, ka viņš kļūst spējīgs maksāt vairāk par savām vēlmēm un tādējādi pavirzīt savas vēlmes savā vērtību skalā vairāk uz augšu. Konkrētāk, viņš var pārvirzīt savus izdevumus no ne ilglietojamu uz ilglietojamu preču iegādi. Tas ir izdošanas spēju transference, nevis inflācijas izraisīšana. Patēriņa kredīts ir vērtīgs produktīvs jaunizgudrojums.

Kopumā vērtējot, visi Golbreita prātojumi par *Vispārējās labklājības sabiedrību* ir tīrā mistika. Viņa viedoklis par depresiju ir tāds pats kā Džonam Kenetam, proti, viņš arī uzskata, ka depresija rodas no koppieprasījuma trūkuma/ deficīta; ka inflācija nozīmē cenu kāpumu un ka to var apkarot, samazinot koppieprasījumu, paaugstinot nodokļus vai ar svarīgāko preču selektīvu cenu kontroli un fiksētām cenām, ar obligāto arbitrāžu u.tml. Tad, pēc viņu uzskatiem, bezdarbs izzudīs. Golbreits grib spert arī revolucionāru soli, nošķirot ienākumus no ražošanas, jo ražošana ir svarīga vienīga tādēļ, ka tā paver iespējas gūt ienākumus¹⁰⁰.

Bet, kā jau redzējām, tā ir sabiedriskā sektora problēma. Deficītu un konfliktus rada valsts pakalpojumi, un būtībā tie ir saistīti ar fondu pārsūkņēšanu no privātajām uz sabiedriskajām aktivitātēm¹⁰¹. Deficīts un neefektivitāte ir valsts operācijām būtiski piemītošas pazīmes.

Ko Golbreits zina par vēlamo sociālo balansu un to, kā tas būtu sasniedzams? Kādus kritērijus viņš definē? – Atbilde – *nekā* viņš nezina, un *nekādus* kritērijus neizvirza. Nevar testēt to, kas vispār nepastāv. Un tādēļ visa viņa teorija ir tīrā mistiska¹⁰².

Vēl tikai nedaudz pievērsīsimies bagāto cilvēku luksusa preču patēriņa problēmai. Haijeks (F.A.Hayek) uzskatīja bagāto cilvēku luksusa preču patēriņu par ievirzi uz jauna veida patēriņu, kurā pakāpeniski iesaistās masveida patērētāji¹⁰³. Izkoptas estētiskās un kulturālās gaumes vispirms izpaužas sabiedrības turīgajā, bagātajā cilvēku slānī un šim sabiedrības stratum piederīgie cilvēki spēj sniegt viens otram bezmaksas pakalpojumus, un tie netiek uzskaitīti valsts nacionālajā statistikā¹⁰⁴.

11. *Binārā intervence: Inflācija un biznesa cikli*

A. INFLĀCIJA UN KREDITEKSPANSIJA

Iztirzāsim, kā funkcionē monetārā sistēma īstēni brīvā tirgū. Brīvais naudas tirgus atzīst tikai metāla naudu – zeltu vai sudrabu. Zelts un sudrabs ir standarts vai īstā nauda. Naudas vienība ir naudas materiāla – zelta vai sudraba – svara vienība. Naudas preces (zelta, sudraba) kopkrājums palielinās līdz ar to ražošanas palielināšanos un samazinās patērējot vai izmantojot to ražošanā. Laika gaitā vērojams naudas krājuma posmsecīgs pieaugums. Taču, naudas kopapjomam konkrētā sabiedrībā palielinoties, tā vispārējais sociālais derīgums nepaaugstinās, jo tās monetārās izmantošanas aspektā bagātība palielinās tikai dažiem cilvēkiem, kamēr visu citu -- pazeminās. Tomēr pieaugošais naudas krājums paaugstina dzīves standartu un labklājību, apmierinot zelta un / vai sudraba kā metālu *nemonetāro* izmantošanu.

Intervence naudas tirgū parasti tiek īstenota emitējot noliktavas glabājuma / banku pseido kvītis – naudas substitūtus. (Šo problēmu jau aplūkojām). Šādu pseido kvīšu izlaišana ir ļoti ienesīgs bizness. Jo tās tiek uzskatītas par īstiem sertifikātiem, lai gan tiem nav naudas metāla seguma. Tie var funkcionēt tikai tādēļ, ka cilvēki ar šādu situāciju ir apmierināti, un, tātad, ļauj to turpināt¹⁰⁵.

Šādu pseido kvīšu, (kurām, tātad, nav *metālnaudas seguma*), izlaišanas procesu sauc par inflāciju¹⁰⁶; apgrozībā esošās naudas masas samazināšanos sauc par deflāciju. *Inflācija* ir galvenais monetārās intervences veids. Deflāciju izraisa inflācija; deflācija seko inflācijai. Gandrīz visas intervences izraisa inflāciju. No inflācijas iegūst jaunās naudas emitenti. Visi cilvēki pārdod preces, pakalpojumus vai izrok zeltu, vienīgi valsts un komercbankas rada naudu no tīra gaisa. Emitentiem nauda nav jāpērk.

Ar zeltu nenosegtās naudas vai naudas substitūtu izlaišanai apgrozībā ir t.s. difūzijas rakstura efekts, tas nozīmē – visvairāk iegūst pirmais šo substitūtu saņēmējs, katrs nākamais – jau arvien mazāk, kamēr tiek sasniegts šī krituma kritiskais jeb pavērsiena punkts, kad šīs naudas saņēmēji sāk zaudēt un katrs nākamais zaudē vairāk par iepriekšējo. Tad pirkšanas cenas aug, jo pārdošanas cenas saglabājas nemainīgas. Šiem jaunajiem papīriem jeb depozītiem nav savas sociālas funkcijas, no tiem nav nekāda labuma, tie tikai kaitē citiem brīvā tirgus dalībniekiem.

Inflācija ir tādas naudas daudzuma piedāvājums, kurš nav segts ar lietošanai pieejamu samērotu zelta vai sudraba daudzumu. Šādu inflācijas radīšanas metodi sauc par kredīta ekspansiju, un tas nozīmē, ka kredītu tirgū tiek laisti naudas substitūti. Banku veiktā kredītu ekspansija izskatās respektablāka, nekā jaunas naudas emisija, lai gan tai ir smagas ekonomiskās sekas. Inflāciju radošos kredītus sauc par apgrozības kredītiem, atšķirībā no preču kredīta, kas ir uzkrāto fondu aizdevums. Šajā grāmatā terminu *kredīta ekspansija* lietosim tikai saistībā ar apgrozības kredītu palielināšanu.

Kredītu ekspansijai ir tāda pašas sekas, kā inflācijai: cenas tiecas paaugstināties līdz ar naudas piedāvājuma paaugstināšanos. Un, tā kā puse iedzīvotāju ir nodokļu maksātāji, otra puse – nodokļu patērētāji, tad puse no inflācijas iegūst, otra puse – zaudē.

Vairums šāda vaida ieguvumu un zaudējumu ir īslaicīgi, resp., tikai tik ilgi, kamēr pastāv inflācija, bet tiklīdz tiek sasniegts monetārais līdzsvars, tā viss izbeidzas. Inflācijas subjekti gūst peļņu, bet inflācijas objekti cieš zaudējumus tikai tik ilgi, kamēr noris minētais difūzijas process. Taču, kā konstatējam grāmatas 11.daļā, peļņa un zaudējumi no inflācijas tomēr ir permanenti tai izpratnē, ka gan inflācijas subjekti, gan objekti iegūst/ zaudē diferencēti, jo jaunizlaistā nauda katra inflācijas subjekta / objekta skaidrās naudas bilancē sastāda lielu proporcionālo daļu un tas izmaina viņu izdevumu modeļu struktūru. Ne jau visu preču cenas, tiecoties uz cenu līdzsvaru, paaugstinās vienādi. Naudas vienības pirktpēja pazeminās, bet ne jau proporcionāli

visā cenu virknē. Tā kā dažu preču cenas paaugstinās vairāk, daži cilvēki no tā tikai iegūst, citi, turpretī, nepārtraukti cieš zaudējumus¹⁰⁷.

Visvairāk cieš tās iedzīvotāju grupas, kuru ienākumi ir fiksēti, t.i. noteikti nemainīgi, to zaudējumu periods ir garš vai pat nepārtraukti turpinās, ar visām no tā izrietošām sekām¹⁰⁸. Zaudējumus cieš kreditori, jo no procentiem iegūtās naudas pirktspēja pazeminās.

Inflācija izmaina patēriņa / investīciju proporcijas. Tā kā inflācijas subjektu darbības rezultātā tirgū nonāk jaunā nauda, kuru pielīdzina uzkrājumiem, tad varētu šķist, ka kreditēšanas paplašināšana ievērojami palielina kapitālu. Tā kā jauno „banku emitēto naudu” kredītu tirgū pieskaita ietaupītajai naudai, tad biznesmeņi cenšas aizņemt no bankām naudu par zemākiem procentiem; turklāt inflācijas kredītu ekspansija, šķiet, paver izcili labas iespējas izvairīties no laika preferences; inflācijas radīšana ir labs neizsīkstošs kapitāla vairošanas avots. Pēc savas būtības tas viss tomēr ir ilūzija. Īstenībā viss ir gluži otrādi. Pirmkārt, inflācija samazina uzkrājumus un investīcijas, pazemina iedzīvotāju dzīves standartu. Tā var pat izraisīt kapitāla plaša mēroga patērēšanu; mazina uzdrošināšanos aizdot naudu. Otrkārt, inflācijas rezultātā biznesmeņu nopelnītās naudas pirktspēja samazinās. Biznesa aktivitātēm tradicionāli ir liela nozīme tajās pasaules daļās, kur naudas vienības vērtība ir stabila. Nopirktais kapitāls tiek ierakstīts izdevumu ailē, tā ir cena, kas samaksāta par šo kapitālu. Vēlāk, kad firma pārdod saražoto produkciju un gūst ekstra inflacionāru peļņu, tad tā tomēr nav reālā peļņa. Par to ir jāatjauno kapitāls un turklāt -- par paaugstinātām cenām. Inflācija, šis biznesmeņu triks, nojauc biznesdarbības galvenās indikācijas, un ļauj domāt, ka gūta ekstra peļņa, lai gan patiesībā biznesmenis tik tikko spēj atjaunot nolietoto kapitālu. Un, patērējot šādā veidā nopelnīto naudu, var gadīties, ka viņš negribot patērē kapitālu. Tātad inflācija apvalda ietaupīšanu un investēšanu un rada kapitāla patērēšanas draudus.

Grāmatvedības kļūdām, kuras ieviesušās inflācijas dēļ, ir vairākas sekas. Visnopietnākās grāmatvedības kļūdas ir tām firmām, kuru ražošanas līdzekļu pirkumi ir izdarīti tai laika periodā, kad to cenas inflācijas dēļ bija viszemākās. Ja šī inflācija ir īslaicīga, tad izrādīsies, ka šīm firmām ražošanas līdzekļi būs novecojuši. Šo firmu šķietami augstā peļņa pievilinās citus uzņēmējus darboties šajā nozarē, taču šo firmu investīcijas šajā ražošanas nozarē nebūs nekādā veidā pamatojamas, turklāt tādējādi tiks radīts arī investīciju deficīts kādās citās nozarēs. Tātad inflācijas dēļ ieviesušās kļūdas grāmatvedībā grauj to resursu izvietojuma sistēmu, kuru nosaka tirgus, un līdz ar to, protams, arī patērētāju vajadzību apmierināšanas efektivitāti. Vislielākā maldīšanās būs notikusi tajās firmās, kuru ražošanas līdzekļu kopvērtība ievērojami pārsniedz šajā īsajā inflācijas periodā saražotās produkcijas kopvērtību. Šis graujošais efekts atklāsies arī augstas pakāpes kapitalizētās nozarēs kā to reakcija uz nepietiekamām investīcijām kaut kādās citās ražošanas nozarēs¹⁰.

B. KREDĪTA EKSPANSIJA UN BIZNESA CIKLI

Neto ietaupījumu investēšanas gadījumā palielinās bruto investīciju proporcionālā daļa patēriņam (Sk. 8. daļu). Izdevumi patēriņam samazinās un tādēļ arī patēriņa preču cenas pazeminās. Bet, no otras puses – ražošanas struktūra tiek pagarināta un paaugstinās augstāko ražošanas procesa stadiju oriģinālo specifisko faktoru cenas. Kapitālpreču cenas mainās visvairāk. Krīt patēriņa preču cenas; pirmās kārtas kapitālpreču cenas pazeminās mazāk; augstākās kārtas kapitālpreču cenas pazeminās vairāk, pārējo – mazāk. Tātad cenu starpības visās ražošanas procesa stadijās samazinās. Zemāko ražošanas stadiju oriģinālo faktoru cenas pazeminās, bet augstākajās – paaugstinās, un oriģinālie nespecifiskie faktori (galvenokārt darbaspēks)

pārvirzās no zemākajām ražošanas stadijām uz augstākajām. Investīcijas tiecas koncentrēties ilglaicīgos ražošanas procesos. Cenu atšķirību samazināšanās, kā jau zinām, ir *ekvivalenta* dabiskās procentu likmes samazināšanai, bet tas noved pie aizdevumu likmes pazemināšanās. Pēc noteikta laika perioda ieguvumus nodrošina produktīvākās ražošanas tehnikas un reālie ienākumi visiem paaugstinās.

Laika preferences pazemināšanās ir priekšnosacījums ietaupījumu pieaugumam un noved gan pie procentu likmes samazināšanās, gan arī pie citām stabilām līdzsvara situācijām garās un šaurās ražošanas struktūrās. Bet, kas notiks tai gadījumā, ja investīcijas nenāks vis no laika preferenču determinētajiem ietaupījumiem, bet investēšana būs kredītbanku kredītu ekspansija? Vai tā ir kapitāla struktūras paplašināšanas maģiska metode, kas tiek īstenota bez grūtībām un bez izdevumiem, turklāt nepazeminot pašreizējo patēriņu? Pieņemsim, ka noteiktā laika periodā ir investētas 6 000 000 zelta unču un patērētas 2 000 000 zelta unču. Tagad iedomāsimies, ka bankas, izsniedzot kredītus, paaugstina naudas piedāvājumu par 2 000 000 unču. Kādas tam ir sekas? -- Jaunā nauda ir aizdota privātzņēmējiem¹¹⁰ par pazeminātu procentu likmi un tādēļ viņi ir spējīgi kapitālpreču un oriģinālo faktoru tirgū, solot augstāku cenu, atpirkt no citām firmām to ražošanas resursus. Tā kā jebkurā laika periodā preču krājums ir fiksēts, tad 2 000 000 jaunās unces ir izmantojamas ražotājpreču cenu kāpinājumam. Kapitālpreču cenu kāpumu varētu attiecināt arī uz oriģinālajiem faktoriem.

Kredītu ekspansija tirgū pazemina procentu likmes. Tas nozīmē, ka samazinās cenu starpības un tās izraisa cenu kāpumu augstākajās ražošanas stadijās, resursu pārbīdi uz šīm stadijām kā arī ražošanas stadiju skaita palielināšanos. Tātad ražošanas struktūra tiek pagarināta. Aizņēmējfirmas -- firmas kuras aizņemās naudu uzskatīja, ka būs pieejami pietiekami līdzekļi, lai realizētu tos savus projektus, kuri senāk bija nerentabli. Brīvā tirgus apstākļos vienmēr vispirms tiek investēti tādos projektos, kuri apmierina visneatliekamākās patērētāju vajadzības, tad nākamās neatliekamās vajadzības utt. Procentu likme regulē projektu izvēli un to īstenošanas laika periodu atkarībā no projektu aktualitātes. Zema procentu likme signalizē par iespējam uzsākt realizēt rentablus projektus. Pieaugošie ietaupījumi un zemās procentu likmes ir priekšnosacījumi, kuri virza ražošanu uz stabilu līdzsvara situāciju. Taču ne ar kredītu ekspansijas palīdzību, jo *oriģinālie faktori šajā gadījumā saņem paaugstinātus ienākumus naudā*. Bet kopienākumi naudā brīvā tirgus apstākļos saglabājas nemainīgi. Izdevumi augstākajām ražošanas stadijām tika kompensēti ar izdevumu samazināšanu zemākajās ražošanas stadijās. Bet ražošanas struktūras „garuma palielinājums” tiek kompensētas ar šīs struktūras „plašuma samazināšanu”. Bet kredītbankas ar kredītu ekspansiju „iesūknē” naudu ražošanas struktūrās un tādēļ kopienākumi palielinās, nevis paliek nemainīgi. Ražošanas struktūra tiek pagarināta, bet plašuma ziņā tā paliek nemainīga, neraugoties, ka izdevumi patēriņam ir sašaurinājušies.

Oriģinālo faktoru īpašnieki, guvuši lielākus ienākumus, protams, steidzas veiksmīgi izdot un tādējādi vēl vairot savus ienākumus. Viņi šo iegūto naudu asignē, pārdalot to gan patēriņam, gan investīcijām, atkarībā no savām laika preferencēm. Taču pieņemsim, ka cilvēku laika preferences paliek nemainīgas, jo nav jēgas uzskatīt, ka tās varētu mainīties tikai inflācijas ietekmē. Bet nu gan ražošana neatspoguļo vairs brīvprātīgās laika preferences, jo biznesu virzīja kredītu ekspansija, turklāt investējot augstākajās ražošanas stadijās, it kā būtu vairāk ietaupīts. Bet, tā kā tas tā, protams, nav, tad iznāk, ka uzņēmēji ir pārāk daudz investējuši augstākajās ražošanas stadijās, bet pārāk maz – zemākajās ražošanas stadijās. Patērētāji nekavējoties cenšas atjaunot savas laika preferences, atbilstoši tajās pastāvošajām viņu vēlmēm starp investēšanu

un patērēšanu, vadoties no cenu starpībām. Preču cenu starpībām jāstabilizējas, sasniedzot vecās attiecības, kuras brīvajā tirgū nosaka maksimālās procentu likmes ieguve, t. n., atgriezties pie vecajām procentu likmēm. Rezultātā augstāko ražošanas stadiju preču cenas krasi kritīs, zemāko – paaugstināsies, bet visas jaunās investīcijas pēc būtības būs uzdāvinātas.

Mēs aplūkojam vienkāršotu piemēru un tādēļ arī nonācām pie vienkāršotiem secinājumiem. Bet, jāievēro, ka tīrās procentu likmes, atspoguļodamas patērētāju vēlmes, arī rāda, ka tās – procentu likmes -- mēdz būt reāli augstas visur. Banku kredītu ekspansijas vilina procentu likmes. Biznesmeņiem procentu likmes ir indikācijas, kuras rāda, cik daudz ietaupījumu ir pieejami izmantošanai un cik ilgstoši projekti varētu būt rentabli. Kā jau teikts, procentu likme ir brīvā tirgus neizzūdoša indikācija ar laika dimensiju, tā liecina par patērētāju vēlmēm. Bet banku intervence sagrauj šo brīvā tirgus indikāciju – procentu likmi, norādot antreprenieriem uz patērētāju vēlmēm, kuras īstenībā viņi pagaidām vēl nav spējīgi apmierināt. Tiklīdz kā patērētājs ir saņēmis šo kredītu, viņš izmanto izdevību pārveidot savu laika preferenci un, tāpat, arī savu veco investīciju/ ietaupījumu proporciju. Rezultātā notiek pārmērīga investēšana augstākajās ražošanas stadijās un nepietiekama zemākajās ražošanas stadijās. Izveidojas situācija, kāda dažkārt vērojama māju celtniecībā – būvuzņēmējs domā, ka viņam būvmateriālu ir papildnam, bet pēc laika attopas, ka materiālu nepietiek mājas celtniecības pilnīgai pabeigšanai¹¹. Rezumējot – ar banku kredītu ekspansiju nevar palielināt investīciju kapitālu ne par *jotu*. Investēt var tikai ietaupīto naudu.

Kaut kas visai līdzīgs notiek arī tad, ja izmainās naudas krājums. Naudas daudzuma palielināšanās parasti sākas kādā vienā ražošanas nozarē, un tad pakāpeniski izplatās visā ekonomikā: cenas paaugstinās un jaunais līdzsvars tiek iedibināts pielāgojoties naudas vērtībai. Galu galā tomēr visu noregulē esošā ietaupījumu/investīciju proporcija, jo tā atspoguļo sociālā laika preferenci.

Protams, ka laika preferences mainās. Mainās katra indivīda laika preference; tā mainās arī atkarībā no pārdales. Ieguvēji, protams, var ietaupīt vairāk, nekā zaudētāji. Un arī tādēļ brīvais tirgus nekad nevar atgriezties precīzi pie tās pašas procentu likmes un patēriņa/ investīciju proporcijas, pat tad, ja tas neatgrieztos precīzi pie tās pašas cenu modeļa. Var iedibināties tikai tā procentu likme, kuru nosaka tagadējās laika preferences, lai gan daži aizstāv viedokli, ka arī tirgus apstākļos ir iespējams piespiest ietaupīt un investēt vairāk nekā indivīds brīvprātīgi vēlas, tādējādi atbalstot kredīta ekspansiju, kura novestu pie piespiedu ietaupīšanas un kapitālpreču struktūras palielināšanas. Bet arī tad tā tomēr nebūtu kredīta ekspansijas tiešas sekas, bet gan tikai tādas laika preferenču izmaiņas, kuru izmaiņu virziens sakrīt ar kredīta ekspansijas nolūkiem. Šajā gadījumā laika preferences tiktu pārbīdītas vai arī relatīvi daudz naudas nonāktu to cilvēku rīcībā, kuriem ir zemas laika preferences. Bet kredītu ekspansija var arī novest pie tieši pretēja rezultāta -- varētu būt ieguvēji no paaugstinātās procentu likmes. Tad, kredītu ekspansijas pilnīgas nenoteiktības dēļ, piespiedu ietaupīšanas aizstāvji, pārdales mērķu sasniegšanas nolūkos, varētu izmantot *taksācijas* procesu.

Tirdzniecība reaģē uz brīvajā tirgū iedibinātās procentu likmes sagrāvi, tiecoties to atjaunot. Šī sagrāve, kuru radīja kredītu ekspansija, maldina biznesmeņus par pieejamību lielākiem ietaupījumiem un mudina tos investēt nedrošos projektos, projektos, kuri var izrādīties nerentabli, kad patērētāji noteiks savas īstās preferences. Savu preferenču izvērtēšanu patērētāji veic ātri – tiklīdz kā faktoru īpašnieki saņem paaugstinātos ienākumus un sāk tos tērēt. Mūsu teorija dod mums iespēju atrisināt mūžseno ekonomikas problēmu, proti, vai naudas daudzuma palielinājums var

pazemināt tirgū noteikto procentu likmi? Vieni atbild apstiprinoši (merkantīlisti), otri – noliedzoši (Džona Keneta ekonomikas mācības piekritēji); trešie – ekonomikas klasiķi. Tiem bija skaidrs, ka naudas krājuma izmaiņas izraisa tikai monetārās vienības vērtības maiņu, bet neietekmē procentu likmi. Mūsu atbilde ir šāda: naudas krājuma palielināšana var pazemināt procentu likmi, ja naudas krājuma palielināšanu veic ar kredītu ekspansiju, bet arī tad tikai uz neilgu laiku. Ilgtermiņā, kurš gan nav pārāk garš, tiek atjaunota brīvajā tirgū iedibinātā procentu likme un likvidētas izmaiņas. Ilgtermiņā naudas krājuma izmaiņas ietekmē tikai monetārās vienības vērtību.

Iepriekš aprakstītais ir tomēr vēl kaut kas vairāk – tas ir *biznesa cikls!* Un biznescikla teorija ir mūsu izstrādātās ekonomikas vispārīgās teorijas apakšnodaļa. Formulēsim šī (distortion-reversion) izkropļošanas-reversijas procesa raksturīgākās iezīmes. Tās ir šādas: šis process sākas ar kredītu ekspansiju; uzņēmēji pārāk daudz investē ilgspējīgu ražošanas procesu augstākajās stadijās; oriģinālo faktoru cenas un ienākumi no tiem palielinās, palielinās arī patēriņš, un tad uzņēmēji sāk apjēgt, ka investīcijas augstākajās stadijās izrādījušās nerentablas. – Biznescikla pirmā stadija ir kredītu ekspansija (ekonomikas buma galvenā pazīme); nākamā stadija ir krīze (tiek konstatēts, ka investīcijas ir nerentablas). Krīzes stadijai seko depresijas stadija (nerentablie uzņēmumi bankrotē, oriģinālos faktorus strauji pārbīda uz zemākajām ražošanas stadijām). Depresijas galvenā pazīme – bezdarbs.

Šīs grāmatas 11. daļā jau norādījām, ka biznescikla galvenā neizskaidrotā īpatnība ir masveidīga kļūdīšanās un galvenokārt tā attiecas uz kapitālpreču industriju -- tās funkcionēšana tiek ievērojamā mērā kavēta. Mūsu teorijā atrisinātas abas šīs problēmas. Šo problēmu cēlonis ir intervences izraisītā galvenā tirgus signāla – procentu likmes izkropļošana jeb sagrozīšana. Tas, ka kavēta tiek tieši kapitālpreču industrija, ir izskaidrojams ar stimulu straujajā ekonomikas uzplaukuma periodā investēt augstākajās ražošanas stadijās.

Īpaši jāuzsver, ka depresijas fāze faktiski ir sanācijas fāze. Vairums cilvēku priecājas par straujo ekonomikas uzplaukumu (bumu), jo ieguvums no inflācijas ir labi manāms, bet zaudējumi – slēpti, neskaidri. Buma eiforija ir sakāpināta uz kapitāla patēriņa rēķina, to veicina inflācijas iluzoro (šķietamo) peļņu. Cilvēki cīnās pret krīzi un depresiju. Depresijas fāze vēl pagaidām raizes nerada. Nemieru rada pats straujais ekonomikas uzplaukums, ekonomikas bums, kad parādās nerentabli investīcijas, ekonomikas izkropļojumi; krīzes-depresijas periods ir dziedniecisks periods. Tas ir laiks, kad cilvēki sāk apzināties, ka investīcijas kļūst un ir nerentablas. Depresijas periods ir, tātad, sanācijas periods – laika brīdis, kad neveiksmīgie investori bankrotē, kad nekompetentie antreprenieri izstājas no tirgus, tas ir laiks, kad patērētāji īsteno savu suverenitāti un brīvais tirgus pakāpeniski iedibina tādu kārtību, kad maksimālu labumu gūst ikviens tirgus dalībnieks. Depresijas periods beidzas tad, kad brīvais tirgus ir atjaunojis līdzsvaru, un kredīta ekspansijas īstenošana, kas izkropļoja tirgu, ir likvidēti.

Depresijai kā pārstrukturēšanās procesam jānorit un jābeidzas patstāvīgi. Valsts iejaukšanās var tikai paildzināt depresijas procesu. Tā, piemēram, ja valsts paaugstinās algas, iestāsies permanents bezdarbs; ja paaugstinās preču cenas, radīsies nepārdotais preču pārpalikums; ja tā stimulēs kredītu ekspansiju, būs atkal jaunas nerentablas investīcijas depresija utt.

Daudzi deviņpadsmitā gadsimta ekonomisti uzskatīja par iespējamu biznesa ciklus salīdzināt ar bioloģiskajiem cikliem, piemēram, alkoholismu. Tas protams ir absurds.

Citi biznesa ciklu problēmas risinājumu meklē samazinātā jeb nepietiekamā patēriņā, proti, izeja no depresijas ir patēriņa izdevumu stimulēšana. Arī tas protams

nav pareizi. Vienīgais pareizais problēmas risinājums ir meklējams ietaupījumu un investīciju palielināšanā un patēriņa samazināšanā.

Taču viena problēma joprojām paliek neizskaidrota, proti, mēs jau redzējām, ka reversijas jeb restaurācijas process ir straujš, tātad brīvajā tirgū ātri tiek atjaunota patēriņa un ietaupījumu proporcija. Bet kā bumi atkārtojas pa gadiem? Kas novilcina reversijas procesu? Atbilde ir šāda: ja kādam indivīdam šis bums, kas radās saņemot banku kredītu, apsīkst, banka viņam *injecē* jaunu kredīta dozi. Tātad, vārdu sakot, turpina inflāciju un kreditēšanu. Tikai tādējādi var panākt, ka nākamā kreditēšanas stadija ir rentabla. Turklāt katrs nākamais vienmēr kāpinātais kreditēšanas solis nozīmē lielāku kredītu, tādējādi uzturot bumu. Bet tas pazeminās procentu likmi un paplašinās ražošanas struktūru, cenas paaugstināsies, un naudas būs vajadzīgs arvien vairāk maksāt par tā paša apjoma darbu. Kad kreditēšana tiks apturēta, tiks atjaunotas tirgus attiecības un šķietami lieliskās jaunās investīcijas kļūs nerentablas ... jo to fundamenti ir būvēti uz smiltīm.

Cik ilgs var būt ekonomikas bums, resp. cik ilgstošs var būt ekonomikas straujais uzplaukums? – Jaunās investīciju devas var tikai paldzināt depresiju un padarīt to nogurdinošāku. Un depresijas stadijas pārstrukturēšana būs ilgāka. Depresijas novēršanas metode ir vienkārša, proti, jāizvairās no buma, no strauja ekonomikas uzplaukuma. Bet lai to izdarītu, nepieciešama īstēni brīva monetārā tirgus politika. Precīzāk – bankām un valstu valdībām jābūt 100-procentīgai metāla naudas rezervei.

Kredītu ekspansija vienmēr ģenerē biznesa ciklu procesu, neraugoties, ka to maskē citas tendences. Tā, piemēram, daudzi cilvēki uzskata, ka ir labi, ja cenas nepaaugstinās un reāli dokumentētā procentu likme nepazeminās. Bet cenas nepaaugstinās tikai tādēļ, ka darbojas kādi kontrspēki, piemēram, pieaug preču piedāvājums vai naudas pieprasījums. Bet tas jau nenozīmē, ka nebūs buma-depresijas cikla. Ekonomikas buma būtību raksturo izkropļotas procentu likmes, nerentablas investīcijas, kam seko bankroti utt. un visi tie ir nekontrolēti procesi. Šis ir viens no iemesliem tam, ka tie ekonomisti, kuri biznesa ciklus atvasina no statistikas datiem un cenšas tos izskaidrot teorētiski, neglābjami maldās. Viņi neievēro, ka jebkurš vēsturiski statistisks fakts savā būtībā atspoguļo daudzu cēloniska rakstura ietekmju kompleksu un tādējādi ir rezultējošais rādītājs jeb parametrs un kā tāds tas nav izmantojams par kauzālās teorijas elementāru elementu. Būtība ir tāda, ka *kredītu ekspansija iedibina cenas, kuras ir augstākas par brīvā tirgus cenām* un tādējādi izraisa biznesa cikla rašanos. Bet nav arī tā, ka kredītu ekspansija neatvairāmi iedibinātu tādu procentu likmi, kura būtu zemāka par *iepriekš dokumentēto* procentu likmi; tā pazemina likmi zem tās, kāda tā varētu būt brīvajā tirgū, un tādējādi rada izkropļojumus un ir neefektīvu investīciju priekšnosacījums. Fiksētā procentu likme vispār paaugstināsies tādēļ, ka tirgū noteiktā procentu likme ietver sevī arī pirkspējas komponenti. Kā jau konstatētām, cenu kāpums ģenerē naturālajā procentu likmē pozitīvu pirkspējas komponenti, t.i., biznesmeņu kapitāla apgrozības likmi tirgū. Tas viss ātri ietekmē aizdevumu likmi, kura, kā zināms, ir pilnā mērā atkarīga no naturālās likmes. Un viss šis komplekss ģenerē biznesa cikla procesu¹¹². Nākamās banku radītās neatbilstības starp aizdevumu likmi un naturālo likmi sekas ir tādas, ka kreditori aizdevumu tirgū cieš zaudējumus uz debitoru ieguvuma rēķina, bet šie debitori ir kapitālisti, kuri darbojas akciju tirgū, vai arī tie, kuriem ir pašiem savs bizness. Pēdējie iegūst peļņu uz aizdevumu likmes un naturālās likmes starpības rēķina, bet kreditori (izņemot bankas, jo tās pašas rada savu naudu) tai pašā apmērā zaudē.

Kad bums ir beidzies, kas tad būtu darāms ar neefektīvām investīcijām? Atbilde ir atkarīga no tā, cik lietderīgas šādas investīcijas varētu būt nākotnē, tātad, tā ir atkarīga no kļūdīšanās pakāpes. Dažas neefektīvas investīcijas būs jāpamet – jāatstāj bez

uzmanības, jo ienākumi nesegs izdevumus. Citi, kā kļūdu pieminekļi, var būt ienesīgi, lai gan tie neatmaksās to, kas tika nolietots. Turpinot strādāt, tiks īstenots ekonomikas princips, kurš nosaka, ka pat no slihta darījuma ir iespējams kaut ko iegūt.

Buma periodā veiktās neefektīvās investīcijas tomēr novedīs vispārīgā nabadzībā, t.i. padarīs dzīves līmeni zemāku, nekā tas būtu bijis bez buma. Kredītu ekspansija ir nepietiekamo resursu un nepietiekamā kapitāla izšķērdēšanas cēlonis un faktors. Dažu veidu resursi būs pilnīgi izlietoti, notērēti, pat tai gadījumā, ja neefektīvās investīcijas turpinās izmantot cilvēku vajadzību apmierināšanai, bet šī apmierināšana būs pieticīgāka nekā būtu bijusi bez šīs kredīta ekspansijas.

C. BIZNESCIKLA SEKUNDĀRĀ ATTĪSTĪBA

Iepriekšējā sadaļā iztirzājām biznescikla pamatprocesu. Pamatprocesa problēmas visai bieži aktualizē sakarā ar biznescikla sekundārā procesa attīstību. -- Ir iespējams, ka naudas piedāvājuma palielināšanās un cenu celšanās ir kaut kas līdzīgs naudas pieprasījuma pazeminājumam. Daudzi cilvēki, paredzot cenu paaugstināšanos, naudas rezerves neuzkrāj. Pazeminātais naudas pieprasījums paaugstina cenas. Tā kā ekspansijas impulss vispirms skar izdevumus par kapitālprecēm, bet patēriņa izdevumus – vēlāk, tad šis naudas pieprasījuma pazemināšanās sekundārais efekts pārņem ražošanas preču industriju. Visā buma periodā tas turpina samazināt cenu-peļņas starpību, un tā kā skārtās jomas arvien paplašinās, tad procentu likme kļūst zemāka par brīvajā tirgū noteikto procentu likmi. Šis efekts izpaužas kā saasināta nepieciešamība pēc pārstrukturēšanas visā depresijas fāzē. Cenu korekcija izraisa ražošanas preču cenu krišanu, jo cenu sakārtošanas būtība ir kāpināt cenu starpību. Šis sagrozījums izraisa strauju ražošanas preču cenu kritumu, pirms vēl sanācijas process ir noslēdzies.

Īstenībā ir tā, ka naudas pieprasījums *palielinās* jau no paša inflācijas sākuma. Taču cilvēki ir pieraduši uzskatīt, ka naudas vienības vērtība ir neaizskarama, t.i., stabila, nemainīga, un preču cenas vienmēr būs tās pašas un tādēļ cenu paaugstināšanos uzskata par īslaicīgu parādību. Šāda cilvēku ierasta domāšana ir psiholoģiski nomierinoša. Tomēr cilvēki redz, ka kredītu ekspansija turpinās un, acīmredzot, turpināsies, bet viņu pieprasījums pēc naudas sarūk un naudas kļūst arvien mazāks.

Pēc tam, kad iestājusies krīze un sākusies depresija, noris vairāki notikumi. Sevišķi jāuzsver, ka krīzi nav iespējams apstādināt pārtraucot kredītu ekspansiju, bet ka krīze pārtop *deflācijā* – apgrozībā esošās naudas masas samazināšanās procesā.. Bet tas izraisa cenu turpmāku pazemināšanos. Jebkurš naudas pieprasījums tikai vēl paātrina cenu pazemināšanās procesu. Turklāt deflācija vispirms skar aizdevumu tirgu-- banku *kredītu kontraktāciju* un tas paātrina depresijas-korekcijas procesu, jo kredītu kontraktācija rada cenu starpību. Korekcijas procesa tendis ir vērsts uz cenu starpības paaugstināšanu – uz augstākas naturālo procentu likmes iedibināšanu. Deflācija var gan arī koriģēšanas procesu paātrināt grāmatvedības aspektā, proti, biznesmeņi var domāt, ka faktiski viņu zaudējumi ir lielāki, peļņa – mazāka, nekā tās ir faktiski, jo, no grāmatvedības datiem izskatās, ka viņi ir ietaupījuši vairāk, nekā tas būtu, ja viņu grāmatvedība būtu patiešām korekta, un šis viņu šķietamais, t.i., „uz papīra” palielinātais uzkrājums paātrinās korekciju, piedāvājot deficītus ietaupītās summas apjomā.

Bet var arī gadīties, ka deflācijas procesā iedibinātās cenas tomēr nesakrīt ar brīvajā tirgū iedibinātajām līdzsvara cenām un rada cenu starpību (diferenci) un procentu likmi, virs līdzsvara punkta. Un ja arī tā, tad nekāds jauns buma-bankrotu cikls tomēr neradīsies, jo, kredītu sarukuma dēļ, nerentablas investīcijas nebūs¹¹³. Un tirgus to ātri izlabos.

Inflācija ir populāra sava iemidzinošā jeb šķietami patīkamā *ļoti pievilcīgā* efekta dēļ, bet deflācija – tieši pretēji, tā ir ļoti nepopulāra, bet modinoša no šī apskurbuma. Deflācijas fāzē notiek naudas masas ievērojama samazināšanās. Vispirms to izjūt pircēji. Pircēju ieguvums, preču cenu pazemināšanās dēļ, ir un paliek šķietams. Uzņēmējam, spriežot pēc savas grāmatvedības datiem, viņa zaudējumi deflācijas dēļ, arī ir mērījami, šķietami. Bet šie viņa iluzorie grāmatvedības dati ir pamats viņa uzskatam, ka viņa zaudējumi ir lielāki, peļņa – mazāka, nekā tas varētu būt īstenībā. Vispār šī šķietamība dzen uzņēmējus pesimismā.

Tā ir tiesa, ka inflācijas procesā viena komersantu grupa iegūst uz citas komersantu grupas rēķina. Taču kredītu kontrakcija ne tikai paātrina buma situācijā sagrauto ekonomikas struktūru reģenerāciju, bet, plašā traktējumā, tā arī atņem ieguvējiem un ļauj atgūt zaudētājiem. Tas protams, var neattiekties uz katru atsevišķu gadījumu. Būs arī tā, ka ieguvēji turpinās iegūt, bet zaudētāji – zaudēt, taču reversīvi un atkarībā no kredītu ekspansijas efekta pārdales. Ļaužu grupas, kurām ir fiksētie ienākumi, t.i., ekonomikas bāreņi, aplaupītie, tie iegūs, bet komersanti un oriģinālo faktoru īpašnieki, kuri inflācijas situācijā bija ieguvēji, tagad būs zaudētājos. Jo ilgāka būs inflācija, jo mazāk būs tādu indivīdu, kuriem zaudējumi varētu tikt kompensēti¹¹⁴.

Daži mēdz iebilst, ka deflācija rada bezdarbu. Deflācija var novest pie nepārtraukta bezdarba tikai tai gadījumā, ja valdība vai arodbiedrības paaugstina algu likmes virs darbaspēja diskontētā marginālās vērtības produkta. Bet, ja darba algai ļaus brīvi krist, tad arī neturpināsies bezdarbs.

Deflācijas izraisītā kredītu kontrakcija var tikt dažādi ierobežota. Kredītu ekspansiju ierobežo apgrozībā esošais metāla naudas daudzums. Radikālākais ierobežošanas veids ir kredītu ekspansijas izskaušana.

Šajā grāmatā iztirzātā biznesciklu analīzes būtība ir aizgūta no Austriešu ekonomikas skolas. To izstrādāja un pilnveidoja Ludvigs fon Mises un daži viņa skolnieki¹¹⁵. Šīs teorijas būtiskākās kritiskās piezīmes attiecas uz viņa pieļāvumu, ka ir iespējama pilnīga nodarbinātība vai ka viņš raksta tikai par laika periodu, kas seko pēc tam, kad ir sasniegta un pastāv pilnīga nodarbinātība. Pirms šī perioda iestāšanās, bilst kritiķi, kredītu ekspansija veicina faktoru izmantošanu un neģenerē nerentablas investīcijas, nedz ciklus. Inflācija nekādā veidā nav spējīga iesaistīt ražošanā līdz šim nenodarbinātos faktorus, iekams šo faktoru īpašnieki akli atzīs nepieciešamības diktētās zemās cenas, kuras it kā liecina par iztikas minimuma paaugstināšanos. Un tādējādi kredītu ekspansija ģenerē ciklus, neatkarīgi no tā ir vai nav nenodarbinātu faktoru. Tā ģenerē ekonomikas deformācijas un nerentablas investīcijas. Bezgalīgi ieildzina reģenerācijas procesus, neapšaubāmi turpina radīt daudzus grūti reģenerējamus procesus, jaunu kā arī veco nerentablu investīciju koriģēšanas iespējas. Ja arī tiks izmantotas līdz šim dīkā stāvošās kapitālpreces, tad tomēr jāatzīst, ka tā rīkoties nav vērts, jo tās ir submarginālas. Ja tomēr tās iesaista ražošanā, tad deformācijas tikai dubultosies¹¹⁶.

D.KREDĪTU EKSPANSIJAS LIMITĒŠANA

Iztirzāsim banku kredītu ekspansijas ierobežošanas problēmu. Kredītu galvenais ierobežojums ir bankas spēja izpirkt visus savus naudas substitūtus, ja tas tiek pieprasīts. Banka savus naudas substitūtus var izpirkt, maksājot ar metāla – zelta, sudraba naudu vai ar valsts papīra naudas zīmēm – banknotēm. Katras bankas pastāvēšana ir atkarīga no tās spējas pārliecināt savus klientus par to, ka tā vienmēr ir spējīga izmaksāt visus personu vai organizāciju noguldījumus, tiklīdz kā tas tiks pieprasīts. Tā kā tas drīzāk nekad nenotiek, tad uzticēšanās bankām ir psiholoģisks brīnums¹¹⁷. Ir pilnīgi skaidrs, ka tai gadījumā, ja cilvēki zinātu praksioloģiju, uzticība

banku sistēmai tiktu nopietni vājināta. Kopumā nedrošība ir banku būtiska iezīme. Tiklīdz kā nedaudzi klienti zaudēs uzticību bankai, var sākties vispārēja panika un dažās dienās visas bankas valstī tiks slēgtas¹¹⁸.

Raksturotā varbūtējā norise ir pirmais kredītu ekspansijas ierobežošanas nosacījums. Tāda notikumu gaita parasti attīstās biznesticla krīzes stadijā. Šāda norise ir pastāvīgi draudi, bet ne efektīvs ierobežojums. Ja tā patiešām atgadās, bankas sabrūk. Bet, ja bankas tomēr funkcionē, tad tas nozīmē, ka šāda notikumu norise neiestājās un neattīstījās. Aktīvais ik brīdi funkcionējošais ierobežojums ir *relatīvi nelielā* bankas klientūra. Bankas klienti ir cilvēki, kuriem bankā ir depozīts vai kuri pret saviem naudas substitūtiem no bankas saņem īsto naudu. Jo vairāk kādā valstī ir banku, jo mazāka katras bankas klientūra. Klienti banku izvēlās pēc sava izdevīguma.

Kā banku klientūra var ietekmēt bankas kredīta ekspansijas iespējas? Bankas izlaistos jaunos naudas substitūtus vispirms, protams, saņem bankas klienti. Tie naudu izmanto preču un pakalpojumu pirkšanai. Un tādā veidā šī nauda sāk cirkulēt visā sabiedrībā, tai skaitā arī citu banku klientūrās un pakāpeniski kā standartnauda – kā valsts valūta.

Zelts un sudrabs ir akceptēts tirgū, bet katras bankas naudas substitūti – tikai tās klientūrā. Un, ievērojot iepriekšējā rindkopā teikto, tas nozīmē, ka atsevišķas bankas kredītu ekspansija ir ierobežota, turklāt, (a) jo šaurāka ir tās klientūra, jo vairāk; un (b) samērojami ar konkurējošo banku kredītu ekspansijas plašumu (t.s., bankas kredītu ekspansijas relatīvais lielums). Jo lielāks ir šis bankas kredītu ekspansijas relatīvais lielums, jo lielāka bankrotēšanas varbūtība. --Tātad bankas klientūras lielums ir kredītu ekspansiju ierobežojošs faktors.

Īpašu nozīmi iegūst bankas metāla naudas rezerve, kuru varētu izmantot maksājumu prasību apmierināšanai, kuras izvīra cilvēki, kuri nav šīs bankas klienti.

Sasaistīt te aplūkojamo problēmu ar ārējo / starptautisko tirdzniecību nav pamata, jo starptautiskās tirdzniecības problēmas ietilpst vispārīgās ekonomikas teorijā^{120, 121}. Kas attiecas uz brīvajām bankām¹²², tad L. fon Mises¹²³ uzskata, ka brīvo banku sistēma ir labāka par centralizēto banku sistēmu, bet (A. Walker) nevienai bankai nav brīv laist apgrozībā naudas substitūtus bez tai pietiekama metāla naudas seguma¹²⁴.

E. VALSTS KĀ KREDĪTU EKSPANSIJAS VEICINĀTĀJA

Vēl pavisam nesenajā pagātnē ir bijis tā, ka valsts lielā mērā ir veicinājusi kredītu ekspansiju, novājinot ierobežojumus, kurus kredītu ekspansijai uzliek tirgus. Valdības mazināja banku atsaucību izmaksas saviem klientiem to noguldījumiem. Piemēram, XIX gs. ASV valdība atļāva bankām kritiskā situācijā apturēt vai pat pārtraukt izmaksas metāla naudā, lai vispār tās tomēr varētu turpināt funkcionēt. Bankas uz laiku kļuva brīvas no savu līgumsaistību izpildes – no savu parādu apmaksas, bet tai pašā laikā tās varēja turpināt aizdot naudu un pat forsēti pieprasīt saviem debitoriem atmaksāt savus parādus bankai savā naudā. Tas ir ļoti efektīvs banku kredītu ekspansijas ierobežojumu izskaušanas veids. Bankas skaidri zināja, ka tiklīdz viņu apmaksas iespējas apsīks, valdība tām izlīdzēs.

Valdība vai tās centrālā banka, emitējot palielinātu papīra standartnaudas daudzumu, var izlīdzēt grūtībās nonākušām lielām bankām. XIX gs. beigās tika noteikts, ka centrālā banka kā kreditors ir komercbanku „pēdējais glābiņš” – tā izpalīdz bankām, kuru eksistence ir nopietni apdraudēta. Līdzīgs paņēmieni ir depozītu apdrošināšana.

Nākamais instruments ar kura palīdzību valdība kontrolē banku darbību un valsts centrālā banka. Centrālo banku, kura nomināli pieder privātpersonām vai bankām,

vada tieši valsts valdība, un tās mērķis ir novērst konkurējošo banku savstarpējo kontroli. Banku kopdarbību regulē valdība un tas lielā mērā ierobežo tirgus ietekmi uz banku kredītu ekspansiju.

Kā jau teikts, centrālā banka ir valsts banka. Valsts valdība nosaka, ka tiesības emitēt naudas zīmes ir tikai un vienīgi centrālajai bankai. Un šīs centrālās bankas monopoltiesības ir arī galvenais komercbanku kontroles instruments, jo tiklīdz kādai komercbankai ievajagas naudas, lai apmierinātu savu klientu prasības saņemt naudu pret sev piederošajiem šīs komercbankas naudas substitūtiem, tā šī komercbanka griežas ar lūgumu pie centrālās bankas emitēt tai vajadzīgo daudzumu banknošu, un par to tā maskā centrālajai bankai ar sev piederošo zeltu.

Tā kā ļaudis savu naudu bankās vienmēr grib uzglabāt banknotēs vai beztermiņa noguldījumu veidā vai abējādi, tad bankām nepieciešams nepārtraukti uzturēt attiecības ar centrālo banku, lai pastāvīgi būtu nodrošinātas ar nepieciešamo banknošu daudzumu. Visparastākais veids kā to bankas izdara, ir izveidot centrālajā bankā savu beztermiņa noguldījuma kontu. Un centrālā banka tādējādi kļūst par visu komercbanku baņķieri valstī. Šāds komercbanku beztermiņa noguldījums centrālajā bankā kļūst par komercbanku valūtas rezervi un tas papildina centrālās bankas zelta krājumus. Bet, savukārt, centrālā banka var brīvāk veidot beztermiņa saistības bez 100% zelta seguma. Un šādā veidā pieaugušie komercbanku parādi papildina to rezerves un beztermiņa noguldījumus centrālajā bankā un arī centrālās bankas nenokārtotos maksājumus komercbankām. Bet komercbanku rezervju palielinājums pamudina tās paplašināt kreditēšanu.

Centrālā banka var paaugstināt komercbanku rezerves trejādi: (a) aizdodot tām rezerves; (b) iepērkot viņu aktīvus un (c) iepērkot ļaužu *IOU*. Otrais process ir diskontēšana, trešais – pirkums brīvajā tirgū.

Tādējādi komercbankas nonāk valsts aizgādībā un valsts standartnaudas situācijā visi iedzīvotāji veido tās klientūru. Protams, ka neviena valsts negrib pieļaut savas centrālās bankas bankrotu, jo tas nozīmētu pašas valsts bankrotu, un grūtās situācijās tā vairo kredītbanku kredītu ekspansiju valstī.

Kad valsts kaut kādu iemeslu dēļ zaudē zelta standartu, centrālās bankas banknotes kļūst par standartnaudu. Kamēr vien valstī kaut kādā vispārīgā izpratnē pastāv valsts valūtas zelta standarts, var bīstamība aplami novērtēt valsts reālo ekonomisko situāciju¹²⁶.

Neierobežotās inflācijas sakarā var izveidoties nosacīta ideāla situācija vien tad, ja Pasaules centrālā banka emitē savu valūtu¹²⁷.

F. MAKSIMĀLĀ ROBEŽA: HIPERINFLĀCIJA

Līdz ar valsts vai Pasaules valsts papīra naudas ieviešanu visi kredītu ekspansijas ierobežojumi vai inflācija tiek likvidēti. Iztirzāsim šo problēmu. Centrālā banka var emitēt neierobežota daudzuma papīra naudu, nerūpējoties nedz par tā segumu ar zeltu vai precēm, nedz par mētāšanos ar kredītiem, nedz kapitāla aizplūšanu u.tml.

Daudzi ekonomisti uzskata, ka valsts ir spējīga regulēt inflāciju. Bet īstenībā tā tas tomēr nav. Zināmā mērā paradoksāli ir tas, ka inflācijas maksimālā robeža ir *nevaldāma inflācija* vai *hiperinflācija*.

Kad valsts vai banku sistēma izraisīja inflāciju, tauta tām palīdz. Ļaudis, kas neko nejēdz par inflācijas būtību, uzskata, ka preču cenu kāpums ir īslaicīga parādība un ka drīz cenas atkal kļūs „normālas”. Cilvēki slepus vairāk uzkrāj naudu, t.i., glabā

skaidru naudu. Sociālais pieprasījums pēc naudas paaugstinās, arī cenas. Valsts iegūst reālus resursus vairāk nekā gaidīts, jo ļaužu pieprasījums pēc tiem samazinās.

Ar laiku ļaudis sāk atjēgties un izprot, kas ir noticis -- valsts izmanto inflāciju kā nodokļu uzlikšanas permanentu formu. Bet ļaudis var cīnīties pret šādu valdības ļaunprātīgu darbību. Cilvēki, redzot, ka valsts kāpina šādu darbību, un, tāpat, cenas turpina augt, palielina preču pirkšanu. Naudas sociālais pieprasījums krīt, cenas sāk paaugstināties straujāk nekā palielinās naudas piedāvājums. Valsts konfiscējošās darbības vai nodokļu aplikšanas ietekme uz inflāciju pazeminās vairāk nekā valsts bija gaidījusi, jo naudas krājuma pirktspēja pazeminās preču cenu kāpuma dēļ. Šāda inflācijas fāze ir hiperinflācijas sākums vai nevaldāmais bums¹²⁸.

Zemais naudas pieprasījums ļauj valstij iegūt mazāk resursus, bet tomēr valsts var turpināt tā rīkoties tik ilgi, kamēr vien tirgus izmanto naudu. Paātrināti augošās cenas izraisa sūrošanos par „naudas deficītu” un tādējādi stimulē valsts centienus vairāk apkarot inflāciju, bet līdz ar to arī cenu kāpums paātrinās. Bet šāds process nevar būt ilgstošs. Turpinoties cenu kāpumam ļaudis sāk „bēgt no naudas”, atbrīvojas no naudas kā vien prot un spēj, lai investētu reālos labumos – vērtību krājumos nākotnei. Tas samazina naudas pieprasījumu, praktiski pat līdz nullei, bet cenu kāpumu palielina līdz astronomiskiem lielumiem. Monetārās vienības vērtība nokrīt praktiski līdz nullei. Hiperinflācijas izraisītā izšķērdība un haoss ir pilnīgi anormāli. Relatīvi fiksēto ienākumu ļaužu grupas ir „iznīcinātas”. Ražošana samazinās katastrofāli. Ļaudis pievēršas reālām vērtībām. Ekonomika faktiski sabrūk, tirgus īstenībā ir izbeidzies, tauta atgriežas pie bartera un nonāk pilnīgā nabadzībā¹²⁹. Patēriņa preces palēnām kļūst par apmaiņas līdzekļiem. Tauta var pati atbrīvoties no inflācijas sloga, pielietojot savu galējo ieroci – pazemināt savu pieprasījumu pēc naudas tik lielā mērā, ka valsts nauda beidzot kļūst bezvērtīga. Un šis ir vienīgais veids kā no ekonomiskā sabrukuma atgriezties pie stabilas naudas brīvā tirgū.

Šai sakarā populārākā ir Vācijas pieredze 1923.gadā. Tā ir sevišķi pamācoša arī tai ziņā, ka tā laika Vācija bija visattīstītākā industriālā pasaules valsts¹³⁰. Tas gan tomēr ir tikai vārgs atspulgs tam, kas varētu notikt ar inflāciju Pasaules Valstī vai – vispasaules inflāciju. Vācija bija spējīga ātri atgriezties pie pilnīgas monetārās tirgus ekonomikas tādēļ, ka tā iedibināja jaunu valūtu, kas bija bāzēta uz apmaiņu pret jau eksistējošām naudām (zeltu vai citu valstu valūtām). Mises regresijas teorēma nosaka, ka nekāda nauda nav izveidojama bez iespējas to apmainīt pret jau eksistējošām valūtām. Ja Pasaules Valsts atteiksies no zelta un sudraba un radīs savu unitāru papīra naudu (kurai, tāpat, nav zelta seguma) tā nebūs saistīta ar iepriekš eksistējošām valūtām. Tādā gadījumā inflācijas pārvarēšana būs nenormāli sarežģīta, grūta.

G. INFLĀCIJA UN KOMPENSĒJOŠĀ FISKĀLĀ POLITIKA

Inflāciju, pat pēdējos gados, definēja vispārīgi, proti, kā cenu kāpumu. Tāpat inflācija ir cenu kāpums. Taču šāda definīcija ir ļoti nepilnīga, jo cenu kāpumu nosaka liels fenomenu komplekss un katram no šiem fenomeniem ir savs cēlonis. No preču puses tas ir preču krājuma izmaiņas tirgū. Tas var gan palielināties, gan samazināties, atkarībā no naudas sociālā krājuma vai naudas krājuma vispār. Kraut visus šos daudzveidīgos cēloņus vienā kaudzē ir aplami. Skaidrot šo atsevišķo cēloņu ietekmes ir zinātnes uzdevums. Naudas krājums var būt pieaugošs, pastāvot tai pašā laikā naudas sociālā pieprasījuma kāpumam, kuru nosaka pieaugošais preču piedāvājums. Visi šie daudzveidīgie cēloņi var viens otru kompensēt un tādēļ vispār cena var nemainīties. Taču šie procesi tomēr nenotiek haotiski. Inflācija var resursus pārbīdīt

un biznesa cikli, kurus rada kredītu ekspansija, var izpausties. Un tādēļ ir ļoti nepareizi definēt inflāciju kā cenu kāpumu.

Gan preču piedāvājuma, gan naudas pieprasījuma dinamika tirgū ir preferenču brīvas izmaiņas sekas. Tas pats ir sakāms par zelta un sudraba piedāvājuma kāpumu. Bet papīra naudas kā starplīdzekļa palielinājums ir krāpnieciska rakstura intervences akta rezultāts un tas sagrauj cilvēku voluntārās preferences un viņu brīvprātīgi noteiktos ienākumu un bagātības modeļus. Tādēļ daudz pareizāk būtu definēt inflāciju kā naudas piedāvājuma kāpumu bez tā sasaistes ar metāla naudas palielināšanos¹³¹.

Valdības daudzveidīgo inflācijas apkarošanas programmu absurds ir acīmredzams. Tomēr daudzi cilvēki tic, ka valdības ierēdņi ar savām inflācijas apkarošanas programmām ir spējīgi situāciju mainīt – uzvarēt šo ienaidnieku. Taču īstenībā ir nepieciešams vienīgi tas, lai valdība un bankas (no kurām vairākumu pilnā mērā kontrolē valdība) pārtrauc *izraisīt inflāciju*¹³². Līdz ar teikto ir saprotama jēdziena *inflācijas apspiešana* absurds. Būtība ir tāda – vai nu valsts un bankas *izraisa* vai *neizraisa inflāciju*. Bet tādas *inflācijas apspiešanas* parādības vispār nav¹³³.

It sevišķi aplama ir iedomā, ka valdības pienākums ir uzlikt tautai nodokļus, lai tādējādi „uzsūktu naudas ekscess pirkspēju”¹³⁴. Ja nu reiz inflācija ir sākusies, tad „eksscess pirkspēja” ir tikai valdības izraisīts fenomens. Valdība uzliek tautai dubultlogu, vispirms atņemot resursus tautai, uzskrūvējot naudas krājumu, un tad iekasējot jauno naudu atpakaļ – nodokļu formā. Šie nodokļi ir papildslodze tautai. Ja iekasētos nodokļus valsts izmanto saviem tērīņiem, vai savu parādu atmaksai tautai, tad tas tomēr nav pat deflācijas efekts. Ja iekasētos nodokļus valdība izmanto savu parādu segšanai bankām, arī tad deflācijas efekta nav. Tas viss ir tikai valdības izraisīti pārkārtojumi un sagrāves.

Vispārinot varam apgalvot, ka inflācija nav brīvā, neapgrūtinātā tirgus apdraudējums. Bet valsts intervence cenšas turēt ekonomiku īsā stingrā pavadā un, negribot, ieogrūž ekonomiku slazdā.

12. *Slēdziens: Brīvais tirgus un spaidi*

Daudzi cilvēki, pavirši raugoties uz brīvo tirgu, uzskata, ka brīvai tirgus ir haotisks un anarhisks, un ka valdība ar savu intervenci un piešķirot sabiedrības vērtībām galveno lomu, iedibina kārtību šajā haosā un anarhijā. Bet ekonomikas praksioģiskā analīze liecina par tieši pretējo. Mūsu analīze ir balstīta uz diviem principiem un tai ir divi rezultāti – tiešais rezultāts un netiešais (slēptais) rezultāts. Tiešais rezultāts izpaužas brīvprātīgā apmaiņā -- brīvā apmaiņā, kur abas puses ir gandarītas par apmaiņas rezultātu. Netieši brīvais tirgus rada delikātu un pat godbijību iedvesošu mehānismu – harmonisku, pielāgotu, precīzu produktīvo resursu izkārtojumu, kur izšķiroša nozīme ir cenām, uzmanīgi un ātri virza visu ekonomikas sistēmu uz iespējami pilnīgāku visu patērētāju vēlmi apmierināšanu. Brīvais tirgus ne tikai apmierina visu patērētāju vēlmes, bet arī izveido efektīvu sociālās kārtības instrumentu. Prudons patiešām labi rakstīja, apgalvodams, brīvība ir kārtības māte, nevis meita.

Spaidi ir diametrāli pretēji brīvībai. Spaidi nodrošina labumus vienai pusei uz otras puses zaudējumu pamata. Spaidi ir tāda sistēma, kur viens cilvēks ekspluatē otru, bet brīvais tirgus ir kooperatīva apmaiņa, tur ekspluatē vienīgi *dabu*. Jebkuri spaidi arvien izraisa citas problēmas, spaidi izkropļo ražošanu un noved pie neparedzamām grūtībām. Spaidi nav tikai eksploatoriski, bet arī dziļi *traucējoši*.

Praksioloģijas jeb ekonomikas nozīmīgākā funkcija ir sniegt cilvēkiem zināšanas par cilvēku rīcību netiešajām sekām – par slēpto kārtību, harmoniju, par brīvā tirgus

efektivitāti, un arī slēpto nekārtību, traucējumiem, konfliktiem, spaidu un intervenču milzīgo neefektivitāti. Tās visas ir ekonomikas zinātnes patiesības, kuras deduktīvās analīzes ceļā izrisinātas no pašsaprotamām aksiomām. Praksioloģija nenodarbojas ar ētiskām problēmām, neveido politiku. Praksioloģija, balstoties uz saviem *werfrei* likumiem, sniedz mums informāciju par to, ka darbojoties saskaņā ar brīvprātības principu un brīvo tirgu, mēs radām sev brīvību, labklājību un turību, harmoniju, nodrošinām sev efektivitāti un kārtību. Turpretī spaidi noved pie hegemonijas, konfliktiem, pie cilvēku savstarpējās ekspluatācijas, neefektivitātes, nabadzības un haosa. Un ar šo tad arī beidzas praktioloģijas *kompetence* un sākas ētiska rakstura problēmas, politiskā kursa izvēle saskaņā ar savām vērtībām.

PIELIKUMS A: VALSTS AIZŅĒMUMS

Valsts galvenais ienākumu avots ir nodokļi, bet nākamais ir aizņēmums. Valsts aizņēmums no banku sistēmas ir īstā inflācijas forma, jo tiek radīti jauni naudas substitūti, kuri vispirms nonāk valsts rīcībā un pēc tam kā valsts izdevumi nonāk sabiedrībā. Taču valsts aizņēmums no banku sistēmas būtiski atšķiras no tās aizņēmuma no tautas. Pēdējais nav inflācijas paveids, jo ar šo aizņēmuma veidu valsts tikai pārved privātpersonu ietaupīto naudu uz valsts kasi. Šajā ziņā ekonomiskais efekts ir tāds, ka valsts izņem privātos naudas ietaupījumus, kurus varētu izmantot patērētāju interesēs, un pārved tos tādos kanālos, kurus valsts var izmantot pēc savu ierēdņu ieskatiem. No patērētāju viedokļa tā ir tautas uzkrājumu izšķērdēšana. Un šīs izšķērdēšanas sekas ir gan kapitāla struktūras, gan cilvēku dzīves līmeņa pazemināšana tagad un nākotnē. Uzkrājumu atņemšana investīcijām paaugstina procentu likmi, jo privātajam izlietojumam jācīnās ar valsts pieprasījumu. Valsts aizņemšanās no tautas izraisa daudz negatīvāku ietekmi uz ietaupījumiem nekā nodokļi, jo tādējādi tiek likvidēta iespēja iekrājumus investēt.

Taču jābilst, ka aizdošana valstij ir ļaužu brīvprātīga rīcība un kā tāda tā ir līdzvērtīga jebkurai citai valsts funkcionēšanas veicināšanai. Tātad aizdošana valstij atbilst patērētāju vēlmēm¹³⁵. Taču šis process ir brīvprātīgs tikai kādā vienā aspektā. Jo mēs nedrīkstam piemirst, ka valsts iesaistās laika tirgū kā spaidu subjekts un ir garants tam, ka viņa pielietos spaidus, lai iegūtu naudu šo parādu atmaksai. Valstij ir tādi spaidu īstenošanas instrumenti, kādu nav nevienam citam tirgus dalībniekam. Valsts vienmēr ir nodrošināta ar naudas līdzekļiem vienalga kādā ceļā – ar nodokļu palīdzību vai ar inflāciju. Valsts ir spējīga noteikt zemāku procentu likmi. Valstij procentu likmes riska komponente ir zemāka, nekā citiem naudas izņēmējiem¹³⁶.

Tikai pavirši vērtējot aizdošanu valstij to var uzskatīt par brīvprātīgu, kopumā vērtējot šis brīvprātīgums ir ļoti nosacīts. Faktiski tā ir līdzdalība nākotnes konfiscēšanā. Negatīvās sekas ir divējādas; pirmkārt, aizdodot valstij, tā pārņem privātos naudas līdzekļus, un, otrkārt, tā iekasē nodokļus, lai šos aizņēmumus atmaksātu.

Ir asprātīgs teiciens – tas, kas pieder valstij, pieder mums pašiem. Diemžēl, tas ir absurds. Kritiskais jautājums šai sakarā ir tāds, proti, kas ir „mēs” un kas „mēs paši”? Pasaules norises jāanalizē no indivīda viedokļa, nevis holistiski. Vieni konkrēti cilvēki ir parādā citiem konkrētiem cilvēkiem. Arī nodokļu ziņā var teikt to pašu. Tas sarežģī aizņemšanās un nodokļu problēmu¹³⁸.

PIELIKUMS B: „KOLEKTĪVIE LABUMI” UN „ĀRĒJIE LABUMI”; VALSTS DARBĪBAS ARGUMENTI

XIX – XX gs. nozīmīgākā filozofiskā problēma ir vērtības. Tiek diskutēts par to, vai ētika ir racionāla zinātne, vai vērtības pilnīgi patvaļīgi nosaka indivīds.

Ir vispār atzīts, ka ekonomika vai praktioloģija *per se* nav saistīta ar ētiskiem vērtējumiem. Tomēr ir kuriozi tas, ka atzīstot ekonomiku par *wertfrei* zinātņi, ir tomēr ļoti daudz ekonomistu, kuri *wertfrei* manierē spriež par valsts aktivitātēm un izdevumiem. Un ekonomikas zinātne ir pārpilna ar slikti definētiem ētiskiem spriedumiem^{140,141}.

Ir divi labvēlīgi, bet tikai šķietami zinātniski valsts aktivitāšu un uzņēmējdarbības vērtējumi, proti, (a) par ārējo labumu argumentāciju un (b) par kolektīvo labumu un kolektīvo vajadzību pamatojumu. Pirmais (a) izsaka atzinumu, ka indivīdi A, B un C šķiet nav spējīgi kaut ko veikt bez D piekrišanas. Kolektīvo labumu arguments, šķiet, ir zinātniskāks, proti, daļa ekonomistu uzskata, ka dažas preces un pakalpojumus var piedāvāt kolektīvi, un tādēļ valsts tos var piegādāt bez aplikšanas ar nodokļiem. Proti, ja X ir kāds kolektīvs labums, t.i., tāds labums, kas vajadzīgs vairumam kopienas locekļu, tad tomēr tas nekādā ziņā nenozīmē to, ka katrs labuma saņēmējs ir piespiežams maksāt par to, neraugoties, ka šis labums viņam nav vajadzīgs. Un tā mēs esam pieskārušies ārējo labumu morāles problēmām. Kolektīvā labuma pamatojums analīzes procesā tiek reducēts uz ārējā labuma pamatojumu. Un vēl jābilst, ka, gadījumā, kad tikai viena institūcija var piedāvāt kādu labumu, tad tas tomēr nenozīmē, ka citas institūcijas nevar to darīt¹⁴².

Kolektīvā labuma jēdziens ir ļoti apšaubāms. Kā var kolektīvi gribēt, domāt, rīkoties? Tikai indivīds grib, domā, rīkojas. Daudzi zinātniski vērtējot valsts operācijas lieto jēdzienu kolektīvais labums. Piemēram, diskutējot par policiju, aizsardzību, hidroceltnēm (aizdambējumiem) u.tml. Taču nevar uzskatīt, ka ikviens cilvēks atzīst, ka tie ir labumi arī priekš viņa¹⁴³.

Spriežot par t.s. kolektīvajām vajadzībām mēdz izdalīt divus aspektus -- neizolēta indivīda vajadzības un indivīda vajadzības interešu konflikta situācijā. Pirmais aspekts izpaužas ļoti plašā mērogā saistībā ar vairumu tirgus produktu; otrais attiecas uz aizsardzību. Taču tas tomēr nav pietiekami korekti. Aizsardzība neatpoguļo interešu konfliktu, bet gan invāzijas draudus, aizsardzība pret draudiem ir nepieciešama. Citi ekonomisti raksta, ka aizsardzība ir kolektīva, jo tā ir nemateriālas dabas fenomens, bet maize, auto utt. -- materiālas dabas priekšmeti. Bet vai tādā gadījumā koncerti kā nemateriālas dabas pakalpojumi no valsts puses būtu monopolizējami?

Nesen profesors Zamuelsons t.s. valsts izdevumu „tīrās” teorijas ietvaros izteica priekšlikumu ieviest jaunu jēdzienu *kolektīvā patēriņa prece*. Saskaņā ar Zamuelsona izpratni *kolektīvās patēriņa preces* ir tādi patēriņa priekšmeti, „kurus visi bauda kopīgi tai izpratnē, ka neviens šī priekšmeta individuālais tērējums nemazina neviena cita indivīda iespējas patērēt to”. Zināmā mērā varētu tikt uzskatīts, ka *kolektīvā patēriņa prece* ir valsts prece, nevis brīvā tirgus prece¹⁴⁵. Protams, ir iebildumi pret šo jēdzienu. Tā profesors Enke norāda, ka daudzi valsts pakalpojumi nepakļaujas šai definīcijai. Piemēram, autostrādes, bibliotēkas, tiesas, policija, hospitāļi, militārā aizsardzība u.c. Mēs varam apgalvot, ka *neviena* prece neatbilst šai Zamuelsona definīcijai. Vēl var minēt, piemēram, nacionālo aizsardzību. Tā izmanto dažādus resursus un tie ir nepietiekamie resursi. Bākas celtnes aizņem noteiktu laukumu, bet prožektoru izgaismo noteiktu teritoriju utt. Bet īstenībā ir tā, ka Zamuelsona definīcija attiecas uz precīz tās tehnoloģiskā lietojuma aspektā un tādēļ drīzāk var būt runa par cilvēku labklājības dabiskajiem apstākļiem. Bet faktiski jau nav runa par bāku, bet gan par okeānu, kas būtu kolektīvā patēriņa prece. Taču nedz valsts, nedz kāds cits nav spējīgs kaut kādā veidā lokalizēt okeānu¹⁴⁶.

Galvenā problēma šai sakarā ir tāda, ka visa pasaule ir precīzi fiksēta joma, bet valdības cenšas iegūt pirmtiesības uz to un tādējādi apgrūtināt patērētājus¹⁴⁷.

Tagad aplūkosim „ārējo labumu” problēmu. „Ārējos labumus” iegūst no citu rīcības. Šī valsts funkcionēšanas aspekta vērtēšanai pievēršas daudzi ekonomisti. Situācijā, kad indivīdi paši ar savu rīcību iegūst sev labumus, tirgus varētu būt netraucēts. Bet visai bieži un pat netīšām cilvēks ar savu rīcību nodrošina labumu ieguvu arī citiem cilvēkiem. Bet kritiķi apgalvo, ka no tā rodas pārāk daudz ļaunuma. Piemēram, divi indivīdi A un B savstarpējā apmaiņā iegūst un katrs ir gandarīts par savu ieguvumu. Un ekonomisti uzskata, ka šai ziņā viss ir kārtībā. Bet tur, kur divi apmaiņas dalībnieki brīvprātīgi apmainās ar saviem labumiem un abi ir gandarīti par darījumu, bet, kur B nemaksā neko pretī.

Brīvo tirgu galvenokārt kritizē divos aspektos. Pirmais kritikas veids ir *uzbrukums A – labdarim par to, ka viņš nav darījis pietiekami daudz laba priekš B*. Labdaris tiek kritizēts par to, ka viņš vadījies tikai no savām savtīgām interesēm, atstājot novārtā potenciālo netiešo saņēmēju, kurš klusi nogaida aizkulisēs¹⁴⁹. Otrs kritikas veids ir vērsts pret B. B tiek apsūdzēts par to, ka viņš pieņem ieguvumu, nesamaksājis par to. Saņēmēju apsūdz par pieglaimošanu un zagšanu. Abas kritizējošās grupas apsūdz brīvo tirgu par netaisnību un izkropļojumiem. Pirmā uzbrucēju grupa uzskata, ka cilvēka savtīgums nepieļauj viņam rīkoties tā, lai otrs darījuma dalībnieks gūtu kādu labumu. Otra grupa uzskata, ka B grib saņemt nenopelnīto. Abos gadījumos tiek izteikts aicinājums pēc valsts koriģējošās iejaukšanās. Tai vajadzētu panākt, lai izveidotos tāds stāvoklis, kad A rīcība atbilst arī B interesēm un kad B samaksātu A atbilstīgi viņa talantam.

Šādi un līdzīgi ētiskie viedokļi ietilpst zinātnes problemātikā. Un diskutēts tiek tas, ka darījumi brīvajā tirgū nav vairs optimāli, bet tos vajadzētu vērst par optimāliem ar valsts korektīvās rīcības palīdzību. Tomēr šāds viedoklis ir pilnīgi aplams, jo ekonomikas zinātnē tiek atzīts, ka brīvā tirgus darījumi ir *vienmēr* optimāli. Ar šo optimalitāti mēs saprotam tirgus dalībnieku un patērētāju viedokli, nevis ekonomistu personisko ētisko viedokli. Bet valsts intervence var tikai *attālināt* no šādi izprastas optimalitātes.

Abi uzbrukuma veidi ir amizanti un pārāk izplatīti un tādēļ vienu var konfrontēt ar otru, pamatojot to ar argumentiem, kuri izriet no otras kritiskās apsūdzības būtības. Vispirms pievēršsimies labdara kritikai. Apsūdzot labdari un slēpti aicinot valsti palīgā, tiek norādīts uz to, ka saņēmējs izvērza labdarim morālas prasības. Mēs gan neesam šajā grāmatā tendēti izmantot pirmvērtības jeb absolūtās vērtības. Taču vajadzētu būt saprotamam, ka, pieņemot šo pozīciju, nozīmē teikt, ka B ir tiesīgs kategoriskā formā pieprasīt, lai A dara kaut ko konkrētu viņa labā, un tā, lai B par to nevajadzētu maksāt. Tātad, rezumējot, pirmās apsūdzības būtība ir tāda, ka B ir morālas tiesības piedzīt no A dāvanas, un ja nepieciešams, tad pat ar varu.

Nākamais iebildums ir vērsts pret naturālo resursu izmantotājiem, pārmetot viņiem šo resursu noplicināšanu. Konservatīvie aicina mazāk šos resursus izmantot šodien, lai tos varētu izmantot arī nākotnē. Ja šo argumentu pieņem, tad šos resursus vispār nevar izmantot. Un tādēļ šis arguments ir sevišķi bezjēdzīgs.

Nākamā denunciācija vērsta pret saņēmēju – recipientu, par „dāvanām”. Saņēmējs tiek apsūdzēts par to, ka viņš ļauni bauda nenopelnīto ieguvumu, ko faktiski labdaris nopelnījis ar savu produktīvo rīcību. Būtībā tā ir vērsšanās pret veiksmīniekiem. Metaforiski – recipientam liek maksāt nodokļus par to, ka viņš vizuāli bauda kaimiņa skaisti iekopto dārzu¹⁵⁰.

Otrās apsūdzības sakarā pats spilgtākais piemērs ir izsecināms no Henrija Džordžista pozīcijas būtības, proti, ir runa par „nenopelnītajiem ienākumiem, kurus

gūst no pamatzemes tās kapitālvērtības paaugstināšanās dēļ”. Cilvēku rīcības dēļ zeme kļūst arvien nepietiekamāka un tādēļ tās vērtība paaugstinās. Džordžista iebildums ir tāds, ka zemes īpašnieki iegūst labumu, lai gan viņi nav morāli atbildīgi par to, ka zemes vērtība paaugstinās. To nosaka ārējie faktori. Un tādēļ šis viņu nenopelnītais ienākums pieder visai sabiedrībai.

Problēma ir sarežģīta. Vai kāds no mums kaut ko var iegūt, piemēram, pašreizējos reālos ienākumus, ja šis ieguvums nav saistīts ar citu cilvēku rīcību? -- Sevišķi jāuzsver, ka mūsdienu milzīgais modernā kapitāla uzkrājums ir mantojums no mūsu priekštečiem, tas ir akumulēts senču neto ietaupījums. Bez tā mēs šodien, neraugoties uz mūsu morāli, dzīvotu primitīvos džungļos. Mantotais naudas kapitāls ir tikai visas kapitāla struktūras daļa. Katrs no mums ir jātnieks, kura jājamzirgs ir pagātne. Visi mēs esam šodienas brīvie jātnieki, jo gūstam labumu no savu līdzcilvēku nemitīgām investīcijām un viņu specializācijas tirgū. Taču zemes īpašnieki negūst vairāk šo nenopelnīto labumu kā jebkurš no mums. Ja to visu konfiscētu, kas iegūtu? Mūsu labdari – mirušie senči?¹⁵¹

Nozīmīgs ārējo labumu variants ir „ārējā ekonomija, ietaupījums”. Un sakarā ar to, trešais kritikas aspekts. „Ārējos ietaupījumus” iegūst no investīcijām konkrētās ražotnēs, no kurām antreprenieri negūst peļņu. Neiedziļinoties plašajās diskusijās literatūrā par to, cik plaši ir šie ārējie ietaupījumi, tie, acīmredzami, ir tomēr niecīgi. Pastāvīgi tiek izteikti mājieni par to, ka valsts subsidē šīs investīcijas un ārējos ietaupījumus gūst visa sabiedrība.

Aicinājums valstij subsidēt investīcijas ārējā ekonomijā/taupībā, ilustratīvi nozīmē to, ka B -- potenciālie labumu guvēji, piespiež labdari jeb ziedotāju A subsidēt tādā veidā, ka pēdējais producē labumu priekš pirmā, t.i., A priekš B. Šāds ir ekonomistu galvenais arguments par valsts subsidijām tādiem objektiem kā hidroaizsprostiem, obligātajai izglītībai u.c.

Visa skaidrotā aspektā pirmā -- standarta atbilde ir tāda, ka saņēmējs pats nav spējīgs iegūt labumu, ja arī viņš vēlētos to brīvprātīgi pirkt. Taču kādā gan mistiskā ceļā kritiķi var zināt, ka saņēmējs grib pirkt šo labumu jeb produktu. Vienīgais veids kā iespējams iegūt zināšanas par indivīda preferenču skalas saturu, ir ļaut viņam pašam izdarīt konkrētu izvēli.

Otrkārt, visos gadījumos, kad produkts ir izražots, tas ir pārdodams tirgū. Ja produkta ražošana nav investoram izdevīga, tad tas liecina tikai par to, ka šis produkts nav līdzvērtīgs savai alternatīvai tirgū. Ja izmaksas ir augstākas par paredzamo pārdošanas cenu, tad tas norāda uz to, ka nespecifiskie faktori kādā citā ražošanas līnijā nopelna vairāk. Un jābilst, ka gadījumos, kad patērētājs nav mierā ar tirgū piedāvāto produktu klāstu, viņam vienmēr ir brīv pašam subsidēt investoru. Šāda brīvprātīga subsidēšana nozīmē arī to, ka patērētājs ir uz miera maksāt par produktu augstāku cenu. Taču, ja šādu subsidiju nav, tad tas tomēr neizslēdz faktu, ka valsts subsidijām piemīt spaidu raksturs, un šādas piespiedu dotācijas rada zaudējumus tiem, kuri paši grib izlietot savus līdzekļus par precēm un pakalpojumiem, kuriem ir augstāka lietderība¹⁵².

